

Ås kommune

Temaplan for kulturmiljø

20.09.2023

Del 1 – Temaplan	4
Forvaltning av kulturmiljøer i Ås kommune.....	4
Innledning	4
1. Planens mål og oppbygning	5
2. Dagens situasjon og utfordringer for kulturminner.....	6
3. Oversikt over kulturminner.....	9
4. Status og endringer for kulturminner etter 1999	13
5. Prioriterte kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap	14
6. Ulike aktørers rolle i kulturminneforvaltningen.....	24
7. Lovverk og føringer for forvaltning av kulturminner	27
8. Fredning, bevaring og verneverdi	30
9. Hvordan kommunen kan ivareta kulturminner i saksbehandlingen.....	33
10. Hvordan eiere kan ta vare på kulturminner.....	36
Del 2 – Kunnskapsgrunnlaget	39
Ny fagkunnskap om kulturminner	39
1. FNs bærekraftsmål og kulturarv	39
2. Kulturarvens påvirkning på samfunnet	42
3. Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling	46
Tilbakeblikk på Ås-historien	49
1. Steinalderen	49
2. Bronsealderen	51
3. Jernalderen.....	52
4. Tre kirkesteder.....	54
5. Kulturlandskapet	56
6. Hollendertid og enevelde – nye næringsveier.....	58
7. Veier og veifar.....	60
8. Korsegården - det gamle bygdesentrum	63
9. Husmannsplasser.....	66
10. Det moderne landbruket og gårdenes bygninger	68
11. De eldste faste skoler	70
12. NMBU.....	71

13. Nye næringsveier	76
14. Holstad- tettstedet som forsvant	80
15. Kystkultur	81
16. Fritidskultur og hytter	82
17. Idrett	86
18. Krigens kulturminner	88
19. Kunstnere i Ås	90
20. Stasjonsbyen.....	92
21. Etterkrigstidens arealutvikling	95
22. Den moderne stasjonsbyen med økt press på arealene.....	98
Vedlegg	101
Litteratur og kilder	101
Vedlegg 1 - Tiltaksplan 2023-2027	106
Vedlegg 2 – Aktuelt lovverk.....	110
Vedlegg 3 – Ordforklaring	113

Del 1 – Temaplan

Forvaltning av kulturmiljøer i Ås kommune

Innledning

Det er en forventning fra regjeringen at kommunen skal registrere og verdisette kulturminner og kulturmiljøer som har bevaringsverdi og innarbeider disse i sine planer og styringsverktøy. Kommunene er hovedaktør i forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer gjennom plan- og bygningsloven. Kulturminner kan ofte ha verdi på flere nivå; lokal, regional og nasjonal. Fylkeskommunen vurderer om et kulturminne har regional verdi og Riksantikvaren om det har nasjonal.

Som en oppfølging av mål og strategier som var nedfelt i Ås kommuneplan for 2015-2027 ble det bestemt å rullere kulturminneplanen fra 1999.

Ås kommune mottok midler fra Akershus fylkeskommune og Riksantikvaren i 2019 for å utarbeide en ny kulturminneplan.

I stortingsmelding St.16 *Nye mål i kulturmiljøpolitikken* blir "kulturmiljø" innført som en samlebetegnelse for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Det understreker verdien av helhet og sammenheng, og tilknytning til den øvrige klima- og miljøpolitikken blir tydeligere. Dette er bakgrunnen for at planen skifter navn til Kulturmiljøplan.

Ås har gjennomgått en stor utvikling de siste 150 årene, fra å være et homogent landsbrukssamfunn med noen få tusen innbyggere til dagens moderne samfunn med ca. 20 000 innbyggere. Mange bygninger, anlegg og miljøer som representerer ulike tidsepoker er fortsatt intakte. Disse gir oss historiske røtter og identitet, preger oppfatningen av lokalsamfunnet og er en ressurs for videre utvikling av Ås. Ås er en utpreget innflytterkommune der kulturminnene utgjør en felles plattform og identitet for innbyggerne.

I kommuneplanens samfunnsdel, vedtatt 15.06.2022, er det et mål at "Ås kommune er et nullutslippssamfunn med trygge, inkluderende og attraktive tettsteder og lokalsamfunn som ivaretar kommunens historie og særpreg. Dette samfunnet utvikles i balanse mellom vekst og vern av landbruks-, natur- og friluftsområder."

En av arealstrategiene for å oppnå dette er bevaring, det vil si "Bevare dyrka og dyrkbar jord, naturmangfold, myrer, dyreliv og vannmiljø, kulturminner og kulturmiljøer samt arealer for friluftsliv".

Ny kulturmiljøplan er en av flere planer hvor dette skal følges opp. I tillegg til de som har ansvar for forvaltningen av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap er det også tenkt at planen kan bidra til kunnskap for alle kommunens innbyggere.

1. Planens mål og oppbygning

Planen består av to deler:

Del 1 beskriver kulturmiljøplanens mål, utfordringer og muligheter med mer.

Del 2 gjør rede for ny fagkunnskap om kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap og gir tilbakeblikk på Ås-historien fra steinalderen og fram til vår tid.

Kulturmiljøplanen omhandler faste kulturminner. Det innebærer at løse gjenstander og immateriell kulturarv, som muntlige fortellinger og kulturtradisjoner, ikke er omfattet av planen.

Hensikt

Målet for alt vernearbeid er å bevare gode omgivelser og passe på at de blir en integrert del av det nye som skapes. For å få til dette er det viktig at kommunen gjør innbyggerne kjent med hva som finnes av verdier i omgivelsene.

En revidert kulturminneplan for Ås kommune skal være en plan for hvordan kommunen vil ivareta kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Ås. Den skal gi en oversikt over sentrale trekk i Ås historiske utvikling og gi en oversiktlig og begrunnet framstilling av de verneverdiene som anses som viktige å ta vare på.

Mål

Planens mål er:

Ås kommunes historie er lesbar i våre omgivelser. Bygninger og kulturmiljøer med kulturhistorisk verdi blir tatt vare på og bidrar til å skape attraktive lokalmiljøer. Det særegne kulturlandskapet ivaretas og legger føringer for fremtidig utvikling.

Kulturmiljøplanen har tre strategier:

1. Kommunen skal ha oversikt over kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.

2. Kommunen skal ha rutiner for forvaltning av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.
3. Kommunen skal bidra til formidling, bevaring og skjøtsel av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.

Tiltaksplan

Kulturmiljøplanens mål er utgangspunktet for tiltaksplanen. En tiltaksplan er en konkret plan for hvordan man kan oppnå målet i kulturmiljøplanen. I planen foreslås det ulike tiltak for å oppnå de tre ulike strategiene.

Til enhver tid skal tiltaksplanen være et grunnlag for prioritering av hvilke tiltak som skal inngå i den årlige rulleringen av kommuneplanens handlingsprogram og de årlige virksomhetsplanene i Ås kommune. Selve tiltaksplanen, som skal rulleres hvert 4. år, legges ved som vedlegg 1.

2. Dagens situasjon og utfordringer for kulturminner

Kulturlandskapet er det vi lever og beveger oss i hver dag. Det er det vi ser og opplever. Vi forholder oss til det samme landskapet på ulike måter, avhengig av hvem vi er og hvilken bakgrunn vi har. Samtidig er landskapet en fysisk størrelse med høyder, vann, jordsmonn, vegetasjon og bebyggelse. Gjennom tiden har menneskene tilpasset seg og formet landskapet. Det er summen av de naturlige forutsetningene og menneskenes bruk av landskapet over tid som har formet det landskapet vi har rundt oss i dag.

Det som kjennetegner Ås-landskapet er at det er variert, relativt "flatt med høy himmel". Det inneholder en mindre kyststrekning, store jordbruksområder, flere ferskvann og utmarksområder. Det er blitt mer tettbygd de siste årene, men framstår fortsatt som landlig med store og sammenhengende grøntområder.

Tettstedsutvikling

Ås kommune er en kommune i vekst, med stort press på arealene, og står dermed overfor store endringer. Ås er i regional plan for areal og transport i Oslo og Akershus utpekt som en av seks regionale byer, basert på utviklingen som skjer på Campus NMBU og utbyggingen av Follobanen. I tillegg til Ås sentrumsområde er også tettstedene Solberg og Vinterbro/Nordby under utvikling og utvides.

Områderegeringsplanen som ble vedtatt for Ås sentralområde i 2019 er en plan som tar høyde for betydelig økning i utnyttelsesgrad. Områdeplanen har en bestemmelse om at ved detaljregulering skal

verneverdier kartlegges og bevaringstiltak vurderes i samråd med kulturminnevernmyndighetene.

Tilrettelegging for økt utbygging og fortetting har flere konsekvenser for kulturminnene. Noen av områdene hvor det er planlagt fortetting har eldre bebyggelse med lokal bevaringsverdi. Det vil komme nye innbyggere som ikke har en opprinnelig tilhørighet til Ås. Da vil kunnskapen om Ås sin historiske utvikling kunne være med på å skape tilhørighet og identitet dersom den formidles og gjøres synlig. Verdisyn og holdninger er også i endring, og mange mener at bevaring av kulturminner hindrer vekst og utvikling. Det å skape forståelse for viktigheten av balansen mellom å ta vare på kulturminner og utvikle steder med høy kvalitet er derfor viktig.

I oppdatert regional plan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus (2019) legges det vekt på kulturminnene og kulturmiljøenes potensial som ressurs for stedsutviklingen. I nye planretningslinjer knyttet opp mot regional plan for areal og transport har fylkeskommunen presisert at det forventes at kulturminner og kulturmiljøer som utgjør viktige historiske spor fra tettstedenes fremvekst, og som representerer stedets tidsdybde og utvikling, bevares og integreres i planleggingen slik at de kan bidra til identitet, opplevelse, attraksjon og variasjon.

Tettstedsutvikling fører til et press på den eldre småhusbebyggelsen med hager. Dette fører også til høyere verdi på boliger og boligtomter som igjen fører til økt fradeling av eiendommer. Ønske om modernisering og ombygging, og ønske om å rive og bygge nytt kan føre til at mange eldre og stedstypiske bygninger endres eller går tapt.

Endringer i landbruket

Mange kulturminner ligger i delvis nedbygde landbruksområder og fulldyrka jord er blitt omdisponert til utbyggingsformål.

Landbruket i Ås var preget av små, mellomstore og enkelte store bruk. I dag er det de mellomstore og store driftsenhetene som dominerer, og de som satser på landbruket forpakter ofte mye tilleggsjord. Fram til 1950-tallet var hovedregelen i Ås kombinasjonsbruk med husdyrdrift og kornproduksjon samt noe grønnsaksdyrking, hovedsakelig potet. I dag har kornproduksjonen nærmest blitt enerådende på gårdene. Driftsbygningene har dermed mistet sin opprinnelige funksjon. En ivaretagelse av gårdshus, uthus og opprinnelig gårdsmiljø har blitt en stor utfordring.

Det har også gradvis blitt mindre jordbruksareal i Ås i tillegg til at en del av arealene står ubrukt. Det er også færre beitedyr. Dette fører til gjengroing av åpne landskap og beiteområder i utmarka. Det igjen fører til at kulturminner som ligger i slike områder forfaller, blir

overgrodd, lite synlige og kjennskapen til dem forsvinner. Mange grunneiere har ønsket å fradele tomter til blant annet boligbygging. Dette har ført til at innmark og hager er blitt utskilt og bygd ned. En del av den eldre bygningsmassen er bevart mens en del kulturmiljøer har forsvunnet.

Ny infrastruktur

Infrastrukturen i Ås er i endring. Det er planer om nye veier og utvidelse av eksisterende, deriblant ny E18 og kollektivløsninger. Dette vil få følger for kulturminner og landskap langs disse trafikkårene.

Et sentralt mål med kulturminnevern er å sikre at kulturminnene tas vare på som del av sitt opprinnelige miljø og ikke bare bevares som løsrevete enkeltobjekter. I områder som Ås med stort arealpress og raske endringer vil en måtte akseptere at kulturminner inngår i nye sammenhenger ettersom deres opprinnelige miljø blir endret. Den største utfordringen kan derfor være hvordan dette kan gjøres på gode måter.

Kulturminneforvaltningens utfordringer

Bevaring av kulturminner veies hele tiden opp mot andre interesser, det være seg private, økonomiske eller andre miljø- og samfunnsinteresser. Ås kommunes erfaringer med kulturminneforvaltning er blandete. En del bygninger og mindre områder er regulert til bevaring, og større områder er lagt ut som «Hensynssone bevaring kulturmiljø» i kommuneplanen.

Åsheim (foto: Ingvill Hafver/Ås Avis, 2010)

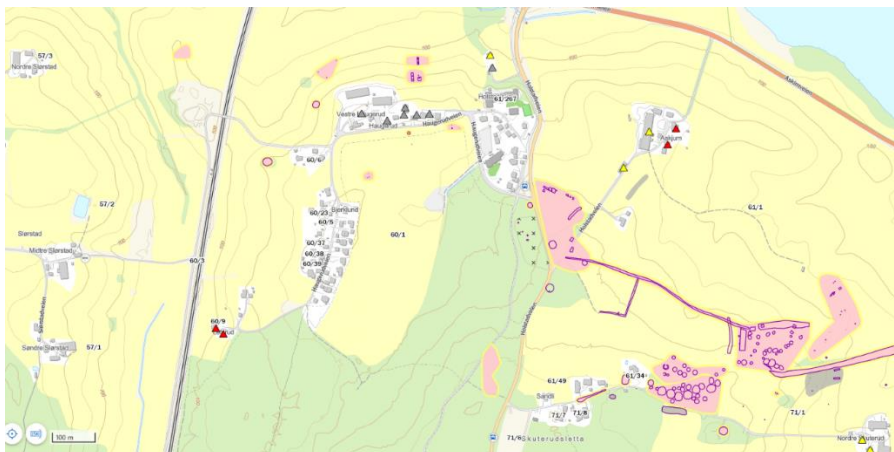
Det er også en del tilfeller der en ikke har klart å ta vare på verdifulle kulturminner. Mange verneverdige bygninger er revet siden 1999, spesielt i Ås sentrum. Et konkret eksempel er Åsheim fra 1879, opprinnelig skysstasjon, deretter forretningsgård med blant annet kafeen «Texas». Bygningen ble flyttet i 2006 og satt i god stand. I 2011 ble bygget skadet av innvendig brann. Dette bygget ønsket alle å ta vare på men det endte med å bli revet i 2016.

3. Oversikt over kulturminner

Nasjonale kulturminneregistre

Askeladden

Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden er det viktigste verktøyet for kulturminneforvaltningen. I utgangspunktet er det SEFRAK-registrerte og fredete kulturminner som ligger inne i databasen. Lokalt listeførte bevaringsverdige kulturminner finnes bare i Askeladden dersom kommunen har lagt det inn i databasen. Askeladden er også et saksbehandlerverktøy der man finner informasjon om kulturminner som kulturmiljøer, lokaliteter og enkeltminner samt hvilken vernestatus disse har. En lokalitet består av et eller flere enkeltminner. Askeladden inneholder det tidligere Fornminneregisteret, Fredningsregisteret og Kirkeregisteret. I tillegg oppdateres databasen jevnlig med blant annet statlige og lokale listeførte verneverdige kulturminner. Askeladden er koblet til

Utsnitt fra kommunens kartløsning som viser registrerte kulturminner

Matrikkelen som er landets offisielle eiendomsregister. Faste kulturminner er registrert i Askeladden, mens gjenstander er innført i gjenstandsdaten til Kulturhistorisk museum (KHM).

Sekretariatet for registrering av faste kulturminner (SEFRAK)

SEFRAK er et register over kulturminner fra før 1900. Det er et nasjonalt register som Riksantikvaren har ansvaret for. Registreringen ble gjennomført i perioden 1975 – 1995. Registeret fikk navnet SEFRAK, som er en forkortelse for SEKretariat For Registrering Av faste Kulturminner. I alt 515.000 enheter fra før 1900 ble registrert, hvorav 23.700 kulturminner i Akershus og 673 i Ås kommune. Antallet SEFRAK-bygninger i Ås utgjorde bare en tredjedel pr. innbygger i forhold til landsgjennomsnittet. Vedlikehold av SEFRAK-data er kommunens ansvar. SEFRAK-registreringene befinner seg i kommunens kartløsninger og er offentlig tilgjengelige. Vi vet at mange

bygninger er blitt borte siden registreringen fant sted. Bygningene i SEFRAK-registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner. At en bygning står oppført i registret innebærer at kommunen bør gjøre en vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt tillatelse til riving, flytting eller endring av bygningen.

Det er et vesentlig skille mellom bygninger fra før og etter 1850. Bebyggelse før 1850 er omfattet av kulturminnelovens § 25, med bestemmelser for saker som skal oversendes fylkeskommunen for uttalelse. Bygg eldre enn 1850 skal være markert med rød trekant i kartet.

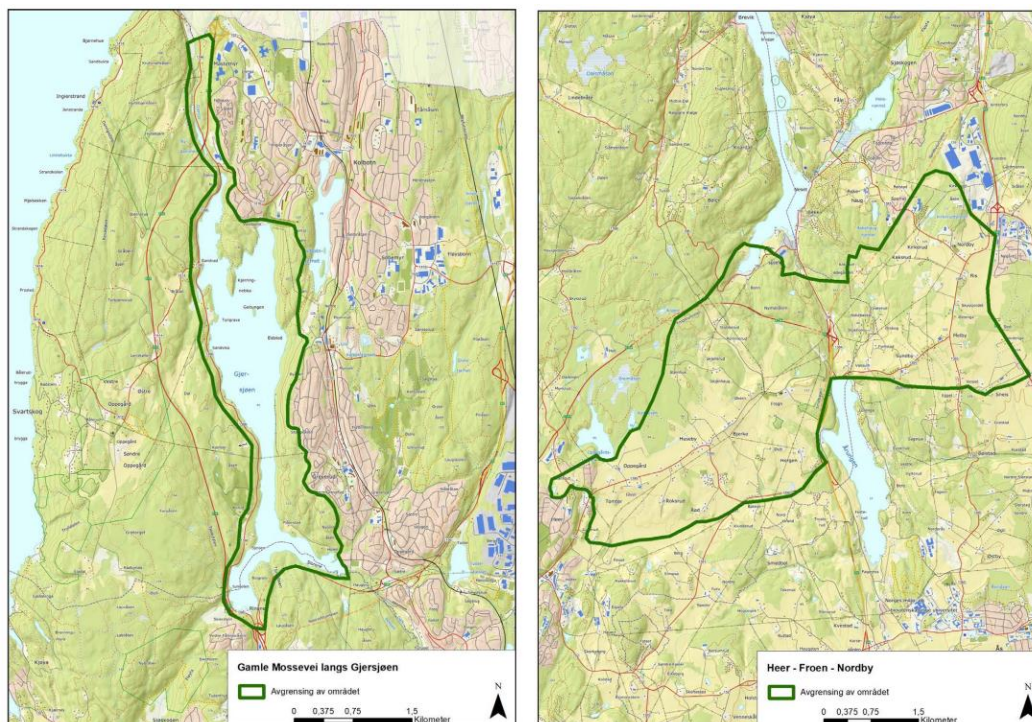
Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA)

KULA er et prosjekt i regi av Riksantikvaren som på oppdrag fra Klima- og miljødepartementet skal etablere et register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Målet med prosjektet er å:

- Få oversikt over landskap av nasjonal kulturhistorisk interesse
- Bidra til økt kunnskap og bevissthet om landskap i kommuner og relevante sektorer
- Styrke kulturminneforvaltningen som aktør i forvaltningen av landskap

KULA - registeret vil inngå i Askeladden, slik som NB! – registeret (nasjonale interesser i by). Registeret skal bli et kunnskapsgrunnlag og forvaltningsverktøy for kommunene og andre myndigheter. Registeret vil bidra til å skape større forutsigbarhet i arealplanleggingen. Det er et mål at kommunene skal forvalte de kulturhistoriske landskapene gjennom bruk av egne virkemidler, der planlegging etter plan - og bygningsloven vektlegges. Riksantikvaren har en egen nettside om KULA: <https://www.riksantikvaren.no/veileder/kulturhistoriske-landskap-av-nasjonal-interesse/>

Det er to KULA-områder som berører Ås kommune. Under gjengis beskrivelsen av områdene i Riksantikvarens rapport «Kulturhistorisk landskap med nasjonal interesse i Akershus».

Gamle Mossevei langs Gjersjøen

Gamle Mossevei med dens nære omgivelser ligger langs Gjersjøelva og Gjersjøen 40 moh. Landskapet avgrenses i nord ved grensen mot Oslo, i Gjersjøens sør-ende ved Hjulet på Ringnes i Ås kommune, i vest av de nærmeste omgivelsene langs chausseen og i øst langs åskammen på Gjersjøens østside.

Området er av nasjonal interesse fordi veien er en av de første som ble bygget som chaussee. Sammen med Ljabruchausseen i Oslo er veien en svært godt bevart representant for en viktig epoke i landets samferdselshistorie på 1800-tallet da samfunnsendringene førte til behov for en ny type veier. Chausseens linjeføring og opplevelsen av kulturminner og miljøer langs veien har stor verdi. Landskapet viser privatbilens og den moderne fritidskulturens inntog på en god måte. Langs chausseen ble det etablert bensinstasjoner, nye bevertningssteder, campingplasser og utfartssteder. Gjersjøen og Gjersjøelva er landskap mange veifarende har et forhold til.

Heer - Froen - Nordby

Landskapet omfatter de mest markante deler av moreneryggen over Froen og Nordby samt forsenkningen Bunnefjorden – Årungen. Området avgrenses i nord og vest mot marka, i vest mot tettstedbebyggelsen på Heer, i øst mot E18 ved Nygårdskrysset, i sør ved nordenden av Årungen og i nord ved enden av Bunnefjorden.

Området er av nasjonal interesse fordi det er et fruktbart, veldrevet og vakkert jordbrukslandskap med stor tidsdybde og kontinuitet. Landskapet er en del av moreneryggen eller raet Ski-Ås trinnet, som er en landskapstype som er spesielt karakteristisk for Follobygdene. Området er rikt på kulturminner fra flere perioder, og her finnes en bygdeborg, to middelalderkirkesteder der flere gamle veifar møtes, husmannsplasser og godt bevarte gårdstun. Froens karakter som storgods med utnyttelse av skogen, Årungsvassdraget og Bunnefjorden belyser en viktig del av Follo's næringshistorie.

Lokale kulturminne-registreringer i Ås

- Ås idrettslag har utarbeidet turkart der mange kulturminner er registrert, blant annet hoppbakker.
- Ås historielags register består i hovedsak av det materialet historielaget har samlet inn om kulturminner i Ås. Historielagets registreringer bygger på medlemmenes kunnskap om lokalhistorien. Kulturminnene er blitt avmerket på kart som igjen har dannet grunnlag for lagets lokalhistoriske ca. 80 rusleturer. Registreringen av kulturminner har foregått kontinuerlig, men hovedtyngden av materialet er registrert i 1970-årene.
- Ås kommunes lokalhistoriske arkiv har samlet inn og systematisert kunnskap om kulturminner.
- Historiske hager - Fortidsminneforeningen i Oslo og Akershus ledet i 1987 - 1989 et prosjekt for registrering av eldre hageanlegg i samarbeid med Institutt for landskapsplanlegging ved daværende NLH/UMB nå NMBU. Det er i første rekke hager og rester etter hageanlegg fra før 1930 som er registrert. Utover dette ligger ingen bestemte kriterier til grunn for registrering av historiske hager. Utvalget av registreringene bygger på råd fra Det Norske Hageselskaps lokallag, Ås Hagelag.
- DIVE-analysen fra 2016 ble utarbeidet i forbindelse med områdereguleringsplanen for Ås sentralområde vedtatt 2019 som et grunnlag for å veie ulike interesser opp mot hverandre.
- Kulturminneplanen fra 1999 sammenfatter daværende registrerte kulturminner i kommunen.

4. Status og endringer for kulturminner etter 1999

Det foreligger mange ulike prioriteringer knyttet til kulturminner og kulturmiljøer i Ås i kulturminneplanen fra 1999.

Den foreliggende kulturmiljøplanen bygger videre på de prioriteringene som fortsatt vurderes som aktuelle. Noen av disse er blitt uaktuelle ved at for eksempel flere av bygningene i Ås sentrum som var foreslått vurdert til bevaring er blitt revet/skal rives.

Eksempel på tiltak fra 1999 som **gjenstår**:

- Permanent utstilling av Nøstvet-kulturen er ikke realisert.
- Korsegården/Brønnerud (Gamle Mossevei 5 og 9) er ikke regulert.
- Morenene i Nordby (Ski-trinnet) er ikke ferdig regulert.

Eksempel på tiltak fra 1999 som er **uaktuelle**:

- Brekkeveien 3 og deler av 5, Rådhusplassen 2, 4, 6, 8, 10, 11 og 13 er blitt revet. De var foreslått regulert til bevaring.
- Rådhusplassen 5/Raveien 1 (Lie, Grøn-Hansen, Tandberghuset) er solgt og vil mest sannsynlig bli revet. Det var regulert til bevaring i tidligere reguleringsplan for Ås sentrum som er erstattet av ny plan.
- Skoleveien 2 (Sole, «Fargerike Ås») er solgt og vil bli revet, men var også foreslått regulert til bevaring.

Eksempel på tiltak fra 1999 som er **realisert**:

- Gamle egen- og stedsnavn brukes på nye tiltak som nytt sykkelhotell ved Ås stasjon. Det er oppkalt etter landbruksforsker, Venstre-politiker og kvinnesaksforkjemper Astrid Frisak (f. 28.10.1883-d. 05.05.1978) og Senterparti-ordfører Sverre Krogh (f. 16.08.1921-d. 06.06.2006) som var ordfører i Ås fra 1956 til 1975.
- Det er blitt utarbeidet en brosjyre for Nøstvet-kulturen
- På den Fredrikhaldske kongevei er det blitt laget og oppført en kopi av den gamle broen over Bølstadbekken
- Det er blitt opparbeidet natur- og kulturstier ved Syverud/Årungen og på Kjærnes som blir vedlikeholdt
- Bygningene på Holstad stasjon er blitt regulert til bevaring men er imidlertid ikke blitt vedlikeholdt og er dermed i dårlig forfatning. En bygning er revet (falt sammen).

5. Prioriterte kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap

Basert på befaringer, innspill fra innbyggere og lokalkunnskap er det blitt pekt ut noen typer kulturminner som bør prioriteres i Ås. Her løftes ni kategorier eller typer kulturminner frem, og disse bør få spesielt fokus i kommunens saksbehandling. Utvelgelsen er gjort ved å vurdere en rekke kriterier:

- Bevaringsverdi
- Alder
- Representativitet
- Særegenhet
- Identitet
- Historisk lesbarhet
- Helhetlige kulturmiljøer
- Kontinuitet

De prioriterte kategoriene er:

- Kulturlandskap
- Arkeologiske kulturminner
- Husmannsplasser
- Bygninger i landbruket
- Kystkultur
- Eldre skolebygninger
- Bygninger og bygningsmiljøer fra før 1940
- Krigsminner
- Etterkrigstidens bygninger

Kulturlandskap

I kommuneplanen er det flere hensynssoner for bevaring av kulturmiljø som omfatter særlig viktige kulturlandskap i Ås. Blant disse er det også to kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Å ta hensyn til kulturlandskap er viktig, også i områder som ikke ligger innenfor en hensynssone. Ved nye tiltak bør landskapsvirkning vurderes slik at tiltak tilpasses kulturlandskapet det ligger i. Kulturlandskap er ikke bare åker- og gårdslandskap, men også kystlandskap, skoglandskap, parker, veier osv. Kulturlandskapet i kommunen er formet av menneskelig aktivitet gjennom generasjoner og forteller en historie om hva som er særegent for Ås og hvilke aktiviteter som har formet stedet. Å ta vare på kulturlandskapet er viktig med tanke på både historisk lesbarhet og stedsidentitet. Det er også et estetisk aspekt som må tas på alvor ved at kulturlandskapet oppleves som vakkert og godt å leve og ferdes i. Gjennom å tilpasse utvikling og nye tiltak til kulturlandskapet skapes det gode bo- og opplevelsesverdier.

Viktige prinsipper for å ivareta kulturlandskapet er blant annet:

- Ivareta horisont- og siktlinjer
- Unngå store terrengendringer
- Begrense gjengroing

Arkeologiske kulturminner

I forvaltningen defineres arkeologiske kulturminner som spor etter menneskelig aktivitet fra steinalderen og fram til reformasjonen, altså inntil 1537. Dette er kulturminner som er automatisk fredete jfr. kulturminneloven § 4. I Follo har det bodd mennesker i mer enn ti tusen år, og Ås er en av kommunene i Norge med mange automatisk fredete kulturminner fra eldre steinalder og fram til middelalderen. Det blir stadig registrert flere automatisk fredete kulturminner, og det er per våren 2023 kjent mer enn 1400 kulturminner i Ås kommune. Strekningene Askjum-Skuterud, NMBU til Nordby kirke og Nøstvet har vært vurdert som verdifulle områder, men også Moer, Korsegården og nordre deler av Holstad/Holstadmarka er viktige områder.

De fleste arkeologiske kulturminnene er ikke synlige over bakken, men enkelte gravminner kan ses som hauger i landskapet. Spesielt eldre jernalder (500 f.Kr. - 550 e.Kr.) peker seg ut med synlige former i landskapet. Ås er rik på kulturminner fra steinalder og jernalder, særlig er funn fra Nøstvetkulturen viktige. Disse funnene gav navn til en jeger- og fangstkultur fra eldre steinalder, som spesielt var utbredt ved Oslofjorden og Bohuslän i Sverige. Siden arkeologiske kulturminner sjelden er synlige over bakken kan de være utsatt for utilsiktet skade. Viktige kulturminner som derimot er synlige, som gravminner i form av gravhauger og -røyser, kan skiltes og tilgjengeliggjøres i samarbeid med grunneier. (Se også del 2, kapitlene: Steinalderen i Ås, Bronsealderen, Jernalderen og Tre kirkesteder)

Viktige prinsipper for å ivareta arkeologiske kulturminner er blant annet:

- Skjøtsel av områder med synlige kulturminner
- Varsomhet ved terrenginngrep
- Tilgjengeliggjøre synlige kulturminner som gravhauger, røyser, tufter og bygdeborger med høy opplevelsesverdi

Husmannsplasser

På midten av 1800-tallet bodde halvparten av Ås sin befolkning på husmannsplasser tilknyttet gårdene i kommunen. I dag er det i underkant av 20 husmannsplasser i kommunen hvor våningshuset fortsatt står. Av disse er det kun et titalls som er i god stand og enda færre er bevart med de opprinnelige uthusene. I terrenget kan en likevel finne spor av husmannsplasser som har stått der før. Slike spor kan være hustuffer og typiske hageplanter som ble plantet av de som bodde på husmannsplassen. De fleste gjenværende husmannsplassene i kommunen er SEFRAK-registrert og høy alder kan også være en indikasjon på bygningenes verneverdi. Husmannsplassene har også stor lokal verneverdi fordi de representerer vanlige folks historie. Tradisjonelt har en vært opptatt av verneverdien til staselige gamle hus med høy status, mens mindre oppmerksomhet har blitt viet til kulturminner som representerer livet til vanlige kvinner og menn/husmannsfamilier og arbeidsfolk. Husmannsplassene som står igjen i Ås gir en historisk lesbarhet og er en del av stedsidentiteten til Ås som en stor landbrukskommune. Husmannsplasser er en bygningstype som ofte er truet av forfall som følge av manglede bruk. En måte å ta vare på plassene er derfor å legge til rette for at de fortsatt kan brukes. (Se også del 2, kap. Husmannsplasser)

Viktige prinsipper for å ivareta husmannsplasser er blant annet:

- Vedlikeholde eksisterende bebyggelse
- Tilrettelegge for bruk
- Bevare tufter etter husmannsplasser

Bygninger i landbruket

Mange av kommunens eldste og mest særegne bygninger ligger i tilknytting til landbruket. Det kan være våningsbygg, låver og andre driftsbygninger, samt mindre bygninger som stabbur, bryggerhus og kjoner. Flere av bygningene er SEFRAK-registrerte, slik at alder ofte vil være et kriterium som i seg selv indikerer at bygg innenfor denne kategorien vil kunne ha verneverdi. Videre vil godt bevarte landbruksbygninger ofte være representative for lokal byggeskikk og ha god historisk lesbarhet. Helhetlig miljø på et gårdstun vil også styrke en eller flere bygningers samlede verneverdi.

Imidlertid står flere bygninger i landbruket ubrukte og er derfor truet av forfall. Dette gjelder særlig driftsbygninger som en naturlig konsekvens av endrede driftsformer som gjør at eldre driftsbygninger ikke lenger er egnet for dagens bruk. Når det gjelder bevaring av bygninger i landbruket er det en balansegang mellom å ivareta kulturminner og samtidig ikke pålegge bøndene og grunneiere urimelige begrensninger og kostnader knyttet til bygninger det driftsmessig ikke lenger er bruk for på gården. Særlig er eldre låver med fjøs en utsatt bygningstype. Et viktig aspekt er at det er stor sannsynlighet for at landbruksbygninger som er i bruk blir ivaretatt. Dersom en vil satse på tilleggsnæringer i landbruket vil ofte eksisterende bygninger kunne tas i bruk. Kulturminneaspektet bør derfor tillegges vekt ved behandling av saker som omhandler nye arealformål eller bruksendring i forbindelse med tilleggsnæringer i landbruket. (Se også del 2, kap. Det moderne landbruk og gårdenes bygninger)

Viktige prinsipper for å ivareta bygninger i landbruket er blant annet:

- Vedlikeholde eldre gårdsbebyggelse
- Tilrettelegge for bruk og tilleggsnæringer
- Bevare tunstrukturen

Kystkultur

Det har vært en rik kystkultur langs Bunnefjorden hvor særlig fiske og fraktefart har vært viktige næringer. Nesset hadde opplagsplasser for trelast, Bæk hadde stor utskipping av tegl, mens fra Kjærnes var det utskipping av nikkelmalm og dynamitt. Nærheten til Oslo gav mulighet for attåttnæringer. Det var flere som rodde inn til byen for å selge blomster, kranser og bær fra nærområdet. Fisket var også en viktig næring i området og var til tider veldig rikt.

På slutten av 1800- tallet begynte det å komme sommergjester som leide seg privat losji i hus og hytter i områdene rundt Bunnefjorden. Dette ble en viktig inntekt og utover på 1900-tallet, og særlig i mellomkrigstiden, ble det bygget ut flere hytteområder. Eksempler på de eldste hytteområdene er Bæk, Strandengen og Nebba. Disse områdene har flere godt bevarte hytter og miljøet er helhetlig ivaretatt med god historisk lesbarhet. Både eldre boliger, badehus og hytter i kystlandskapet representerer en særegen byggeskikk med småskala bebyggelse typisk for kystområder. De godt bevarte kystmiljøene ved Bunnefjorden er unike i kommunen og det er viktig at disse kulturmiljøene fortsatt bevares. Flere av områdene er regulert med bestemmelser som skal ivareta bygningsmiljøene.

Fra 1850- tallet ble det etablert fergeforbindelse til Oslo. Det var tre fergeleier i Ås. Disse var Nesset, Kjærnes og Nebba. Alle bryggene eksisterer fortsatt og bør bevares. Passasjerfergetrafikken foregikk helt fram til 1967. (Se også del 2, kap. 15 og 16)

Viktige prinsipper for å ivareta kulturmiljø i kystlandskapet er blant annet:

- Bevare eksisterende bebyggelses arkitektur og volum
- Bevare eldre infrastruktur som brygger og stier
- Følge opp byggeforbudet i strandsonen

Eldre skolebygninger

I Ås kommune er det fem gamle skolebygninger som er godt bevarte. Disse ligger på Åsgård, Brønnerud, Holstad, Kroer og Nordby. Å bevare kommunens skolehistorie er viktig med tanke på lokal stedsidentitet og historisk lesbarhet. Skolene er steder som representerer stedstilknytting for generasjoner av innbyggere i kommunen. Historisk lesbarhet kan også gi kunnskap om kommunens skolehistorie. De fem nevnte skolebyggene har alle en alder og autentisitet som i seg selv gjør at de har lokal verneverdi. Gamle Ås skole (Rødskolen) er bevart gjennom reguleringsplan. Også de gamle skolebygningene på Brønnerud, Holstad, Kroer og Nordby bør bevares enten gjennom regulering eller kommuneplan. (Se også del 2, kap.: De første faste skoler i Ås)

Viktige prinsipper for å ivareta eldre skolebygninger er blant annet:

- Bevare bygningenes opprinnelige arkitektur
- Tilrettelegge for bruk av bygningene
- Ta hensyn til uterommene rundt bygningene

Bygninger og bygningsmiljøer fra før 1940

Det er flere eldre bygninger i Ås fra før krigen som har lokal verneverdi. I tillegg til bygninger i landbruket er en vesentlig del av den eldre bebyggelsen i Ås tilknyttet NMBU og stasjonsbyen. Flere eldre bygg ligger langs tidligere hovedveier mellom Moss og Oslo, Ås og Drøbak, Vestby og Ski, rundt Kroer og Nordby kirke og ved Nesset. Bygninger fra 18- og 1900 tallet har ofte en verneverdi på bakgrunn av sin alder og representativitet. Dersom en eldre bygning er godt bevart og i mest mulig opprinnelig stand vil det kunne ha stor lokal verneverdi. Eldre, godt bevarte hus oppleves dessuten av de fleste som estetisk flotte og kan bidra til å skape gode bomiljøer og attraktive offentlige rom. Bygningsmiljøer med innslag av eldre bebyggelse kan gi gode opplevelsesverdier og bidra til trivsel og historisk forankring.

Korsegården var det gamle sentrum i Ås før togstasjonen ble etablert. Rundt Korsegården er det flere eldre bygg som til sammen skaper et helhetlig kulturmiljø som er særegent i kommunen. Her er den historiske lesbarheten god fordi bygningen ligger langs tidligere hovedveifar som også er bevarte i dag. I Korsegårdens tilfelle indikerer både alder, representativitet, særegenhet, autentisitet, historisk lesbarhet og helhetlig miljø stor lokal verneverdi for området. (Se også del 2, kapitlene: Korsegården – det gamle bygdesentrum og Stasjonsbyen Ås)

Viktige prinsipper for å ivareta bygninger og bygningsmiljøer fra før 1940 er blant annet:

- Ta vare på husets opprinnelige arkitektoniske uttrykk ved fasadeendring.
- Tilpasse og underordne tilbygg til den opprinnelige bygningen
- Ta vare på eldre infrastruktur som veier og traséer

Krigsminner

Krigsminner fra andre verdenskrig inngår i det som kalles nyere tids kulturminner. Likevel er det relativt få krigsminner som er bevart i Ås kommune. Eksempler på krigsminner som er bevart er de såkalte Tyskerstallene i Askjum-skogen og Smiths hule på Kjerringjordet. Ved Sentralkroken og på Kroer skole er det lagt ned snublesteiner til minne om jødiske innbyggere som ble drept av nazistene. Ved Bølstad er det en plakett til minne om hjemmestyrkene som oppholdt seg på Bølstad gård den siste tiden før freden. Krigsminner har lokal verneverdi fordi de representerer hvordan krigen påvirket lokalsamfunnet og innbyggerne i Ås. Et minne fra "den kalde krigen" er rester av skanser bygget i 1947 i Østre Fålesloråsen. Minnene forteller en særegen historie fra en tid preget av en verdensomspennende krig. Å ivareta krigsminner i våre omgivelser kan gi en lokal forståelse av det globale. Spor fra krigens dager kan brukes til formidling av kunnskap til barn og unge. (Se også del 2, kap.: Krigens kulturminner)

Viktige prinsipper for å ivareta krigsminner er blant annet:

- Ta vare på anlegg og bygninger fra krigsperioder
- Formidle og tilgjengeliggjøre krigshistorien
- Skjøtsel av krigsminner og minnesmerker som snublesteiner, minnetavler og lignende

Etterkrigstidens bygninger

Bygninger fra etter andre verdenskrig er kanskje ikke det en først og fremst tenker på når det er snakk om kulturminner, men bygninger fra vår nære fortid er fremtidens kulturminner. Bygninger fra 1950-, -60- og -70-årene representerer ulike arkitektoniske uttrykk der hvert tiår har et særpreg. I mange bygg fra denne perioden er tidstypisk utforming og bygningselementer ofte endret og byttet ut på grunn av nye krav til funksjon, standard og endringer i folks stilpreferanser. Det kan likevel sies å være et større fokus på kvaliteter ved opprinnelige materialer og stiluttrykk i boliger fra denne perioden. Det er viktig å ta vare på de tidstypiske trekkene også på bygninger fra etter krigen. Det skaper en tilsvarende lesbarhet i vår omgivelser og forteller om utviklingen i tiårene etter krigen med bygging av velferdsstaten og husbankhus. Bygninger som har ivaretatt sitt opprinnelige særpreg skaper gjenkjennelse og forankring hos de som vokste opp i de ulike tiårene. I tillegg er det andre bygninger enn boliger fra denne perioden som har en lokal verneverdi. Eksempler på dette er Kroer vel samfunnshus som ble bygd ca. 1950 av materialer fra tyskerbrakker ved Ås stasjon. Rådhuset og Borggården er også typisk 1960-talls arkitektur og er regulert til bevaring kulturmiljø. (Se også del 2, kap. Husbankhus og boligfelt)

Viktige prinsipper for å ivareta etterkrigstidens bygninger er blant annet:

- Tilpasse nye endringer til bygningens tidstypiske stiluttrykk
- Ta hensyn til opprinnelig bebyggelsesstruktur og utearealer
- Ta vare på bygninger med særlig stor arkitektonisk verdi

6. Ulike aktørers rolle i kulturminneforvaltningen

Riksantikvaren

Kulturminnevernet sorterer under Klima- og miljødepartementet. Som underliggende direktorat har Riksantikvaren ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført. Dette innebærer bl.a. et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes arbeid som regional kulturminnemyndighet. Fredning av bygninger og områder tilligger Riksantikvaren. Lenke til Riksantikvarens nettsider: [Riksantikvaren - direktoratet for kulturmiljøforvaltning](#)

De arkeologiske landsdelsmuseene administrerer utgravninger og undersøkelser av arkeologiske kulturminner. For Akershus er det Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo som har denne myndigheten. Lenke til museets nettsider: <https://www.khm.uio.no/>

Fylkeskommunen

Riksantikvaren har delegert ansvaret som regional fagmyndighet for kulturminnevern til fylkeskommunen. Forvaltningen av kulturminnene skjer både innenfor rammen av kulturminneloven og som følge av fylkeskommunens rolle innenfor arealplanlegging etter plan- og bygningsloven.

Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen skal sørge for at det tas hensyn til kulturminner og -miljøer i planleggingen, også på kommunenivå. Dette innebærer en innsigelsesrett i plansaker når regionale eller nasjonale verneverdier er truet. Fylkeskommunen kan i denne sammenheng forberede fredningssaker, og tilskudd kan ytes til vedlikehold og spesielle arbeider på fredete og bevaringsverdige bygninger og anlegg.

Fylkeskommunen skal samarbeide med kommunene og komme med innspill og medvirke i planprosesser slik at de samlede kulturminneinteressene blir ivaretatt på en god måte i plan- og utbyggingssaker. Fylkeskommunen har også rådgivnings- og veiledningsansvar overfor offentlige organer på fylkes- og kommunenivå, samt grunneiere, tiltakshavere og andre som har ansvar for kulturminner.

Gjennom KIK-prosjektet - Kulturminner i Kommunene – arbeider Riksantikvaren og fylkeskommunen på ulike måter for å gi kommunene økt mulighet til å ta ansvar for egne kulturminner og kulturmiljøer. Lenke til Avdeling for kulturarvs nettsider: <https://viken.no/tjenester/kulturminner>

Ås kommune

I Ås kommune er hovedansvaret for kulturminner tillagt Enhet for plan, bygg og geodata. Det er den enheten i kommunen som håndhever plan- og bygningsloven ved at de behandler reguleringsplaner og byggesaker. Vedkommende som har ansvar for kulturminner gir innspill og råd til plan- og byggesaker der kulturminner blir berørt og er også bindeleddet mot andre avdelinger i kommunen, regionale og nasjonale myndigheter, tiltakshavere, eiere av kulturminner og frivillige organisasjoner.

Virksomheten kultur, samfunn og teknikk har blant annet ansvar for kommuneplanen, områdeplaner og kommunedelplaner, samt tettstedsutvikling, infrastruktur og boligutvikling.

Enhet for kultur og samskaping har blant annet ansvar for bibliotekene, lokalhistorisk arkiv, kulturskolen, idrett, frivillighet og virksomheten i Kulturhuset. En del av stillingen som leder for Ås kommunes lokalhistoriske arkiv er øremerket kulturdelen av kulturminnevernet

Landbrukskontoret i Follo gir aktive gårdbrukere veiledning om ulike tilskuddsordninger. Noen av disse ordningene støtter opp om aktiv bruk av jordbruksarealene, riktig skjøtsel av kulturlandskapet og gårdens øvrige kulturminner. For å motta tilskudd forplikter grunneier seg til å ivareta eiendommens kulturlandskap og kulturminner. Søker må også oppfylle vilkår som er bestemt i jordbruksoppgjøret.

Eiendomsavdelingen forvalter kulturhistoriske eiendommer som eies av kommunen. Ås kommune eier/har kjøpt kulturhistoriske eiendommer med tanke på at de skal tas vare på og være tilgjengelig for fellesskapet og for kommunens innbyggere. Avdelingen forvalter kommunens kulturhistoriske eiendommer og er ansvarlig for vedlikehold og drift.

Skoler og barnehager er viktige arenaer for formidling til barn og ungdom. Samarbeid mellom for eksempel historielaget og de unge i Ås kan med fordel utvikles, for slik å lære dem om historien og kulturminnene i deres nærområde.

Politikerne i Bygningsrådet og Hovedutvalg for oppvekst og kultur (HOK) er de som først og fremst har ansvaret for kommunens forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Bygningsrådet fatter vedtak etter plan- og bygningsloven som er kommunens viktigste verktøy for ivaretagelse av kulturminner. HOK har ansvaret for kulturmiljøplanen og oppfølging av den. De har også muligheten til å se kulturminnenes rolle i en større sammenheng på tvers av ulike sektorer og særlig deres betydning for kultur- og friluftsliv.

Frivillige organisasjoner

I Ås er det historielag, hagelag, velforeninger, turlag og enkeltpersoner som engasjerer seg i kulturminnearbeidet. Disse gjør en stor innsats med registrering, skjøtsel, skilting, istandsetting og informasjon rettet mot alt fra kulturhistoriske vandringer, foredrag og tilbud til skoler og barnehager samt publisering av bøker og artikler om lokalhistorie. De ulike bidragsyterne er en uvurderlig ressurs i kommunens planarbeid der de bidrar med sin kunnskap og uttaler seg til planer som berører kulturminneinteresser.

Grunneiere

De fleste kulturminnene i Ås ligger på privat eiendom. Ved planlegging av skjøtsel og vedlikehold er det derfor avgjørende at det er god dialog og godt samarbeid mellom fylkeskommunen, Ås kommune og grunneiere.

Den offentlige kulturminneforvaltningen er nemlig i høy grad avhengig av at eiere av kulturminner er opptatt av å ta vare på dem. Det er derfor viktig med informasjon, kunnskap og dialog mellom eierne og forvaltning for å ivareta kulturminnene på en god måte. Eiere har ofte mye kunnskap om sine kulturminner som er verdifull for den offentlige kulturminneforvaltningen og allmennheten.

Funn av automatisk fredete kulturminner på egen eiendom skal alltid rapporteres til fylkeskommunen, som vil dokumentere og registrere lokaliteten i Askeladden, Riksantikvarens database over kjente kulturminner.

Arkitekter og utbyggere

Arkitekter og utbyggere er ofte de som står ansvarlig for private planer og utbygginger. Disse har et stort ansvar for at kulturminneinteresser blir tatt hensyn til og ivaretatt i planlegging og utforming av prosjekter. Det er viktig at de har tilstrekkelig innsikt i lovverk og måter å gjøre dette på. Samarbeid tidlig i prosessene mellom regionale og nasjonale myndigheter, kommunen og de som utformer prosjektene og fremmer planene er en viktig forutsetning for å lykkes. Denne kulturmiljøplanen legger til rette for at det skal være lett tilgjengelig og oppdatert informasjon om kommunens kulturminner for alle utenfor kommunens administrasjon, inkludert private arkitekter og utbyggere. Planen har også som mål å utvikle en strategi for å informere Ås sine innbyggere, utbyggere, arkitekter og ansatte i kommuneadministrasjonen.

7. Lovverk og føringer for forvaltning av kulturminner

Plan- og bygningsloven

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71>

Plan- og bygningsloven (pbl) er det viktigste redskapet kommunen har til å drive arealplanlegging og byggesaksbehandling. I plan- og bygningsloven er *bruk* og *vern* sidestilt, og loven er således kommunens eget redskap for å bevare og utvikle kulturminner og kulturmiljø. De færreste av kulturminnene i kommunen er hjemlet i lov om kulturminner. Langt de fleste faller inn under kommunens eget ansvar og forvaltes gjennom plan- og bygningsloven.

Gjennom planarbeidet skal alle kjente automatisk fredete kulturminner og miljøet rundt sikres. I forbindelse med kommuneplanen og reguleringsplaner kan områder bli sikret ved regulering med hensynssone kulturmiljø. Slik bruk av plan- og bygningsloven kan også gi bygninger og bygningsmiljøer en bevaringsstatus. Loven gjør det i tillegg mulig å regulere interiør til bevaring. Den åpner også for å stille krav til både nye og eksisterende byggverk, for å ivareta bevaringshensyn og estetikk.

Lov om kulturminner (kulturminneloven)

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Kulturminneloven definerer kulturminner som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes videre områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminneloven inneholder de sterkeste virkemidlene man har i arbeidet med kulturminnevern. Loven har som formål å ta vare på kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljø av nasjonal verdi. Loven tar for seg kulturminner som er automatisk fredet, samt kulturminner og kulturmiljøer som fredes etter vedtak av Riksantikvaren.

Loven om kulturminner forvaltes av fylkeskommunen ved avdeling for kulturarv. Alle planer og tiltak som er, eller kan komme i berøring med automatisk fredete kulturminner, slik de er definert i kulturminneloven, skal sendes fylkeskommunen til uttalelse.

Andre lover

Både lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven) og lov om jord (jordloven) er viktige virkemidler for ivaretagelse av

landskapet og større kulturmiljøer i jordbrukslandskapet og i utmarka. Det er viktig å kunne vurdere natur- og landbruksinteresser i sammenheng med kulturminneinteresser for å oppnå en god landskapsforvaltning.

Se mer utfyllende om lovene og aktuelle bestemmelser i vedlegg 2.

Kommuneplanens bestemmelser

Kommuneplanen for Ås 2022-2034 har egne bestemmelser for kulturminner og kulturmiljø i kapittel 2 og bestemmelser og retningslinjer til hensynssoner i kapittel 4.

Kulturminner og kulturmiljø (pbl § 11-9 pkt. 7)

17.1 Planlegging og utbygging

I reguleringsplaner og byggesøknader skal det legges vekt på å ivareta verneverdige kulturminner og kulturmiljø. Oppføring av nye bygninger og anlegg skal tilpasses de bebygde og naturgitte omgivelsene og strukturene.

Ved utarbeidelse av reguleringsplaner skal det gjennomføres en registrering av kulturminner i området. Registreringen skal suppleres med en beskrivelse av hvilke verneverdier som skal bevares og hvordan dette skal skje. Registreringene skal omfatte hele planområdet.

17.2 Historiske hovedveifar

Historiske hovedveifar skal bevares.

Hensynssoner (pbl § 11-8)

30.3 Bevaring av kulturmiljø (H570_1-7)

H570_1: KULA Gamle Mossevei langs Gjersjøen

H570_2: KULA Heer, Fron, Nordby i Ås

H570_3: Frogmorenen i Ås med Korsegården

H570_4: Kroer kirke med omgivelser

H570_5: Ås kirke med omgivelser

Retningslinjer: Rivning av bebyggelse eller større bygge- og anleggstiltak som forringer verdiene og hindrer bevaring av historiske trekk i landskap og bebyggelse, unngås. Ved oppføring av nye tiltak vurderes virkninger på kulturlandskapet. Negative virkninger på kulturlandskapet unngås.

H570_6: Ås menighetshus

Retningslinjer: Endring av hovedkonstruksjon, tilbygg eller fasadeendring og vindusutskifting unngås. Tilbakeføring til dokumentert før-tilstand er tillatt. Skadde bygningsdeler byttes mot tilsvarende materialer og teknikker. Bygningen bør males i farger som er historisk belagt.

H570_7: Gammelt stallanlegg i Aschjemskogen

Retningslinjer: Verneobjektet er rester etter et tysk anlegg fra andre verdenskrig. Innenfor hensynssonen må tiltak eller utbygging som kan ødelegge kulturminner unngås.

31.2 Båndlegging etter kulturminneloven (H730_1-6)

a. Kulturminneområdet på Sjøskogen (H730_1)

For kulturminneområdet på Sjøskogen vises til kulturminnelovens bestemmelser for automatisk fredete kulturminner (kap. II) og kulturminnelovens bestemmelser om fredning ved enkeltvedtak (kap. V).

b. Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (H730_2)

For Norges miljø- og biovitenskapelige universitet gjelder forskrift 14.08.2015 nr. 962 om fredning av Statens kulturhistoriske eiendommer.

c. Middelalderkirkestedene Ås (H730_3), Nordby(H730_4) og Kroer (H730_5)

De automatiske fredete middelalderkirkestedene Ås, Nordby og Kroer er båndlagt etter kulturminneloven. Den middelalderke kirkegården er et automatisk fredet kulturminne. Innenfor middelalderkirkegården er gravlegging kun tillatt i gravfelt som har vært i kontinuerlig bruk etter 1945. Gravfelt som ikke har vært i bruk etter 1945 skal ikke benyttes til gravlegging.

d. Holstad østre: (H730_6) Arkeologisk gravminne.

e. Alle inngrep i grunnen eller andre tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner er ikke tillatt med mindre det foreligger dispensasjon fra kulturminneloven.

8. Fredning, bevaring og verneverdi

Verneverdi eller kulturminneverdi

Dette er verdier som tillegges et kulturminne. Forvaltningen, organisasjoner, eiere, brukere eller andre kan vurdere kulturminnets verdi på ulike måter. Verdivurderingen kan endres over tid.

Det snakkes ofte om nasjonal, regional eller lokal verdi. Nasjonal verdi tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til viktige faser og forhold i landets historie. Regional verdi tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til regional virksomhet og historie, og lokal verdi tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne kan ha både lokal, regional og nasjonal verdi.

Fylkeskommunen har ansvar for å vurdere og gi uttalelser til tiltak som berører automatisk fredete kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap av regional og nasjonal verdi. Tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av mer lokal verdi skal vurderes av kommunen.

Bevaring av kulturminner gjennom plan- og bygningsloven

Kulturminneloven er det sterkeste virkemiddelet for vern og skal brukes for kulturminner og kulturmiljøer med nasjonal verdi. De færreste kulturminner er av nasjonal verdi, men mange bør allikevel bevares fordi de er viktige lokalt eller i en regional sammenheng. Disse kulturminnene, kulturmiljøene og kulturlandskapene kan sikres vern gjennom bruk av plan- og bygningsloven.

Selv om et kulturminne kan ha begrenset regional betydning kan det likevel ha stor lokal betydning. Det kan være knyttet til lokalhistorien, til stedsidentitet og innbyggernes hverdagsliv i flere generasjoner. Et eldre skolebygg kan for eksempel ha begrenset regional betydning, men kan være viktig for lokalhistorien, for de som har gått der og de som går der i dag. For innbyggere som har bodd i Ås store deler av livet, kan det skape tilhørighet og følelse av forankring og stolthet at bygninger, plasser og miljøer som har hatt betydning for deres liv fortsatt er til stede i deres omgivelser. For nye innbyggere i Ås vil omgivelser hvor lokalhistorie og stedets utvikling gjennom ulike tider er synlige og lesbare kunne bidra til stedsidentitet og trygghet som kan styrke tilknyttingen. Kommunen kan bevare kulturelle bygninger, miljøer og landskap gjennom kommuneplanen eller i reguleringsplan.

Fredning av kulturminner gjennom kulturminneloven

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep og endringer må godkjennes av fylkeskommunen. Alle tiltak

med unntak av vanlig vedlikehold krever dispensasjon fra fredning. Riksantikvaren har følgende beskrivelse av ulike former for fredning:

Vedtaksfredning

Et kulturminne som er fredet gjennom enkeltvedtak etter kulturminneloven eller gjennom svalbardmiljøloven er vedtaksfredet. Vedtaksfredninger kan omfatte bygninger, anlegg, hager og fartøy. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg. Alle inngrep i vedtaksfredete kulturminner krever dispensasjon fra regional kulturminneforvaltning. Det er ikke anledning til å dispensere for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.

I Ås har vi ingen vedtaksfredete kulturminner, men for Solstua ved Pentagon, pågår det en fredningssak for både bolig, uthus, garasje og hageanlegg.

Forskriftsfredning

Betegnelsen brukes om kulturminner som er fredet ved forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Dette gjelder for byggverk og anlegg i statlig eie (kulturminneloven § 22a) og kulturmiljøer (kulturminneloven § 20) som fredes ved forskrift. Forskriftsfredning innebærer normalt en forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak. Alle inngrep i forskriftsfredete kulturminner krever dispensasjon fra fylkeskommunen. Det er ikke anledning til å gi dispensasjon for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.

I Ås har vi flere forskriftsfredete bygninger på NMBU.

Automatisk fredning

Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte i kraft av sin alder, uten særskilt vedtak. Som en ekstra beskyttelse har alle automatisk fredete kulturminner en sikringssone på minimum 5 meter rundt det automatisk fredede objektet.

Disse kulturminnene er automatisk fredet

- faste kulturminner fra før 1537
- samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre
- stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537–1649

Det er straffbart å sette i gang tiltak som kan skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner. Forbudet omfatter også en 5 meter bred sikringssone rundt kulturminnet. Tiltakshaver har stanse- og meldeplikt til fylkeskommunen hvis det viser seg at et igangsatt

arbeid kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne på en måte som beskrevet ovenfor.

Noe av skjøtselen av automatisk fredete kulturminner håndteres av kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen, men skjøtselarbeidet kan, med veiledning fra fylkeskommunen, delegeres til kommunen og frivillige organisasjoner som historielag, VEL-foreninger, skoler o.l. Skjøtsel sikrer kulturminnene og begrenser skadeinngrep som vegetasjonsvekst og utrasing, gjør dem mer synlige og gir publikum kunnskap og økt opplevelse. Dette kan gjøres ved å fjerne og vedlikeholde vegetasjon, reparere slitasjeskader, anlegge stier og sette opp skilt.

I Ås har vi en mengde automatisk fredete kulturminner som boplasser, gravminner og kokegroplokaliteter. Nøstvetboplassene er eksempler på viktige automatisk fredete kulturminner. Fra middelalderen har vi de automatisk fredete middelalderske kirkegårdene ved Nordby, Ås og Kroer.

Fylkeskommunen skal varsles dersom man avdekker gamle gjenstander eller rester av arkeologiske kulturminner. Sammen med de faste fornminnene er disse av stor betydning for muligheten til å få større viten om de menneskene som levde før oss.

Vi må forvente å finne flere kulturminner

Arkeologiske kulturminner er både synlige på overflaten, men også skjult under markoverflaten. I landskapet kan man oppleve gravhauger - og røyser fra bronsealder og jernalder, spor etter jordbruk som rydningsrøyser og eldre åkerflater. Bygdeborger på høyder og topper, eller groper fro fremstilling av kull eller for fangst av elg. Under markoverflaten kan man finne flint- og steinredskaper fra steinalderen, bosetningsspor som stolpehull, ildsteder, kokegroper, grøfter, gravminner og så videre. Disse er synlige ved at jordsmonnet flekkvis eller over større flater har avvikende fargenyanser, og skiller seg ut ti fyll og konsistens fra resten av undergrunnen. Det kan også opptre tydelige samlinger av stein eller konsentrasjoner av kull eller råttent tre.

Det finnes fremdeles automatisk fredete kulturminner, både over og under bakken, som ennå ikke er kjent. Flere blir fanget opp i forbindelse med at det stilles krav om arkeologisk registrering i forbindelse med ulike tiltak og plansaker som blir sendt til fylkeskommunen. Andre igjen blir meldt inn av oppmerksomme publikummere.

Erfaringer ved utbyggingsprosjekter over hele Ås kommune viser at det kan finnes kulturminner som ikke er registrert. Det som ligger over bakken, er for det meste kjent. Under jordoverflaten finnes det imidlertid spor etter tidligere tiders bruk av områdene. Nyere forskning tyder dessuten på at det finnes flere spor, enn tidligere antatt, etter jordbruksvirksomhet i utmarka. Dette dreier seg i hovedsak om perioden fra bondesteinalder til og med jernalderen.

9. Hvordan kommunen kan ivareta kulturminner i saksbehandlingen

Ved siden av de frivillige og privatpersonene som eier kulturminnene, er kommunen den viktigste forvalteren av lokale kulturminner. I saker der kulturminner berøres, skal kommunen alltid vurdere den lokale verneverdien. Regionale myndigheter vil kunne gripe inn i saker som berører kulturminner med regional eller nasjonal verdi, men de lokale kulturminneverdiene er det kommunens oppgave å ivareta. Det er viktig å etablere en kultur for kulturminnevern i kommunen både på politisk nivå og i administrasjonen. Å etablere gode rutiner for behandling av kulturminner i arealplaner og byggesaker er avgjørende for å forvalte og ivareta de lokale kulturminneverdiene på en god måte.

Det er kommunen som har ansvar for å vurdere lokal verneverdi. Fylkeskommunen vil sjelden gripe inn i saker som berører kulturminner med slik verdi. Det er kommunen som har kompetansen på lokale kulturminner og kjennskap til lokalhistorien. Saksbehandler skal formidle hensynet til lokale verneverdier og bør ha en dialog med forslagsstiller eller tiltakshaver om hvordan verneverdier kan ivaretas i de enkelte saker.

Arealplanlegging

Kommunene har et ansvar for lokale kulturminner som en del av sin planlegging i henhold til plan- og bygningsloven. Ofte kan kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap være en perifer del av en planprosess. I andre planer kan de være de viktige premissene for den ønskete endringen som planen skal legge til rette for. I alle tilfeller er det viktig at kommunen som lokal kulturminneforvalter gjør vurderinger av lokalhistorisk verneverdi av kulturminner som berøres av planleggingen.

I kommuneplanens arealdel kan kulturminner og kulturmiljøer ivaretas gjennom hensynssoner med bestemmelser og retningslinjer og ved bruk av generelle bestemmelser til planen. Kommuneplanen og Kulturmiljøplanen er nært knyttet opp til hverandre. Kulturmiljøplanen beskriver historien til kommunen samt de viktigste kulturminnene og

kulturmiljøene, og vil også være et kunnskapsgrunnlag for fremtidige kommuneplanrullinger.

Behandling av kulturminner i reguleringsplaner

Kommunen kan regulere kulturminner og kulturmiljøer gjennom hensynssoner og bestemmelser i reguleringsplan for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner og kulturmiljøer. Bestemmelsene i reguleringsplanen er helt vesentlige for en god forvaltning av områder med kulturminner-, kulturmiljø- og landskapsinteresser. Det er viktig at reguleringsplanen gir kommunen en klar hjemmel til å avslå tiltak som vil få negative konsekvenser for kulturmiljø og bygninger som er vurdert som viktige å ta vare på. Samtidig er det vesentlig at viktige kulturminneinteresser er synliggjort på plankartet som hensynssone.

Kulturminner, -miljøer og -landskap kan sikres i en reguleringsplan på tre måter:

- Arealformål LNF med underformål vern av kulturminner og kulturmiljø, § 12-5.5
- Hensynssoner med bestemmelser, § 12-6
- Bestemmelser til arealformål, § 12-7

Forholdet til de automatisk fredete kulturminnene forutsettes avklart gjennom planprosessen. Regional kulturminneforvaltning uttaler seg til alle nye reguleringsplaner som berører kulturminner og skal i sin behandling av planen sørge for at hensynet til kulturminnene blir ivaretatt, og at eventuelle dispensasjonsspørsmål blir avklart gjennom planprosessen.

Behandling av kulturminner i byggesaker

Bygningene og utformingen av de bygde omgivelsene er en viktig del av miljøet som omgir oss. En rekke bygninger er vernet gjennom plan- og bygningslovgivningen, fredet etter kulturminneloven eller plassert på eller ved automatisk fredete kulturminner.

Oversikt over sistnevnte ligger inne i kommunens kartgrunnlag og saksbehandler skal påse at hensynet til disse ivaretas i byggesaker. I byggesaker som berører SEFRAK-registrerte bygninger fra før 1850 sendes saken til kulturminnemyndigheten hos fylkeskommunen. De vurderer om bygget har regional verneverdi og kommer med en anbefaling til kommunen. Bygninger kan ha verdi ut over det lokale (regional/nasjonal) helt uavhengig av alder.

Fylkeskommunens anbefaling bør tillegges stor vekt, men det er kommunen som avgjør saken. Selv om fylkeskommunen ikke vurderer at bygget har regional verdi kan det likevel ha lokal verdi som tilsier at

bygget bør bevares. Det er kommunen som må sikre bevaring av kulturminner vurdert til å ha lokal verdi.

Enkelte reguleringsplaner har bestemmelser som skal ivareta konkrete verneverdige bygninger. Kulturminneansvarlig skal involveres i slike saker som dessuten ofte skal oversendes regional kulturminnemyndighet for uttalelse. Reguleringsplaner kan også ha spesifikke krav til utforming ved fasadeendring eller nye tiltak for å ivareta verneverdier ved konkrete bygg for å tilpasses områdekarakter og kulturlandskap. Slike bestemmelser åpner ofte for skjønnsvurderinger. Ved fasadeendring eller tilbygg til eksisterende eldre bebyggelse, bør opprinnelig arkitektonisk uttrykk i størst mulig grad ivaretas.

Ved tiltak innenfor områder som er omfattet av hensynssone for kulturmiljø i kommuneplanen, skal nye tiltak tilpasses kulturlandskap og omkringliggende bebyggelse.

For å ivareta automatisk fredete kulturminner er det viktig å ha gode rutiner for oversendelser av saker til fylkeskommunen. Dette gjelder for eksempel saker som berører:

- Arealplaner, dispensasjoner etter PBL § 19
- Tiltak og inngrep i sjø og vassdrag må avklares i forhold til kulturminner i og under vann.
- Tiltak i 100-meters beltet
- Byggesaker og andre tiltak i tilknytning til, og som berører automatisk fredete kulturminner og deres sikringssoner.
- Byggesaker og andre tiltak i områder med kjente automatisk fredete kulturminner, hvor det er potensiale for ytterligere funn.
- Deling av grunneiendommer i LNF-områder i forbindelse med nybygging.
- Tiltak som kan virke utilbørlig skjemmende på automatisk fredete kulturminner.
- Søknader om massepåføring- eller fjerning
- Søknader om drenering, nydyrking og driftsveger i landbruk og skogbruk.
- Planer om hogst i områder med automatisk fredete kulturminner.

10. Hvordan eiere kan ta vare på kulturminner

Det viktigste grunnlaget for å kunne ta vare på kulturminner er å vite om dem og ha kunnskap om dem. De kulturminnene som vanligvis er enklest å forstå er monumentale bygg og de store gravminnene fra jernalderen. Vanskeligst er det å forstå kulturminnekvaliteten på eldre bygg som ikke er vedlikeholdt og de ikke synlige kulturminnene som ligger skjult under markoverflaten. Slike kulturminnelokaliteter vil ofte ha en lav lesbarhet. Her vil det kreve mer bakgrunnsforståelse for å oppleve kulturminnene. Kulturmiljøer kan likevel ha høy lesbarhet selv om kulturminnene er skjulte under marka. Det vil da være landskapet kulturminnene har inngått i som oppleves. Videre er det viktig å ta vare på og skjøtte kulturminnene. For å unngå at verneverdige bygninger forfaller er det viktig at de brukes. Å tilrettelegge for bruk av eldre bygninger er derfor ofte en forutsetning for at de ivaretas. Særlig i landbruket er det synlig at nye driftsformer gjør at gamle låver og andre driftsbygninger blir stående ubrukte og ofte forfaller. Å tilrettelegge for ny bruk av disse bygningene kan være en måte å sikre at bygningene bevares.

Bygninger utgjør størsteparten av kulturminnene fra nyere tid (perioden etter år 1537). Disse tas best vare på ved normal bruk kombinert med et jevnt tilsyn og vedlikehold. I lengden er dette også den billigste måten. Vedlikeholdet skal så langt som mulig skje på samme måte som da huset ble bygget, med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk. Hovedprinsippet for vedlikehold av gamle bygninger er å bevare de opprinnelige eller gamle bygningsdetaljene så langt det er mulig. Ved å bevare bygningselementene beholder bygningen sin ekthet og opprinnelighet. En kopi, selv om den er aldri så samvittighetsfullt utført, vil aldri kunne erstatte de originale bygningsdetaljene fullt ut.

Noen konkrete tips ved bevaring av eldre bygninger:

- Ta kontakt med kommunen eller andre fagkyndige
- Ikke skifte ut mer enn det som er absolutt nødvendig
- Dokumentere utgangspunktet ved fotografering og eventuelt tegning

Tilskuddsordninger og veiledning

Skilting og skjøtsel av kulturminner

Fylkeskommunene samarbeider med kommuner, grunneiere og frivillige organisasjoner, om skilting og skjøtsel av kulturminner.

<http://www.viken.no>

Fylkeskommunale tilskudd til kulturminnevern

Det er mulig å søke fylkeskommunalt tilskudd til istandsetting og vedlikehold av verneverdige bygninger. Tilskudd gis under forutsetning av at det gjøres etter antikvariske retningslinjer. <http://www.viken.no>
Statlige tilskuddsmidler til istandsetting av bygninger og anlegg som er fredet etter kulturminneloven. <http://www.viken.no>

Tilskudd til utvikling av pilegrimsleden

Kan være aktuelt for kulturminner langs pilegrimsleden.
<http://www.viken.no>

Tilskudd til skilting og merking av turruter (Turskiltprosjektet)

Frivillige organisasjoner og interkommunale friluftsråd kan søke om tilskuddsmidler fra fylkeskommunen til skilting og merking. Prosjektet gir også støtte til montering av informasjonstavler. Turskiltprosjektet er et nasjonalt skilt- og merkeprosjekt i samarbeid mellom Gjensidigestiftelsen og fylkeskommunene, der det gis økonomisk støtte til merking og skilting av turruter i tråd med Merkehandboka.
<http://www.viken.no>

Sparebankstiftelsen og Gjensidigestiftelsen

Disse to stiftelsene gir støtte til tiltak innen kunst, kultur og kulturminner og stimulerer til fysisk aktivitet.
<http://www.gjensidigestiftelsen.no/> og
<https://www.sparebankstiftelsen.no/>.

Norsk Kulturminnefond

Norsk Kulturminnefond er en tilskuddsordning til private eiere av verneverdige kulturminner. Også frivillige lag og organisasjoner, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter dem på vegne av andre, kan søke. Se <http://www.kulturminnefondet.no/content/1358243541/Ofte-stilte-sporsmal>

Den kulturelle skolesekken - DKS

Den kulturelle skolesekken bidrar gjerne i forbindelse med formidling, lokalt og til nye generasjoner, og møter gjerne folk som ønsker å skape formidlingsopplevelser i tilknytning til et kulturminne. DKS kan bidra med ideer og forslag til ting å gjøre, og med råd til presentasjonsteknikker, dramatiseringsgrep, planlegging og mye mer, som sikrer god dialog med målgrupper.

Museene i Akershus - MiA

MiA – Museene i Akershus kan veilede om og tilby kurs i innsamling muntlige kilder og fortellinger for historielag og andre. Museet kan også tilby oppbevaring av muntlige kilder.

Akershus Bygningsvernsenter

Akershus bygningsvernsenter er en del av MiA - Museene i Akershus. De samarbeider tett med huseiere og håndverkere gjennom rådgivning, oppfølging og praktiske kurs i bygningsvern, tradisjonshåndverk og bærekraftig bruk. De kan utføre tilstandsrapporter og registreringer av bygninger og anlegg som skal bevares. De reiser også på gratis førstegangsbefering til eiere av gamle hus og anlegg i tidligere Østfold og Akershus.

Spesielle miljøtiltak i landbruket - SMIL

«Formålet er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap, samt redusere forurensningen fra jordbruket, utover det som forventes gjennom vanlig jordbruksdrift.» Det kan søkes tilskudd til tiltak som ivaretar kulturminner, kulturmiljøer og viderefører kulturarv (kunnskap, tradisjoner og teknikker). Dette kan for eksempel være istandsetting av verneverdige bygninger eller sikring av andre kulturminner. Det kan også søkes tilskudd for å ivareta kulturlandskap. Dette kan for eksempel være tilrettelegging for ferdsel og tiltak for å ivareta gammel kulturmark.

<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/ordninger-for-jordbruk/tilskudd-til-spesielle-miljotiltak-i-jordbruket-smil>

Søknad om SMIL-tilskudd sendes til Follo Landbrukskontor.

<https://www.follolandbruk.no/jordbruk-i-follo/smil-spesielle-miljotiltak-i-landbruket/>

Veiledere og håndbøker

Riksantikvaren har utarbeidet flere veiledere og håndbøker for kommunene, blant annet «Riksantikvarens håndbok for registrering av lokale kulturminner» og «Riksantikvarens veileder om kulturminner og plan- og bygningsloven».

<http://www.riksantikvaren.no>

Del 2 – Kunnskapsgrunnlaget

Ny fagkunnskap om kulturminner

De siste årene har man i hele Europa blitt mer bevisst på viktigheten av å ta vare på kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap. Nyere forskning og fagkunnskap underbygger viktigheten av dette som også inngår i flere av FNs 17 bærekraftsmål.

1. FNs bærekraftsmål og kulturarv

Oversikt over FNs bærekraftsmål

Bærekraftsmålene ser miljømessig, sosial og økonomisk utvikling i sammenheng. Derfor må oppfølgingen av målene ha en helhetlig tilnærming. Bærekraftsmål 17 understreker at samarbeid er en forutsetning for å nå målene.

Meld. St. 16 (2019-2020) sier at kulturmiljø i større grad skal tas i bruk som en ressurs for å oppnå en bærekraftig samfunnsutvikling. Kultur og natur er uløselig knyttet sammen. Mennesker har levd av naturen til alle tider, og tradisjonell bruk av naturressurser er gjerne miljømessig bærekraftige og sirkulær økonomi i praksis. Kulturarven er derfor en viktig kilde til kunnskap om bærekraftige praksiser, og et viktig bidrag til måloppnåelse på flere av de øvrige bærekraftsmålene, særlig mål 11, 12 og 13.

Miljømessig bærekraft

Klimaendringene utfordrer forvaltningen av kulturmiljø. Et fuktigere og varmere klima vil gi økt fare for råte- og insektskader. Akutte hendelser som flom, skred, brann og kraftig nedbør kan true de kulturhistoriske verdiene. Å møte disse utfordringene vil kreve økt kunnskap og kompetanse. Kulturmiljøsektorens arbeid med

klimatilpasning og dokumentasjon av klimaendringenes virkninger er viktig bidrag til bærekraftsmål 13.

Fortsatt bruk, ny bruk og oppgradering av eksisterende bygninger framfor å rive og bygge nytt, spiller en viktig rolle i effektiv ressursutnyttelse og reduksjon av klimagassutslipp fra produksjon. Energieffektivisering av bygninger vil også være et viktig grep, og det er stort potensiale for forbedret energiytelse i eksisterende bygninger, også i bygninger med kulturhistoriske verdier. Det er viktige bidrag til bærekraftsmål 11, 12 og 13.

Tiltak for klimavennlig arealbruk og arealplanlegging vil ofte sammenfalle med forvaltning av kulturmiljø. Kulturlandskap kan ha positiv betydning for klimagassbudsjett gjennom karbonbinding i beitelandskapet, myr og skog, og som grunnlag for grønn næringsutvikling. Dette vil støtte opp under bærekraftsmål 13.

Videre bidrar det å ta vare på kulturmiljø og holde kulturlandskap i hevd til å sikre overlevelse for truede artene og naturtypene som lever her. Her kan kulturmiljø gjennom arealplanlegging og som del av naturmangfoldet bidra til å stanse tapet av biologisk mangfold og opprettholdelse av økosystemer. Dette vil understøtte bærekraftsmål 15.

Sosial bærekraft

Den sosiale dimensjonen i bærekraftsbegrepet omfatter både sosiale og kulturelle aspekter. Kulturarvens potensial for å oppnå sosial bærekraft ligger hovedsakelig i kulturarvens betydning for identitet, tilhørighet, livskvalitet og helse for alle. Kulturarv kan gi innblikk i og kunnskap om kulturelt mangfold. Det kan bidra til bedre forståelse for nåtiden og den historiske utviklingen, som igjen kan danne grunnlag for større aksept for kulturelle forskjeller. Stedsidentitet og kulturell identitet er ofte tett knyttet sammen.

Å skape fysiske steder og sosiale forhold som er gode for mennesker å leve i er en viktig del av sosial bærekraft. Delmålet om å ta vare på verdens natur- og kulturarv er lagt under mål 11, Bærekraftige byer og lokalsamfunn, som handler om å gjøre byer og bosettinger inkluderende, trygge, motstandsdyktige og bærekraftige. Kulturmiljø, inkludert bygninger, plasser, anlegg, gater, tråkk og spor i landskapet, er viktig for å skape levbare byer og steder, og bygger opp under et steds identitet og bidra til historisk tidsdybde. En langsiktig og bærekraftig forvaltning av kulturmiljø og historiske bygningsmiljøer forutsetter at de brukes og vedlikeholdes, og at særpreg bevares som bidrar til attraktive bomiljøer.

Det nye nasjonale målet om engasjement, fra Meld. St. 16 (2019-2020), sier at «Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø». En slik ambisjon er viktig for demokratiet, men også for enkeltmennesker. Slik skaper kulturarv en arena for demokratibyggning, medvirkning og yringskultur og er et ledd i å følge opp bærekraftsmål 10 og 16.

Kulturmiljøets potensial for kunnskap, opplevelse og bruk er en viktig del av bidraget til sosial bærekraft. Det kan være med på å stimulere nysgjerrigheten og kreativiteten, og den motiverer til utdanning og læring. I de tilfeller hvor kulturminner og kulturmiljøer ikke kan tas vare på, er dokumentasjon viktig for å ta vare på kildeverdier som grunnlag for ny kunnskap. God forståelse av mennesker, kultur og samfunn legger grunnlaget for å forstå hvordan dagens utfordringer kan møtes. Dette er relevant for et bredt sett av bærekraftsmål, spesielt bærekraftsmål 4.

Økonomisk bærekraft

Kulturarv er en samfunnsressurs med stort potensiale for å utvikle livskraftige lokalsamfunn og brukes som grunnlag for næringsutvikling. I 2014 ble kulturarv anerkjent av EUs ministerråd som en strategisk ressurs for et bærekraftig Europa. En detaljstudie finansiert av ESPON (European Spatial Planning Observation Network) viser at kulturarvfeltet i Norge bidro med 112 milliarder kroner i 2017, noe som tilsvarer 3,4 prosent av BNP for fastlands-Norge.

Mange kulturminner og kulturmiljøer i Norge kan knyttes til aktiviteter innenfor landbruk og fiskeri. For å øke kunnskapen om og skape engasjement for norsk matkultur og bærekraftig råvare- og ressursbruk er det viktig å ta vare på fysiske spor som bygninger og utstyr brukt i forbindelse med produksjon, høsting, oppbevaring, konservering og foredling av mat og drikke. Eksempler på dette er stabbur, kornmagasiner, setermiljøer, fiskehjell og ulike redskaper.

Næringsvirksomhet tilknyttet kulturmiljø bør skje på en måte som ivaretar kulturmiljøverdiene. Bruken må være bærekraftig og tilpasses det enkelte sted. Når disse elementene er på plass, er kulturmiljø en bidragsyter til bærekraftsmål 8 om anstendig arbeid og økonomisk vekst.

2. Kulturarvens påvirkning på samfunnet

Europa Nostra Norge har sammen med Fortidsminneforeningen og Norsk Kulturarv tatt initiativet til å få oversatt til norsk «Sammendraget med strategiske anbefalinger» fra en større prosjektrapport «Cultural Heritage Counts for Europe» som ser på sammenhengen mellom kulturarven og påvirkningen på samfunnet i en bredere sammenheng. Rapporten ble lagt frem i Oslo under Den europeiske kulturminnekongressen i juni 2015.

Det toårige prosjektet ble koordinert av Europa Nostra gjennom en styringsgruppe hvor de seks deltakerne i prosjektet var med. Konsortiet har gått gjennom et bredt antall vitenskapelige studier og europeiske datakilder, deriblant Norge, gjennomført i perioden 1995 - 2013.

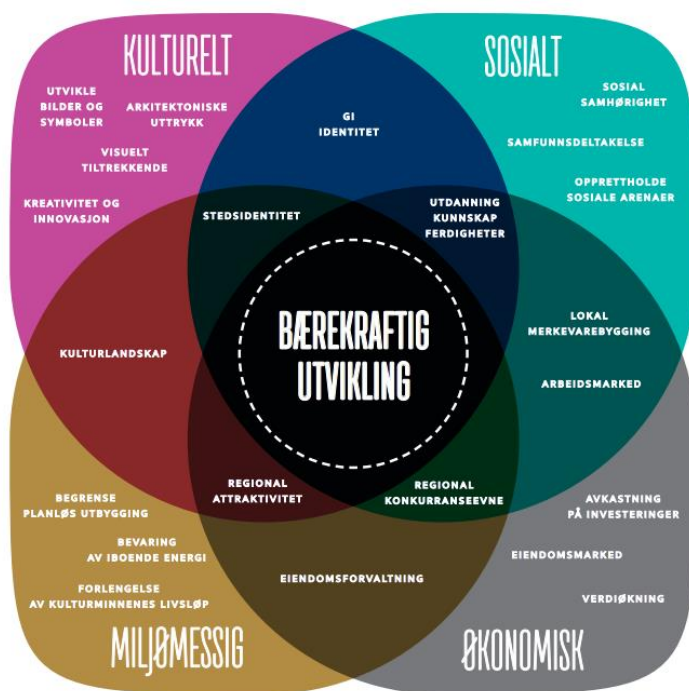
Prosjektet hadde tre formål:

- Å se på hvorledes disse studiene beskriver sammenhengen mellom bevaring av kulturminner og de positive ringvirkningene det har for økonomien, miljøet, samfunnet og kulturen
- Å øke den offentlige bevisstheten rundt bevaring av kulturarven
- Å presentere strategiske anbefalinger til beslutningstakere i Europa

Man har vært spesielt opptatt av å se på den totale sammenhengen. Rapportens hovedfunn vil kunne danne grunnlag for utforming av en bedre kulturminnepolitikk innenfor EU og i Europa generelt.

De aller fleste nordmenn kjenner våre nasjonale kulturminner som Nidarosdomen, Eidsvollsbygningen, Bryggen i Bergen og Borgund stavkirke (som for øvrig er spesielt omtalt i rapporten). Mange av oss er også opptatt av mer lokale og mindre kjente kulturminner i landet fordi vi kanskje kan identifisere oss sterkere med dem. Kulturminnene gir oss tilhørighet, historisk bevissthet og identitet. I en tid hvor verden blir mindre og Norge stadig får nye innbyggere som har med seg en annen kulturell ballast, blir det enda viktigere å ta vare på vår kulturarv og formidle dens historie, egenverdi og sammenheng. Det vil bidra til en bedre nasjonal forståelse for oss alle, og derved en tryggere integrering av våre nye landskvinner og menn.

Rapporten gir grunnlag for å kunne utforme en mer bærekraftig kulturminnepolitikk, forankret i forskningsbasert kunnskap. Det vil kunne gi kulturarv-forvaltningen enda større positive økonomiske, kulturelle, miljø- og samfunnsmessige ringvirkninger. Dette er rapportens hovedbudskap.

De forskjellige underområder identifisert i de innsamlede studiene, illustrert i et diagram som viser den helhetlige tilnærmingen til kulturarven

Rapportens viktigste funn

Prosjektet gir en omfattende oversikt over faktorer som tydelig viser de vidtrekkende fordelene med å investere i Europas kulturarv. Rapporten refererer til og oppsummerer flere undersøkelser med relevante data og eksempler som viser ikke bare de mangeartede fordelene med kulturarven, men i noen tilfeller også ugunstige virkninger.

De viktigste funnene knyttet til prosjektet er oppsummert under:

- Kulturarven er en viktig komponent og bidragsyter for å tiltrekke seg investeringer fra privat sektor rettet mot Europas regioner, byer, landsbyer og landsbygder. Den bidrar til utvikling av kreative kulturelle områder, talenter og uavhengige bedrifter, og derigjennom styrker den regionale konkurransevnen.

Eksempel: Kulturarven, også den post-industrielle, utgjør ofte grunnlaget for utvikling av kulturelle kreative områder som for eksempel Creative Industries Quarter i Sheffield (UK) og Temple Bar i Dublin (Irland). Nedslitte områder med bygninger i forfall som ofte har en interessant arkitektur, er visuelt attraktive hva gjelder atmosfære og tiltrekker seg diverse sosiale grupper, kulturentreprenører og bedrifter i oppstartsfasen (som oftest fra den kreative sektoren) som ser etter gunstige forhold ved leie av lokaler. En istandsetting av kulturarven forsterker områdets kulturelle verdi, og spiller en

avgjørende rolle i å øke stedets sjarm i tillegg til å bidra til økonomisk vekst.

- Kulturarven gir europeiske land og regioner en unik identitet som danner fengslende bybilder. Dette gir grunnlag for effektive markedsføringsstrategier rettet mot utviklingen av kulturbasert turisme og attraktive investeringsmuligheter.

Eksempel: Hovedhensikten med UNESCOs verdensarvliste er å bidra til forståelse og forvaltning av steder med enestående universelle kulturarv-verdier. En oppføring på listen er generelt betraktet som et varemerke som gir store markedsføringsmuligheter. Forskning på et tverrsnitt av 878 verdensarv-steder identifiserer 12 nøkkelområder hvor disse stedene har samfunnsøkonomisk innflytelse blant annet innenfor reiselivsutvikling og investeringer knyttet til verdensarv-stedene.

- Kulturarv er en betydelig kilde til arbeid over hele Europa og dekker mange typer arbeid på ulike kunnskapsnivåer, fra bevaringsrelatert byggearbeid, vedlikehold og oppgaver knyttet til reiselivet. Kulturarven gir også grunnlag for å etablere næringsvirksomhet innenfor kreative bransjer.

Eksempel: Det er anslått at kulturarvsektoren skaper opptil 26,7 indirekte jobber for hver direkte jobb. Dette er mye mer enn i for eksempel bilindustrien hvor forholdstallet bare er 6,3.

- Kulturarven er en viktig kilde til kreativitet og innovasjon som genererer nye ideer og løsninger på problemer og oppretter innovative tjenester — fra digitalisering av kulturkapitalen til utnyttelse av det siste innen virtual reality-teknologi — med det formål å tolke historiske miljøer og bygninger og gjøre dem tilgjengelig for innbyggere og besøkende.

Eksempel: Som vist i resultatene til EPOCH-prosjekt 18 kan kulturarven stimulere IKT-innovasjon relatert både til digitalisering av kulturarv-ressurser og behovet for å presentere dem til et bredere publikum ved hjelp av virtuell teknologi. Lansering av nye produkter og tjenester krever et økt antall høyt kvalifiserte stillinger - både på tilbuds- og etterspørselssiden.

- Kulturarven har lang historikk med å gi en tilfredsstillende avkastning på investeringer og genererer betydelige skatteinntekter, både fra aktivitetene knyttet til kulturarv-relaterte sektorer og indirekte gjennom ringvirkninger fra kulturarv-orienterte prosjekter som har ført til ytterligere investeringer.

Eksempel fra Norge: Borgund stavkirke i Norge genererer, basert på skatteinntektene alene, 28 % avkastning på den årlige investeringen, med vedlikeholdskostnader på kirken anslått til omtrent 2 millioner

kroner per år, og med billettinntekter på 1,75 millioner kroner. Undersøkelsen estimerer at kirken, som regionens hovedattraksjon, genererer inntektsskatt på omtrent 11 millioner kroner årlig.

- Kulturarven er en katalysator for bærekraftig restaurering av kulturminner.

Eksempel: Undersøkelser viser Utviklingsstrategier basert på bevaring av kulturarven, som restaureringen av Grainger Town i Newcastle upon Tyne, England (tildelt EU kulturminnepris/Europa Nostra Awards), og tiltak relatert til historiske, urbane miljøer i forskjellige europeiske byer, som Krakow, Lille, Liverpool og Manchester, som har vært vellykkede. Integrert politikk knyttet til kulturarven er tatt i bruk og har ført til revitalisering i alle områdene

- Kulturarven er en del av løsningen på Europas utfordringer når det gjelder klimaendringer, for eksempel gjennom beskyttelse og fornyelse av den store mengden energien som ligger i historiske bygninger.

Eksempel: Gjenbruk og reparasjon av eksisterende bygninger har miljømessige fordeler, og det er økende bevis på at nivået på energieffektivitet i offentlige bygninger fra før 1890 er minst like gode, og noen ganger bedre, enn noen av de mest avanserte og moderne bygningene. Fra et miljømessig ståsted er den bevarte energien fra eksisterende bygninger et av de sterkeste argumentene for å bevare dem.

- Kulturarven bidrar til livskvalitet, gir karakter og atmosfære til steder, byer og regioner på tvers av Europa og gjør dem til populære steder å bo, arbeide og besøke, og attraktive for innbyggere, turister og representanter for de kreative yrkene.

Eksempel: En studie av den sosioøkonomiske innflytelsen kulturminnene i byen Mechelen i Belgia har, viser at kulturarv og vellykket restaurering bidrar til innbyggernes livskvalitet. Kulturminnene verdsettes høyt når det gjelder styrking av det lokale omdømmet til byen. 84 prosent av de spurte innbyggerne fremhevet kulturarven som det største bidraget til byens nye profil.

- Kulturarven gir en viktig stimulans til utdanning og livslang læring. Den gir også en bedre forståelse av historie, i tillegg til en følelse av nasjonal stolthet og tilhørighet, og den legger grunnlag for samarbeid og personlig utvikling.
- Kulturarv kombinerer mange av de ovenstående positive påvirkningene for å bygge sosial kapital og bidrar til å gi sosial samhørighet i europeiske samfunn. På den måten er den en ramme for deltakelse og engasjement i tillegg til å fremme integrering.

Rapport fra Danmark – fra 2015

En rapport fra Ribe i Danmark viser fem sentrale resultater:

- 30 % høyere salgspriser for bevaringsverdige eneboliger
- 13 % høyere priser for boliger i områder med over 15 % bevaringsverdige bygninger
- 2/3 av turistene i Ribe kommer på grunn av bygningsarven
- 92 % ekstra omsetning årlig for erhvervslivet i Ribe på grunn av bygningsarven
- 136 flere ansatte i Ribe på grunn av bygningsvern

3. Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling

I Norge har Riksantikvaren utarbeidet en strategi og faglige anbefalinger for by- og tettstedsutvikling.

Den gode og levbare byen/tettstedet

Hva utgjør den gode by/tettsted? Dette finnes det ingen fasitsvar på, men å ta vare på eldre bygninger og bygningsmiljøer har vist seg å være et godt grep. Også i Norge har vi sett et stemningsskifte i debatten om byutvikling. Før handlet det om utvikling eller vern, mens nå snakker flere og flere om utvikling gjennom vern, og det skapes næring med utgangspunkt i kulturmiljø. Omgivelsene har betydning for opplevelsen av identitet og tilhørighet. Kulturminner og kulturmiljøer bidrar til inkluderende miljøer som fremmer trivsel og gode møtepunkter. De gir stedene særpreget og egenart.

Bærekraftig utvikling av kulturmiljøer i byer og tettsteder handler om å bevare bymiljøer og bygge videre på byens særpreget og egenart. Resultatet er levbare byer og tettsteder hvor folk vil bo, arbeide og besøke.

Kulturmiljø er en ressurs

Kulturmiljø er en ressurs i samfunns-utviklingen. Ikke minst er ombruk og gjenbruk av eksisterende bygninger – gamle og ikke fullt så gamle – et viktig ledd i arbeidet med å få ned klimagassutslippene raskt. Gjennom Paris-avtalen har vi forpliktet oss til å bli et lavutslippssamfunn innen 2050, og det er påvist at miljøpåvirkningen fra eksisterende bygninger kun er rundt halvparten av den fra nybygg. Når man legger til de kvalitetene eldre bygninger og historiske bymiljøer har for trivsel og attraktivitet, er utgangspunktet det beste for å ta historien med inn i fremtiden.

Faglige råd

Denne strategien gir faglige råd for hvordan kulturmiljø kan ivaretas i byutviklingen. Riksantikvarens første bystrategi ble lansert i 2017. Bystrate-gien er nå revidert blant annet som følge av ny stortingsmelding, Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Stortingsmeldingen angir flere sentrale forutsetninger for bærekraftig utvikling av kulturmiljøer i byer og tettsteder. Disse er:

- By- og stedsutvikling er en del av løsningen for en bærekraftig utvikling, hvor det er viktig å styrke innsatsen for å verne om og sikre verdens kultur- og naturarv.
- Byer og steder skal være levbare, det vil si være gode å leve i og ha omgivelser som bidrar til høy livskvalitet.
- Langsiktig og bærekraftig forvaltning av de historiske bymiljøene gjør at de bevarer sitt særpreg og oppleves som attraktive bomiljøer.

Med denne strategien vil Riksantikvaren bygge videre på de anbefalingene som ble gitt i den forrige strategien. I tråd med vår tids største utfordringer, er miljø- og klimaperspektivet enda sterkere framhevet nå. Samtidig vektlegges viktigheten av levbare byer og tettsteder og kulturmiljøenes bidrag til å skape de miljøene folk vil besøke, bo og arbeide.

Foto: Mad arkitekter (kopi)

Eksempel fra Fredrikstad: Flere generasjoner av tilpassede bygninger resulterer i en harmonisk helhet. Med bruk av lokale, kortreiste materialer og klassisk byggeskikk har Nygaardsplassen i Fredrikstad

fått nytt liv. Nybyggene fra 2020 (i midten) tilpasser seg de eksisterende bygningenes postmoderne arkitektur, som i sin tid tilpasset seg til de eksisterende teglsteinsbygningene i området. Dermed har flere generasjoner nybygg tilpasset seg omgivelsene. Resultatet er et byrom med stedskvaliteter som bidrar til lokalt særpreg og bygger oppunder lokal stedsidentitet.

Foto: Kjell Johan Vatne (kopi)

Eksempel fra Molde: Nybygg som ivaretar byens historiske særpreg. Det nye bygget i Molde til venstre i bildet viderefører gjenreisningsbyens karakteristiske trekk både i volum, materialvalg og fasadekomposisjon. Nybygget tar også opp fargene fra byens historiske fargepalett.

Tilbakeblikk på Ås-historien

Dette kapittelet inneholder 22 historier som belyser utvalgte temaer fra Ås-historien. Kapittelet gir en helhetlig fremstilling av Ås' materielle historie fra steinalderen og fram til i dag. Historiene kommer fysisk til uttrykk i Åslandskapet og er lesbare i form av dagens kulturmiljøer og kulturminner.

1. Steinalderen

Eldre steinalder: 9500-3900 f.Kr.

*Fosnafasen: 9500-8250 f.Kr. og
Tørkopfasen: 8250 f.Kr – 6350 f.Kr.*

I Kirkerudåsen, på en flate ca. 120 meter over dagens havnivå, er det funnet levninger etter den eldste menneskelig aktivitet i Ås, i form av en boplass fra ca. 8500 f.Kr. Sannsynligvis er det spor etter et strandhugg. Den gangen lå den teltplasse boplassen ved stranden på en liten øy, der hvor Rema har sitt lager i Kirkerudåsen i dag. 300 meter vest for Askehaugtjernet i litt lavere høyde over havet, ca. 1,5 km lenger vest, er det gjort et boplassfunn i form av et par flintbiter, datert til 8000 f.Kr.

Disse to eldste funnene i Ås, stammer fra nomadiske steinalderkulturer i henholdsvis Fosnafasen 9500-8250 f.Kr. og Tørkopfasen (8250-6350 f.Kr.) Fosnafasen var for øvrig pionertiden for bosetning i Norge etter siste istid.

Nøstvetfasen: 6350 f.Kr – 4650 f.Kr. Nøstvet gård i Nordby har gitt navnet til nøstvetkulturen - en fase i eldre steinalder i Norge fra 6350 f.Kr. - 4650 f.Kr. På 1870-tallet ble det samlet inn steinøkser og flintredskaper ved husplassen Sjøskogen under gården Nøstvet. Funnene ga etter hvert navnet til Nøstvet-fasen eller nøstvetkulturen, et 1700 år langt tidsrom av eldre steinalder.

Ved Sjøskogen, ca. 50-60 meter over havet gikk datidens kystlinje. Her i

Ås' eldste spor etter menneskelig aktivitet, ca. 8500 f.Kr. Siden den gang har landet hevet seg med 120 meter. (kilde: Norark, 2016 / kartgrunnlag Statens Kartverk)

denne delen av Oslofjorden, innerst i nåtidens Bunnefjord, krydde det av boplasser. Nøstvet var et sentralområde for denne kulturen, og i dette området må det ha vært gode tilganger på ressurser.

Nøstvetkulturen er best kjent fra Oslofjorden og Bohuslänkysten, der den går under navnet Lihultkulturen, men kjennes også langs norskekysten opp til Rogaland.

I Nøstvet-tiden ble folk i det nåværende Norge for første gang bofaste. Klimaet var varmt og fuktig og store løvskoger preget landskapet. Boplassene var oftest strandbundet, og ervervet var basert på jakt, fangst, fiske og sanking, særlig sentrert rundt havets ressurser. Farkostene var stokkebåter eller uthulte trestammer – en form for kanoer som egnet seg utmerket til regional bruk.

Opplysningsskilt over Nøstvetkulturen, ved Sjøskogen-boplassen (foto: Viken fylkeskommune)

Nøstvetkulturens viktigste kjennetegn er nøstvetøksene. I alt er det funnet mer enn 300 slike økser i Ås. Til nøstvetøksene ble lokale harde bergarter benyttet. Nøstvetøkseren er en grovt tilhugget hakkelignende øks. Den har et trekantet tverrsnitt hvor eggpartiet som oftest er slipt. Det karakteristiske er at eggen er stilt på

tvers på økse kroppen – altså en tverrøks i motsetning til dagens rettøkser.

Nøstvetøkser, 6350-4650 f.Kr. (foto: Ås kommune)

Motivet til Ås' kommunevåpen er tre stiliserte nøstvetøkser, som symboliserer de tre kirkesognene i Ås: Nordby, Ås og Kroer sogn. Utkastet ble tegnet av Aase Weydahl-Ottesen.

Ås' kommunevåpen

Yngre steinalder: 3900 f.Kr. - 1700 f.Kr.

Husdyr holdes og jord dyrkes for første gang i Ås.

Husdyrene som ble introdusert i yngre steinalder var storfe, geit, sau

og svin. Helt på tampen av steinalderen omkring år 1800 f.Kr. introduseres hesten. Bygg og hvete var de tidligste kornsortene.

Det var en meget langsom utvikling fra jakt og fangst til jordbruk på mer enn 1500 år. De første fullt utviklede gårdssamfunn finner vi i Norge og Ås først etter 2350 år f.Kr. Da blir jordbrukerne i større grad bofaste og hus som var ment å vare i flere titalls år ble bygget. Etter dette gikk utviklingen meget hurtig, og fra om lag 2000 år f.Kr. ser det ut til at åkerbruket var fast etablert i Ås og Norge. Likevel levde jeger- og sankerkulturer side om side med jordbrukskulturer i mange hundreår framover, gjennom bronsealderen så vel som jernalderen. Kombinasjoner av jordbruk, fiske og fangst var nærmest en regel.

Skaftulløkser fra yngre jernalder, funnet ved Askehaug (foto fra Trygve Vik: Ås Bygdehistorie, 1977)

Det er funnet flere skaftulløkser i Ås kommune. Disse steinøksene er karakteristiske for yngre steinalder. Keramikk dukker også opp for første gang i yngre steinalder i Norge så vel som Ås. Funn av dyrkingsspor indikerer et landskap med innslag av åkrer og enger i Ås fra tiden etter år 2350 f.Kr.

2. Bronsealderen

1700 f.Kr. - 500 f.Kr.

Ås-beboerne blir jordbrukere. De eldste gravfunn i Ås er gravrøyser fra bronsealderen. Det er registrert gravrøyser på Børsum ved Vestbygrensa, på Fåle vest for Pollevannet, på Kjærnes ved Bunnefjorden og i Kroer.

I bronsealderens første halvdel, som i den yngste del av neolitikum (yngre steinalder), var det vanlig at den døde ble lagt i en kiste av steinheller. Kisten ble deretter dekket av stein og jord, slik at det ble formet en sirkulær og i noen tilfeller en rektangulær haug eller røys.

Samfunnet var sterkt lagdelt med klare skiller mellom frie og trelles, og det var de sistnevnte som utførte størsteparten av arbeidet.

54 Skålgroper på nordøst-sydvestgående svaberg ved Brekkeskog (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg)

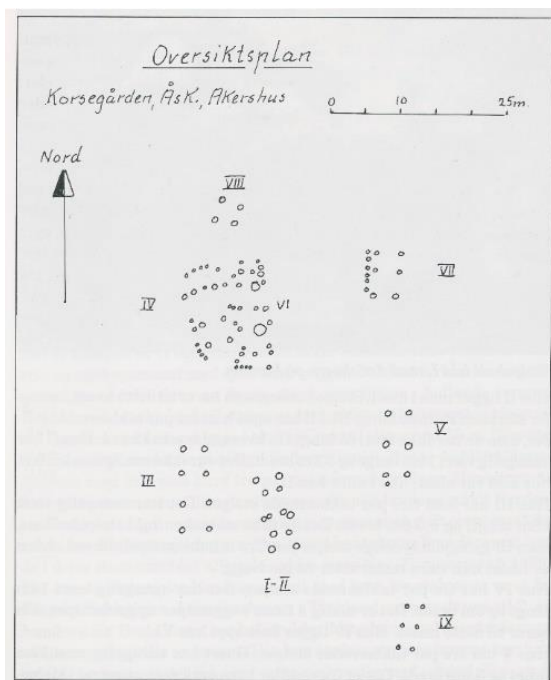
Skålgroper dateres for det meste til bronsealderen. I Ås er det gjort funn av til sammen 97 skålgroper på 5 lokaliteter, spesielt i området Moer – Brekke. Denne formen for bergkunst er så langt den eneste som er funnet i Ås. Det er med andre ord ikke blitt avdekket helleristninger i Ås.

3. Jernalderen

500 f. Kr-1066 e.Kr.

Ås kommune utmerker seg med en stor mengde gravhauger og boplasser fra jernalderen. De fleste er lite synlige i terrenget, da de enten er overgrodd eller ikke er spesielt høye, til tross for en imponerende diameter.

En mengde gravhauger i Ås og Follo er dessverre blitt pløyd ned i terrenget av det moderne jordbruket eller forsvunnet med utviklingen av den moderne infrastrukturen.

Korsegården, plan over bygninger fra eldre jernalder (tegning: arkeolog Espen Uleberg i Follominne)

Jernalderen manifesterer seg ikke bare med gravhauger, men også med mange boplasser, gjerne i nærheten av gravhaugene. Kokegroper, stolpehull og rester etter ildsteder er viktige trekk fra boplassfunnene.

Gravhaug med bautasteiner, Østre Haug, ved fylkesvei 152(foto: Ås Historielag)

Gravhaug ved vestre Holstad v/fylkesvei 152, diameter 18 m. høyde 3 m. (foto: Akershus fylkeskommune)

Flere felter med boplasser og/eller gravhauger samt gravrøyser fra eldre jernalder 500 f.Kr. - 550 e.Kr. kan trekkes fram i Ås. Særlig på morenerygger og høydedrag i terrenget, som langs Drøbakveien og Kongeveien fra NMBU til Nordby kirke, i grenseområdet mellom Askjum og Nordre Skuterud samt ved Korsegården finner vi fortetninger.

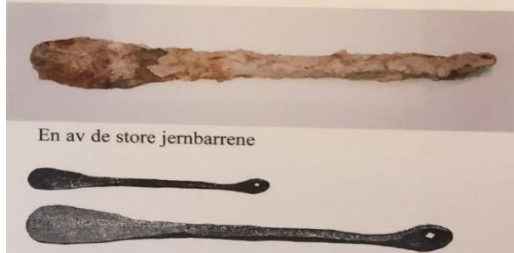
Rundt Nordby kirke er det en rekke funn fra jernalderen. Det er kartlagt et stort gravfelt med gravhauger og -røyser, dyrkingsspor, flere løsfunn og spor etter boplasser i form av stolpehull og kokegroper. Viktige storhauger i Ås er Vestre Holstad og Østre haug langs toppen av ræet vest for Korsegården, kjempehaugen ved

Nordby kirke og Haga storhaug på grensen til Nordre Follo.

Dyrkningsenhetene i jordbruket forflyttet seg hele tiden - fra og med det første jordbruket i yngre steinalder og fram til yngre jernalder (år 550 -1066 e.Kr.). Først fra og med vikingtiden (800 – 1066) kan vi med sikkerhet si at dagens gårder og gårdsnavn oppstod.

Det ble funnet 10 store og 33 små jernbarrer, til sammen ca. 25 kg.

En av de store jernbarrere

Funn fra jernalderen ved utgravningen på Moer på 1990-tallet (foto av plakatt, Universitetets Oldsaksamling)

Både Dyster- og Moergårdene på hver sin side av jernbanen syd for Ås sentrum utgjør rike funnsteder fra romersk jernalder og folkevandringstid 0 – 550 e.Kr. I forbindelse med utbyggingen på Moer på 1990-tallet ble 9 gravhauger og områdene rundt gjenstand for en stor arkeologisk undersøkelse. Stolpehull viste spor etter flere langhus, på mellom 20 og 28 meter. En rikt utstyrt kvinnegrav ble avdekket, og rett utenfor veggene til et av langhusene var 43 jernbarrer på til sammen 25 kg nedgravd. Hele 70 kokegroper og ildsteder viste til

en befolknings- og maktkonsentrasjon på Moer.

På Dyster gård, rett over på den østlige siden av dalen i forhold til Moer, forsvant 11 store gravhauger i forbindelse med uttak av grus til jernbanen på 1870-tallet. Det foreligger et rikt gjenstandsmateriale fra disse haugene, deriblant flere leirkar og spennetyper.

Et spesielt funn er imidlertid en liten eske med skyvelokk laget av barlind funnet i en grav fra yngre romertid (200–400 e.Kr.). Esken inneholdt en synål, bruddgull og et sølvbeslag, og esken var plassert oppi en bronsekjele.

Dysterskrinet fra dysterfunnet, 300-400 e. Kr (foto: Kulturhistorisk museum)

Ikke langt unna, ca. 2 km sør for Moer, på vestsiden av dalen der den nåværende jernbanelinjen går ligger restene etter en bygdeborg på Vardåsen. Dette kan tyde på en sammenheng. En hypotese kan være at noen på Dyster eller Moer har søkt kontroll over en ferdselsvei gjennom den nord-sørgående dalen.

I Ås har man til sammen funnet tre forsvarsanlegg eller bygdeborger fra jernalderen, sannsynligvis fra yngre romertid-folkevandringstid (år 200-600 e.Kr). Foruten nevnte Vardåsen, er det Østre Fålesloråsen vest i Nøstvetmarka og den nylig

oppdagete bygdeborgen på Kinnsåsen ved Årungen.

Ås' tredje bygdeborg, oppdaget på Kinnsåsen ved Årungen sydøstlige bredde i 2022 (foto: Østlandets Blad)

Ås er en kommune rik på arkeologiske funn fra jernalderen, men også steinalderen. Sannsynligheten for å treffe på hittil ukjente fornminner ved nye byggeprosjekter regnes som stor, særlig i områder med sandholdig jord i sør- og vestvendte hellinger i utmarka.

4. Tre kirkesteder

Kristningen av Norge var en langvarig prosess. De tre misjonskongene var Håkon den gode (933-961), Olav Tryggvason (955-999) og Olav den hellige (1015-1028). I 1024 ble det under sistnevnte vedtatt at kristendommen skulle være Norges eneste tillatte religion. Det endelige vendepunktet kom etter slaget ved Stiklestad, da Olav Haraldsson ble kanonisert. Siden 1000-tallet har kristendommen vært en del av Norges historie og preget landets samfunn og kultur.

Etter innføringen av kristendommen startet en storstilt kirkebygging, og omkring 1500 kirker ble oppført i Norge i løpet av 1100- og 1200-tallet.

Kongene bygde kirker på sentrale gårder som de eide eller hadde konfiskert fra motstandere. De aller fleste kirkene ble imidlertid reist av lokale stormenn på egen grunn. De tilsatte selv presten og hadde god kontroll over både kirkebygg og prest. Presten var lavt ansett og var ofte rekruttert blant de ufrie.

Perioden fram til midten av 1100-tallet kalles «egenkirkesystemet» fordi kirkebyggeren beholdt kontrollen over kirken.

I 1152 fikk kirken gjennomslag for mange av sine krav om løsrivelse fra det verdslige samfunnet. Norge ble en egen kirkeprovins med erkebispesete i Nidaros, og prinsippet om at bispene skulle utnevne prestene ble innført. Etter dette økte prestenes og biskopenes anseelse betraktelig. Biskopene fikk på 1100-tallet faste bispeseter og sluttet å følge kongen. Kirkene kom så i kirkens eget eie og katedralskolene ved bispesetene sørget for prestenes utdanning.

På 1100-tallet ble kirkens inntektsgrunnlag sikret ved innføringen av tiende. Ifølge sagaen var det Sigurd Jorsalfare som innførte tiende rundt 1120. Skatten påbød alle å betale 1/10 av sitt inkomme til kirken. Tjenden ble så fordelt med en ¼ part hver på kirke, biskop, prest og fattige.

Stikkord videre er svartedauden i 1349-1350 og deretter en reduksjon av antallet prester i tjeneste. I seinmiddelalderen ble de tre sognene (områder med søkning til én kirke) i Ås slått sammen til ett prestegjeld,

hvor sognepresten kunne betjene alle sognene.

I 1536 ble reformasjonen innført i Norge av den danske kongen Christian 3, parallelt med at Norge mistet status som eget rike med eget riksråd. Kirke- og klostergodset ble da gjort til kongelig eiendom. Senere ble dette godset solgt til private. Dette gjaldt også de tre kirkene i Ås. Da disse ble overtatt av staten igjen på 1800-tallet var de i en dårlig forfatning.

Kroer kirke

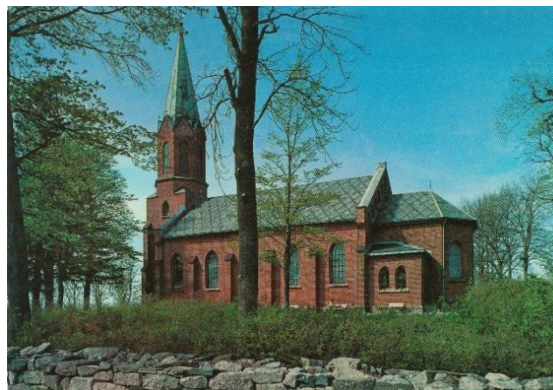
Kroer Kirke (foto: Carl F. Høeg)

Kroer kirke (Kroa kirkje) er nevnt første gang i et dokument fra 1342. Kroer kirke var da en privat gårdskirke. Den neste kirken var en tømmerkirke som ble reist på 15-1600-tallet. Deretter ble det reist en ny tømmerkirke i 1852 som brant ned i 1923. Den nåværende kirken fra 1925, på samme sted, er dagens kirke. Den middelalderske kirkegården på sørsiden av kirken er automatisk fredet.

Kroer kirke ligger nær det gamle prestenkesetet Krosser gård. Opphavet til navnet Krosser kan være et andaktskors ved gården eller kanskje mest sannsynlig veikrysset

kirken ligger ved. Urveien mellom Kråkstad og Vestby samt Hobøl og Ås danner et kors eller kryss ved Kroer kirke. Slik sett var beliggenheten til kirken sentral og gunstig midt blant Kroergårdene. Kroer kirke

Ås kirke

Ås kirke (foto: Mittet)

Kirken kneiser på et høydedrag og er synlig på lang avstand i terrenget. Dette var kirken til sognepresten i det tidligere Ås prestegjeld og hovedkirken i Ås. Det vil si kirken i Ås hovedsogn. De andre sognene er Kroer og Nordby. Sogneinndelingen i Ås har røtter tilbake til middelalderen. Denne sogneinndelingen ble videreført ved innføringen av formannskapslovene i 1837. Like sør for Ås kirke lå den gamle preste- og prostegården for Follo prosti, der våningshuset brant ned i 1867.

Dagens Ås kirke er den tredje i rekken og ble innviet 12. juli 1867. Før dette har det stått en stavkirke fra sannsynligvis slutten av 900-tallet og deretter en romansk kirke i granitt fra 1100-tallet på stedet. Middelalderkirken ble revet på 1860-tallet for å gi plass til nåværende kirkebygg. Kirkeklokke, to lysekroner og døpefont er bevart fra den gamle middelalderkirken.

Enkelte granittblokker fra samme kirke er dessuten benyttet i kirkegårdsmuren. Man finner også enkelte elementer fra gamlekirken som kapitel og epitaf på utstilling i et eget rom i kirketårnet. Ruinen av middelalderkirken, i form av en forhøyning i plenen nord for kirken samt den omkransende middelalderkirkegården er automatisk fredet.

Nordby kirke

Nordby kirke (foto: Knut Dørum)

Nåværende kirke ble bygd i 1826 på samme sted som den forrige kirken som sannsynligvis ble reist på 1600-tallet. Den aller første kirken på stedet var fra middelalderen. Denne kirkens utseende er ukjent.

Nordby middelalderske kirkegård er automatisk fredet. Nordby kirkested inngår i et av Riksantikvarens kulturlandskap av nasjonal interesse, Heer - Frogn – Nordby-morenene.

5. Kulturlandskapet

Landskapet vi observerer har alltid vært i en prosess av endring. Det gjelder alt fra naturlandskap via beitelandskap og åkerlandskap til tettstedslandskap. Karakteristisk for Ås-landskapet er store åpne jordbruksvidder med mye himmel, men også raviner og morener samt kystlinje, skogsåser og innsjøer. Gravhauger, røyser, steingarder, fegater, eike- og askehager, utmarksbeiter, alleer, hulveier, gårdsdammer og eldre veifar er alle menneskeskapt elementer som gir kulturlandskapet karakter.

Fornminner, ikke bare gravhauger og -røyser, gir landskapet en stor historisk dybde. Vissheten om at det under overflaten finnes evige kvaliteter gir en ekstra dimensjon til det gamle landskapet.

Kroerdalen, 1974 (foto: Vidar Asheim)

Gårdsdam ved Iversrudmåsan (foto: Carl F. Høeg, 2021)

Slettelandskap. Rustad gård med alléen (foto: Carl F. Høeg, 2021)

Ravinelandskap, Norderås, (foto: Vidar Asheim)

Landskapet slik vi ser det i dag er ikke stabilt. Eksempler på radikale historiske endringer i kulturlandskapet er selve oppdyrkingen siden yngre steinalder, ødegårdstiden i seinmiddelalderen, dreneringen av myrer fra og med 1700-tallet, opphevelsen av teigblandingen på 1800-tallet og til sist gjengroingen av utmarksbeitene samt forstadsutviklingen etter andre verdenskrig.

Nordbyenga, nord for Ås kirke (foto: Vidar Asheim)

Ås kommune er en av kommunene i Norge med høyest oppdyringsgrad, hele 38 %. Trekk fra landbrukshistorien kan leses i landskapet i dag. En av de største utfordringene i vår tid er å hindre gjengroing av utmarkas kulturlandskap.

Riis gård med steingjerde ved Kongeveien, del av KULA Heer – Froen – Nordby (foto: Riis gård hjemmeside)

6. Hollendertid og enevelde – nye næringsveier

1500 – 1800/1850

Rundt 1500 stabiliserte folketallet seg i Norge etter svartedaudens herjinger i 1349-50 og påfølgende pester samt klimaforverring i seinmiddelalderen. I år 1500 bodde det ca. 140-200.000 mennesker i Norge – en nedgang fra ca. 300.000-450.000 på det meste i høymiddelalderen.

Antall gårdsbruk i Ås ble mangedoblet fram mot år 1300. En omfattende nydyrking finner sted fram mot slutten av denne perioden. Gårdsnavn med rud-endinger (fra – rydning) vitner om det.

Det var ca. 150 gårdsbruk i Ås like før svartedauden. Da pesten kom måtte minst 80 gårdsbruk oppgis, og jordveien til disse ble liggende øde i flere hundre år. Først omkring år 1500 kulminerte de nedadgående trendene, og folketallet tok til å vokse i Norge på nytt.

Fra og med 1500-tallet ble oppgangssaga tatt i bruk og med det startet salg av trelast til utenlandske oppkjøpere i Follo. De hollandske trelastoppkjøperne har gitt navnet til perioden.

På 1600-tallet ble skogbruket ytterligere intensivert og det ble bygd en mengde små sagbruk i distriktet. En rekke bekkesager, i all hovedsak flomsager, ble opprettet.

Sagbruk ved Mossefossen, 1830. (Hanna Chrystie/Norsk Folkemuseum)

Trelasthandel, illustrasjon (maleri av Johan Fredrik Eckersberg)

Ferdig oppskåret plank ble fraktet med slede på vinterstid til utskipnings- og opplagssteder som Son og Nettet. Tømmeret kunne også bli fløtet via Pollevannet til lastning på båt fra Nettet.

Langs kysten i Ås kommune var det flere opplagsplasser for trelast, eksempelvis ved Bekkevollen og Nettet. Her ble trelast i form av rundtømmer og plank stablet opp før utskipning. Det var en lukrativ attåtnæring for bøndene i Ås fram til 1600-tallet. I 1662 fikk imidlertid borgere i omkringliggende kjøpsteder som Oslo enerett på utskipning og handel med utlendingene. Likeledes måtte trelast og tømmer eksporteres fra ladestedene i nærheten av Ås

som var Hvitsten, Hølen, Son og Drøbak.

Oppgangssag, illustrasjonsbilde (tegning: Bernt Kristiansen/UIB)

I 1668 skjedde det en kraftig innstramming av antall sager som hadde privilegium til å selge for eksport. Dette innskrenket inntektsmulighetene ytterligere for bønder med skog i Norge så vel som i Ås. Eneveldet var blitt innført i 1660 og innstrammingen var en del av tidens merkantilistiske politikk der kongen søkte å maksimere kongerikets eksportinntekter og med det statens skatter. En bedre pleie av skogenes gjenvekst ved å stoppe nedhugging, var også et motiv for sagbrukspolitikken til enevoldskongen i København.

Bråte-saga ved grensebekken mellom Kroer og Vestby. Noen store steinblokker minner om den største saga i Ås på 16- og 1700-tallet (foto: Trygve Vik)

Bråte-saga sammen med Dylterudsaga ble såkalte privilegerte kvantumsager i henholdsvis 1688 og

1769. Disse sagene med kongelig privilegium fikk enerett i Ås til å skjære for eksport. De hadde rett på en årlig skurd på henholdsvis 2400 og 1600 bord. Dessuten hadde Nøstvet gård rett på 2700 bord i Dalssaga i Ski. De andre sagene i Ås var upriviligerte bygdesager som skar for lokalt bruk.

Kvantumsbestemmelsene for de privilegerte sagene ble opphevet i Norge i 1795 og eksportforbudet for bygdesagene i 1813.

Sagstuer

Fem husmannsplasser med «sag» i navnet og tre med «dam» i navnet vitner om oppgangssager i Ås. Alle disse lå langs vassdraget mellom Østensjøvannet og Årungen. Husmennene på sagplassene var som oftest også sagmestere på vegne av sageieren, det vil si for bonden som eide sagen og grunnen. Sagbakken husmannsplass fra 1880 lå under Askjum gård. Herfra gikk veien ned til to sager i Bølstadbekken og videre til Nedre Holstad gård.

Sagbakken (foto: Carl F. Høeg, 2022)

Kullmiler

Moss Jernverk, 1704-1873, var i sin tid landets største rustningsbedrift og produsent av kanoner. Jernverket hadde et umettelig behov for trekull.

Selv om Ås lå utenfor sirkumferensen til jernverket, det vil si området hvor verket hadde enerett på oppkjøp av trekull, ga kongen tillatelse til oppkjøp i andre bygder, deriblant Ås. Herfra ble det kjøpt opp adskillige tønner med trekull og denne produksjonen gav ekstraintekter til bygdefolket.

Trekullmile (illustrasjonsfoto: Wikipedia)

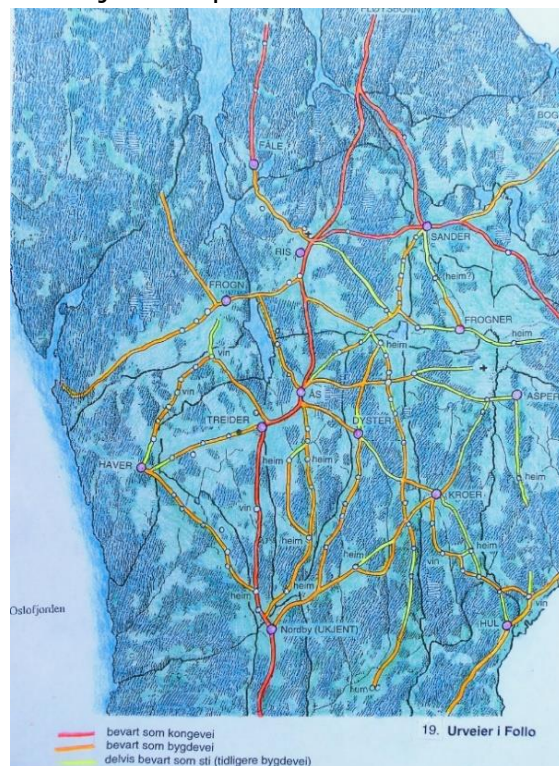
Utmarksnavnet Kølabbonn dukket opp på 1700-tallet, og vitner om at det på disse stedene hadde vært produksjonsanlegg for trekull eller kullmiler. På områdene var skogen borte og trekullrester gjødslet terrenget. Hele 4 husmannsplasser i Ås har navnet Kølabbonn, men disse stedsnavnene reflekterer kun en brøkdel av steder hvor det har vært kullmiler.

Kølabbonn husmannsplass under Østre Hogstvet. Her må det ha vært en trekullmile (foto: Vidar Asheim)

7. Veier og veifar

Oldtidsveiene eller urveiene var veier som bandt gårder, kultsteder og bygder sammen. Fra og med kristningen av landet oppstod bygdeveier mellom kirkene og sognene. Disse veiene gikk ofte i samme far som urveiene og fulgte gjerne høydedrag i terrenget. Veiene var beregnet for ferdsel til fots og med hest i form av ridning, kløv og slep samt slede om vinteren, men ikke hjultransport.

Urveier i Follo (kart utarbeidet av Vidar Asheim)

På 1600- og 1700-tallet satset kongen i København på en storstilt veibygging som resulterte i Den Fredrikshaldske Kongevei fra 1703. Den gikk i Ås fra nord til sør gjennom Nøstvetmarka og fulgte videre det eldre veifaret mellom Ås og Nordby kirke, over høydene øst for Årungen. Fra Ås kirke gikk kongeveien videre

til Korsegården og deretter sørover til Vestbys grense.

Den Fredrikshaldske Kongevei ble gjort kjørbær for hest og vogn i siste halvdel av 1700-tallet, men fortsatt gjenstod mye for å gi veien god kjørestandard. De gamle kongeveiene fulgte de rette linjers prinsipp over dal og fjell som førte til bratte kurver i terrenget og som ikke alltid var godt egnet for hjultransport.

Rest av den gamle bygdeveien mellom Ås og Kroer kirke, øst for Raveien 11 i Ås sentrum. Denne fortsetter som Gamleveien på den andre siden jernbanelinjen. (foto: Carl F. Høeg, 2022).

Da Mosseveien fra Oslo langs Gjersjøen til Nesset og videre via Årungen til Korsegården, samt Kråkstadveien fra Vinterbro til Sverige gjennom Ås stod ferdig på slutten av 1860-tallet var dette en stor forbedring.

Veiene ble bygd etter det nye chaussé-prinsippet som betydde at veiene skulle ha så liten stigning som mulig og tilpasse seg eksisterende landskap. Dette var en motsetning til de rette linjers prinsipp for de tidligere kongeveiene. Samtidig skulle veiene makadamiseres som vil

si at det ble lagt et fundament av knust stein som sørget for stabilitet og god drenering. Dermed ble veiene gjennom Ås godt egnet for hjultransport.

En del av bygdeveien mellom Ås og Kråkstad kirke, sannsynligvis opprinnelig en oldtidsvei. (foto: Carl F. Høeg, 2022).

Fram til 1900-tallet tjente Mosseveien og Kråkstadveien sitt formål for transport med hest og vogn. Da bilens tidsalder ble innledet var imidlertid ikke denne standarden god nok. Da ble veiene utvidet i bredden og etter hvert med filer i begge retninger. Bilveiene ble også rettet ut og dermed tilpasset massebilisme og tungtransport.

Korsegården 1954. Her ses den nye Mosseveien (Riksvei 1) til venstre og den gamle Mosseveien fra 1869 i samme trasé som Den Fredrikshaldske Kongevei parallelt til høyre for Riksvei 1 (foto: Widerøe).

I 1928 ble Mosseveien omdøpt til Riksvei 1 og litt senere ble veien fra Høyungsletta via Holstad og Kråkstad mot Sverige til Riksvei 6. I 1965 skiftet Riksvei 1 navn til Europavei 6 og Riksvei 6 til Europavei 18.

I 1970 ble Mosseveien eller E18 langs Gjersjøen fram til Vinterbro erstattet av en motorvei gjennom Svartskog og i 1990 var hele den gamle Mosseveien på strekningen fra Vinterbro til Vestbys grense omdannet til motorveistandard.

Minner om Riksvei 6 ved Nygård. Traséen gikk her litt øst for dagens E18 fra 1965 ("Riksveiene som ble til E18", 2015)

Tittutbakkene ved Vestbys grense. Her ble Kongeveien lagt om allerede i 1863, da veien var for bratt for hjultransport her. (foto fra Tore H. Wiik: "Veiene som ble til E6", 2017)

Den Fredrikshaldske Kongevei. Skilt i Nøstvetmarka, satt opp av Ås Historielag (foto: Vidar Asheim)

Etter initiativ fra Statens Vegvesen ble det i 1998 utført en solid registrering av Den Fredrikshaldske Kongevei. Som et resultat av dette foreslo Statens Vegvesen i 1998 at strekningene Dalsbekken – Vassflauet bru, rester av Kongeveien over Bøstad-dalen gjennom Ås kirkegård og NLH (NMBU),

Vollebekk-Vestby, inkludert Tittutbakkene skulle vernes.

Det ble også foreslått opprettet en sammenhengende gang- og sykkelvei fra Nordby til Ås kirke, noe som bare er utført på enkelte delstrekninger i dag.

Strekningen Gamle Mossevei langs Gjersjøen er blitt godt tatt vare på ved skilting i regi av fylkeskommunen i 2019, Oppegård Historielag og Ås kommunes lokalhistoriske arkiv. Området inngår i Statens Vegvesens verneplan fra 2002 og ble i 2021 utnevnt som et Kulturlandskap av nasjonal interesse (KULA). (Se også kap. 16!)

Gamle Kongevei. Dalsbro over Dalsbekken mellom Nordre Follo og Ås. Steinvelvsbroen ble gjenreist av Statens vegvesen ca. 1990 (foto: Carl F. Høeg, 2022).

En nybygd Bølstad bro på de gamle brokarene gjenåpnes i 2012 (foto: Carl F. Høeg)

8. Korsegården - det gamle bygdesentrum

Et sted som ligger sentralt i dag - har ofte vært et sentralt sted i en bygd langt tilbake - og dette stemmer med Korsegården. Veiene til Drøbak og Kongeveien, senere Mosseveien og veien til Frogn kirke møttes her. Alle disse veiene ble bygd på eldgamle veifar.

I senere tid har Korsegårdskrysset blitt et kryss mellom den nord-sørgående Mosseveien (E6) og den øst-vestgående veien fra Ski via Ås sentrum og NMBU til Drøbak (Fylkesvei 152).

På Korsegården har det vært jordbrukere siden yngre steinalder. Vi kan snakke om en befolkningskonsentrasjon i Ås-

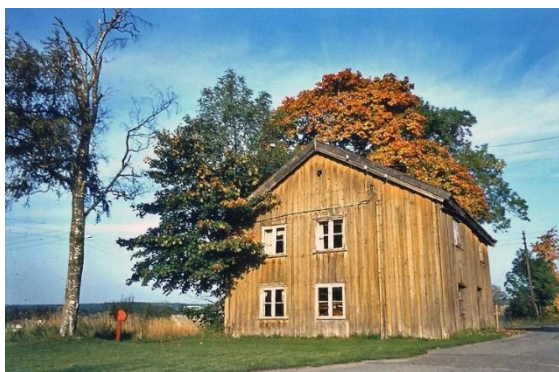
landskapet på opp mot 6000 år. Fra jernalderen er det gjort funn av åtte langhus, mange kokegroper og flere gravhauger.

I 16-1700-årene var det tre navn på bebyggelsen her: Sutlerhuset som sannsynligvis var den første krambua i Ås sokn, Galgehytta etter galgen som en gang og skal ha stått ved korsveien, eller bare Huset. Utover 1700-tallet grodde det opp flere andre stuer rundt veikrysset som betjente de reisende langs veien. I mange år helt fram til 1771 holdt dessuten Ås-marten til i Korsegårdskrysset. Marten ble senere flyttet til Såner kirke.

I 1714-15, ble gården Treider delt i to like store deler. Den østligste fikk navnet Korsegården etter korsveien eller veikrysset i området.

Korsegården, 1937 (flyfoto: Widerøe, inntegning av Vidar Asheim)

Korsegården, vertshus fra 1740 (foto: Vidar Asheim, 1971)

Korsegården, gjenoppført på Follo museum, 1989-1993 (foto: MiA)

I 1725 kjøpte Jørgen Mortensen Korsegården og startet med gjestgiveri og skjenkestue. I 1740 bygde han en større bygning, i dag kjent som Korsegårdsbygningen. Den var satt opp som lafteverk, taket var tekket med tegl, sannsynligvis fra Ås og huset hadde lukket svalgang i begge etasjer. Opp igjennom årene har Korsegårdsbygningen tjent som gjestgiveri, skjenkestue, tingstue, skysstasjon, bryggerhus, drengestue, bensinstasjon og bolighus. Et eget rom for landstrykere, kjent som lofferrommet inneholdt det også i mange år.

I 1985 ble Korsegårdsbygningen demontert og fraktet til Follo museum hvor den ble gjenreist. Det foregikk imidlertid en diskusjon i forkant om hvordan den gamle tømmerbygningen burde bevares.

Enkelte at bygningen burde bli restaurert og bevart på stedet som et minne om det gamle bygdesenteret, mens de antikvariske myndighetene ønsket bygningen flyttet til et frilandsmuseum og slik ble det.

En ytterligere forsterking av det gamle bygdesenteret var opprettelsen av Ås' første faste skole på Brønnerud i 1849. Fra skolen var det bare en halv kilometer til Falsens sorenskrivergård - halvveis til Ås kirke. Etter hvert fikk både kommunen og sparebanken lokaler i skolen.

Brønnerud herredshus, skole og sparebank, ca. 1900 (foto: ÅKLA)

Brønnerud skole 2022 (foto: Carl F. Høeg, 2022)

I 1857 kjøpte Hans Petter Andersen Korsegården og en ny oppblomstring av etablissementet fant sted. Da jernbanen kom i 1879 forflyttet

bygdesenteret seg gradvis til området som i dag er Ås sentrum og

Våningshuset til Korsegaarden gård, ca. 1865 (foto: Carl F. Høeg, 2022)

gjestgiveriet på Korsegården ble nedlagt.

Aas herredsstyre tar farvel med herredshuset på Brønnerud i 1914 (foto: ÅKLA)

Slutten for Korsegården, som et offentlig sentrum i Ås, var da herredsadministrasjonen og sparebanken flyttet fra Brønnerud til Åsgård i Ås sentrum i 1913.

Private virksomheter fortsatte likevel og trives på Korsegården. Eksempler på det er Jul. Treiders landhandleri og Villa Soleglad. Sistnevnte bolig ble bygd i 1893 i nasjonal dragestil.

Distriktslege Alfred Selmer kjøpte Soleglad i 1903 og flyttet inn med sin kone Aagot Gjems Selmer og barn i 1903. Aagot Gjems Selmer var for øvrig en berømt forfatter som ble oversatt til flere språk. I 1927 startet

Tordis Gjems Selmer med et slags pensjonat i Villa Soleglad. Pensjonærene hadde ofte lengre opphold og kunne ha diverse psykiske problemer. Med den tids språkbruk kunne de bli kalt "nervesvake".

Nåværende eiere legger vekt på å holde eiendommen i hevd. De har fullrestaurert villaen tilbake til opprinnelig form og bygd en støyskjerm i samme stil ut mot fylkesvei 152. Boligen har alltid vært fylt av levende kunst, eller som Liv Røed skriver: "I dette gamle tømmerhuset har det vært skrevet og diskutert litteratur, spilt og sunget gjennom 100 år".

Villa Soleglad i mellomkrigstiden (foto: ÅKLA)

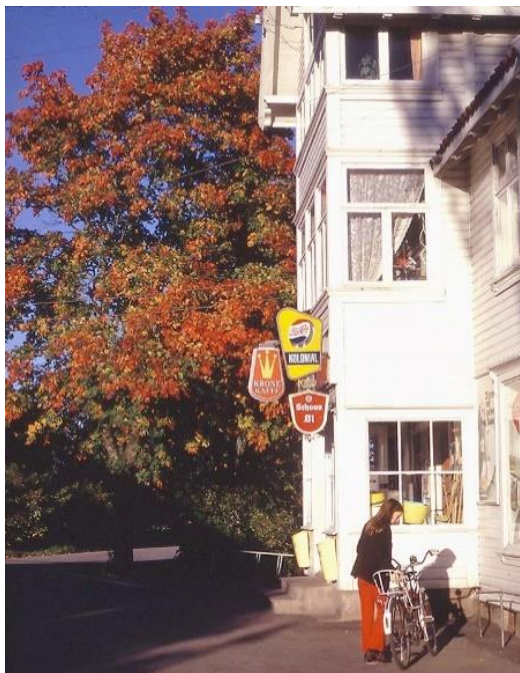
Villa Soleglad, 2022 (foto: Carl F. Høeg)

Julius Treider startet i 1904 en liten landhandel på Vestre Treider gård litt vest for Korsegårdskrysset. I 1927 flyttet landhandelen til et nybygd stort hus midt i selve

Korsegårdskrysset.

Kolonialvirksomheten gikk godt og butikken utvidet etter hvert med kjøttvarer, manufakturavdeling og kiosk. I 1981 gikk Jul. Treiders kolonial konkurs etter en lang fartstid. Bygget står der fortsatt og minner om mer enn 50-års handelsvirksomhet.

I 2002 var det brann i den gamle skolen på Brønnerud. Med privat støtte ble huset midlertidig reddet. I dag er det eldste herredshuset i Ås gjenoppbygd med sin opprinnelige fasade.

Treiders kolonial, 1971 (foto: Vidar Asheim)

Treider-gården, 2022 (foto: Carl F. Høeg)

9. Husmannsplasser

Husmannsvesenet oppstod sannsynligvis i middelalderen. De første sikre kilder fra Ås har man først fra 1600-tallet. I 1835 ble det registrert 160 «husmænd som bruge uskyldsats» jord i Ås. I 1855 nådde husmannsvesenet sitt maksimum. Da fantes det 150 husmenn med jord og 40 uten, og rundt halvparten av bygdas befolkning bodde på husmannsplasser. Deretter gikk antallet husmenn gradvis nedover. Fra 1830-årene startet bøndene kampen om det kommunale selvstyret som et ledd i bondereisningen.

Blåfjellet husmannsplass under Dyster, 1720-1930-tallet (foto: Nikolai Bjørneby)

Smedly/Smedens hus eller Askehaugbråten, 1860-1933 (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg)

Fattigdomsproblemet var økende på 1800-tallet. Ås var en bygd hvor Thranebevegelsen på midten av 1850-tallet fikk med seg det store flertall av husmennene i kampen for allmenn stemmerett og sosiale reformer. På slutten av 1800-tallet gikk det mot en avvikling av husmannsvesenet, og det skjedde en stor utflytting til hovedstaden.

Østli husmannsplass under Bjørnebekk, 1875-1891 (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg)

De siste restene av husmannsvesenet ble avviklet i mellomkrigstiden. I 1928 vedtok Stortinget en lov som ga husmennene førsterett til å kjøpe husmannsplassene, og i 1950 var husmannsvesenet så godt som avviklet i Norge.

Tufter etter Søndre Tømmerkastet husmannsplass, 1760-1899 (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg)

I underkant av 20 husmannsplasser i Ås står der fortsatt i dag. Av disse er kun et titalls i god stand, og enda

færre er bevart med de opprinnelige uthusene. Mange hustufter befinner seg likevel fortsatt i terrenget, særlig der hvor husmannsplassene lå i utmarka. Typiske tegn etter en husmannsplass er tufter i form av symmetrisk ordnete steiner på bakken eller i en grop, samt kulturvekster som syrin eller skrinnespirea eller generelt en spesielt frodig vegetasjon på stedet.

Rustadporten husmannsplass. I 2022 ble plassen tatt ned, restaurert og gjenreist nærmere Rustad gård. (foto: Johannes Thorvaldsen, 1978)

Søndre Ris plass under Riis gård. (foto: Carl F. Høeg, 2019)

Husmannsplassene ga karakter til utmarka, slik gårdene formet innmarka. Plassene, men også gårdenes utmarksbeiter, holdt terrenget mere åpent enn i dag som førte til mer variert vegetasjon.

10. Det moderne landbruket og gårdenes bygninger

Låven på Bjørnstad i Kroer (foto: Carl F. Høeg, 2021)

På 17- og 1800-tallet endret jordbruket seg sterkt. Nye dyrkningsmetoder ble tatt i bruk og etter hvert ble mer moderne redskaper, som vendeplogen vanlig. Ved siden av grøfting gjorde denne det mulig å dyrke opp tung, våt og leirholdig jord. Husdyrholdet ble mer utbredt, og besetningene ble større.

Hovedbygningen på Nedre Holstad gård fra 1915 oppført i stilarten nordisk nybarokk (foto: Carl F. Høeg, 2022)

Forbedring av kostholdet med nye produkter som poteter og saltet sild på menyen, medisinske framskritt og

etter hvert bedre hygiene skapte et grunnlag for en stor befolkningsvekst og stor utvandring.

Avskaffelsen av teigblandingen skjøt for alvor fart etter jordskifteloven av 1859. Teigblandingen var til hinder for moderne drift. Utskiftingene innebar at eierne fikk jorden sin samlet på ett sted, hvilket førte til mer rasjonell drift.

Riis gård (foto: Butikken på landet)

Det store hamskiftet etter midten av 1800-tallet innebar en overgang fra naturalhusholdning til salgsjordbruk, som var intensiverte jordbruk med større avkastning. Dette ble synlig ved at bygningsmiljøet på gårdene utviklet seg til tun med store låver og hovedbygninger, ofte preget av sveitserstilen.

Østre Hauger gård i sveitserstil (foto: Høeg)

I midten av 1950-årene kom det både en ny jordlov og stortingsmelding som ga tydelige signaler om at spesialisert jordbruksproduksjon måtte kanaliseres til «naturlige produksjonsområder».

Burum gård med hovedbygningen i empirestil fra 1820-tallet (foto: Vidar Asheim/Ås Historielag)

Ås stakk seg ut som typisk for korndyrking. På 1950- og 1960-tallet ble bruk av nye landbruksmaskiner innført, og da særlig skurtreskeren. Gjennom maskinene ble arbeidsdagen mye lettere. Traktoren overtok flere og flere arbeidsområder etter som utstyret ble forbedret.

Søndre Slørstad gård, driftsbygninger (foto: Martin Løken, 2022)

Detalj fra driftsbygningen på Midtre Slørstad (foto: Martin Løken, 2022)

Mange fjøs ble bygget med ustrakt bruk av teglstein på grunn av de mange teglverkene i området. Fjøsene var som oftest en integrert del av låvene.

I Ås finnes det ingen automatiske fredete bygninger, heller ikke i landbruket. Det vil si at det ikke er noen stående gårdsbygninger fra før 1649 i Ås.

Kjone – tørkehus for korn og lin- på søndre Kroer. (foto: Carl F. Høeg, 2021)

Noen av de aller eldste bevarte gårdsbygningene fra Ås står på Follo Museum. Børsumbygningen fra 1700-tallet ble overført til museet i 1961 og en kjone eller et tørkehus fra 1800-tallet fra Smedbøl gård ble gjenoppført ca. 1960. Smiene på Holtet og Dyster gård, begge fra 1800-tallet, ble gjenreist på museet henholdsvis i 1988 og 2002.

Hovedbygningen på Bjørnebekk, reist i 1919, fra 1939 en del av Statens Kursted for Alkoholikere på Bjørnebekk. (foto: ÅKLA)

11. De eldste faste skoler

Forløperen til de faste skolene var omgangsskolen. I 1805 hadde Ås prestegjeld, som den gangen også omfattet Frogn og Drøbak, seks lærere eller skoleholdere.

Prestegjeldet utgjorde fem distrikter eller kretser, som igjen var delt inn i fem-seks deler eller "sæt". Hver elev hadde 48 skoledager i året fordelt på 2-3 omganger. I de resterende delene av året fordelte skoleholderne seg på de andre settene innenfor sine skolekretser.

Omgangsskolens lokaler i bryggerhuset på Haugerud i Kjølstadfjerdingen skolekrets forløperen til Holstad skole (foto: ÅKLA)

Skoleloven av 1827 anbefalte opprettelsen av faste skoler, men det skulle ta lang tid før alle de faste skolene var på plass i Ås.

Den første faste skolen i Ås var Nordby skole på Kontra, innviet i 1848. Deretter kom Brønnerud skole for Skoftestadfjerdingen skolekrets i det nye herredshuset på Brønnerud i 1849. Rundt 1865 ble denne skolen avløst av faste skolelokaler på

Tomter og Treider gård i 1867, før disse igjen ble nedlagt og erstattet av en ny fast skole på Brønnerud, med navnet Aas skole i 1886.

Nordby skole fra 1848. Ås kommunes første faste skole (foto: Carl F. Høeg, 2021)

Aas skole fra 1886-1913, deretter Brønnerud skole. For bilde av Brønneruds første faste skole fra 1849. (foto: Carl F. Høeg, 2022)

I Kroer ble de første faste skolestuene åpnet på Hellete og Gulli i 1867. Deretter ble disse skolene i Kroer vest og øst slått sammen til en felles fast skole, dagens Kroer skole på Vollholen.

Kroer skole fra 1886 (foto: Carl F. Høeg, 2022)

På Holstad ble den første faste skolen reist i 1869. Den neste, som avløste denne, ble reist i 1904. Begge disse er beskrevet og avbildet i historien om Holstad. Den eldste befinner seg nå på Follo museum

Holstad Skole 1904-1992 (Foto: Åsmund Løvdal, Ås avis)

Gulli, Hellete, Treider og Tomter skolelokaler er blitt borte. De andre av de første faste skolene i Ås er der fortsatt. Disse er i god stand og er fortsatt i bruk.

Ås skole 1913-1967, fra 1967 Åsgård skole (foto: Carl F. Høeg)

Da stasjonsbyen fikk sin første skole i 1913 fikk denne skolen navnet Aas skole, mens Aas skole på Brønnerud ble til Brønnerud skole. Stafettspinnen var blitt levert til stasjonsbyen, og navneskiftet reflekterer at nå var stasjonsbyen blitt det nye bygdesenteret i Ås kommune. Siden 1965 har skolen hatt navnet Åsgård skole. Arkitekt for skolebygningen i tegl var professor Michael Langballe ved NLH. På folkemunne blir bygningen kalt Røds skolen, grunnet den røde fargen.

12. NMBU

Den Høiere Landbrugsskole på Aas

Norges Landbrugshøgskole, 1953 (foto: Harstad forlag)

I 1857 kjøpte staten den tidligere sorenskrivergården på Vollebekk samt Ås Prestegård og slo gårdene sammen til en eiendom, Ås gård i 1861. Dette ble setet for en statlig landbruksskole. Den valgte plasseringen av skolebygningene gjorde Falsens gamle sorenskrivergård og prestegårdbygningene overflødige.

Den høiere landbrugsskole, 1859, Økonomibygningsen, Cirkus og Tivoli, arkitekt H. P. Holtermann, senere ombygget av Ole Sverre. (fra: N. A. Dahl: "Aas Herred")

Bygningene på sorenskrivertunet ble revet i 1862 og prestegården brant ned i 1867. Falsenstøtten ble reist i 1864 ved 50-årsjubileet for grunnloven. Støtten ble reist av etterkommere av sorenskriver

Christian Magnus Falsen, også kalt grunnlovens far. Beliggenheten er der hvor den gamle sorenskrivergården var.

“Den Høiere Landbrugsskole paa Aas” ble grunnlagt som landets 4. høyere utdanningsinstitusjon i 1859.

Falsenstøtten - reist i 1864 (foto: ÅKLA)

NLH, UMB OG NMBU

I 1897 fikk Den høiere landbrugsskolen status som vitenskapelig høyskole og ble til Norges Landbrukshøgskole (NLH). I 2005 fikk NLH universitetsstatus som UMB, og i 2014, etter sammenslåingen med Norges veterinærhøgskole, fikk institusjonen sitt nåværende navn: Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet eller i forkortet versjon NMBU. Pr 2022 er det 6400 studenter ved NMBU og 1900 ansatte, flere enn Ås kommunes 1700 ansatte.

Gårdsbruket på NMBU, Ås gård er et av Norges største. Ås gård forvalter et stort kulturlandskap med store beitemarker, engarealer, skog, felter for grønnsaker, frukt og bær samt kornarealer og Norges største fjøs. Med sin allsidige drift av arealer på flere tusen mål følger det også et forvalteransvar for kulturlandskapet.

På campus er det 18 forskriftsfredete bygninger samt den sentrale parken. Det er også 8 statlig listeførte bygninger samt 4 parkområder. NMBU er, ved siden av NTNU i Trondheim, det eneste universitet i Norge med en klassisk campus, hvor det etter engelsk modell kneiser store steinbygninger i et parklandskap.

NMBU-parken

NMBU-parken (Foto: Greta Løkhaug, 2022)

Hovedtrekkene ved parken slik den fremstår i dag er et resultat av dosent Olav L. Moens planer fra ca. 1924. Parken er et av de største og mest gjennomførte nyklassisistiske anleggene i Norge.

Parken ble komponert etter klassiske forbilder. Planen bygger på forsiktige aksiale anslag fra de første bygningene og kombinerer det arkitektoniske parkrommet med det landskapelige utgangspunktet som fantes fra tidligere epoker i parkens

historie. En spasertur gjennom parken vil avdekke flere viktige perioder i norsk hagekunsts historie fra 1860 da de eldste delene av parken ble anlagt, og fram til i dag. Parken er på ca. 600 dekar og benyttes i dag både som rekreasjonsområde og i undervisning.

Hirsch-trappa og Olav L. Moens nyklassistiske parkanlegg fra 1920-tallet samt tårn-bygningen, ferdigstilt i 1924 og tegnet av Ole Sverre (foto: Håkon Sparre/NMBU)

Den inneholder en interessant plantesamling og allerede i 1877 startet man tilplantingen av parken som arboret (en vitenskapelig samling av trær og busker). Det finnes vel 800 slag busker og trær, samt et rosarium anlagt i 1965 og et undervisningsfelt for stauder med i overkant av 200 staudeslag.

Som en del av det nye campus-området er det blitt etablert 150 mål med ny park: Uraksen syd strekker seg fra «baksiden» av Urbygningen og ned til Nordskogen. Området preges av flotte stauder og en videreføring av «Niagara-vassdraget», mellom Andedammen og den nye dammen «Lille Årungen» - ved Veterinærbygningen. Det nye parkdraget bidrar til å knytte den nye delen av campus sammen med det eksisterende. Slike akser, som

knytter nytt og gammelt sammen, er en lang tradisjon ved NMBU.

Arkitekt Ole Sverre

Ole Sverre, arkitekt ved NLH mellom 1896 og 1924, var helt sentral i utformingen av NLHs campus eller inntunet. Til sammen tegnet han 27 bygninger for NLH, hvorav de aller fleste står der fortsatt, og er fredet etter forskrift eller regulert til bevaring.

Urbygningen og Sirkus. Arkitekt Ole Sverre (foto: NMBU)

Ole Sverres bygninger spenner stilmessig over utviklingen fra 1890-tallets nasjonale historisme fram til 1930-tallets funksjonalisme. Bebyggelsen har stiltrekk fra retninger som dragestilen, nyrenessansen, jugend, nordisk nybarokk og 1920-tallets nyklassisisme. De viktigste skolebygningene han formgav var inntunets bygg Cirkus, Tivoli, Økonomibygningen, Urbygningen og Tårnbygningen.

Damgården, 1899. Arkitekt Ole Sverre (foto: Carl F. Høeg, 2017)

Lærerboliger

Ole Sverre tegnet dessuten flere lærerboliger i det vestlige Kaja-området fra 1919 til 1924, kjennetegnet av inspirasjoner fra 1700-tallets østlandske dalarkitektur og klassisisme.

Trillinghusene, 1919 (foto: Kjersti Sørlie Rimer)

Professorbolig, Kaja vest 1921, arkitekt Ole Sverre

Også Villa Libra, den massive betongboligen på Vestre Kaja, i en blanding av nyklassisistisk og funksjonalistisk stil, peker seg ut. Arkitekt og byggmester Erling Styri var dosent i bygningslære ved NLH, Erling Styri senere NS-ordfører i Ås. Dermed representerer bygningen også et stykke krigshistorie.

Villa Libra, 1934, Kaja vest tegnet og bygget av Erling Styri (foto: ÅKLA)

Solstua i Herumveien 17 fra 1928-29 er også et eksempel på lærerboliger knyttet til NLH. Arkitekt, for villaen til dosent i mikrobiologi Alf Traaen, var Ole Landmark. Hovedbygningen med uthus og parkanlegg i 1920-tallets nyklassisistiske stil er under fredning.

Solstua, Herumveien 17, 1928/29. Tegnet av arkitekt Ole Landmark til dosent ved NLH Alf Traaen (foto: Carl F. Høeg, 2022)

Studentliv

NMBU har et mangfold av studentforeninger som har lange tradisjoner tilbake til Landbrukshøgskolen. Studentforeningenes tradisjoner er også knyttet til bygninger og miljøet på campus. Et eksempel er andehuset på øya i Andedammen. Professor Olav L. Moen satt hundehuset sitt på Andeøya på 1930-tallet og i dag tilhører øya foreningen Hannkattene som ble stiftet i 1902. Andehuset blir stadig malt av ulike foreninger i deres egne farger før det igjen blir malt over av nye Hankatter. Lag på lag med maling ligger derfor utenpå huset.

Andedamhuset (foto: Hanna Husabø, 2022)

Studentboliger

Studentsamskipnaden i Ås (SiÅs) ble etablert i 1955. Før dette hadde Studentutvalget ved Norges Landbrukshøgskole drevet med studentvelferdstiltak som hybelformidling. Første byggetrinn av studenthyblene på Pentagon ble bygget i tre omganger i henholdsvis 1964, 1967 og 1975. Familieboliger i Skogveien ble bygget i 1974, og på

1990-tallet og 2000-tallet ble det bygget studentboliger i Kajaveien, Utveien og Herumveien. Palisaden på Pentagon stod ferdig i 2014 og i Skogveien stod ca 800 hybler ferdig i 2022.

Pentagon Studentboliger (foto: SiÅs)

SiÅs eier også flere eldre eneboliger på Kajaområdet. I Utveien, Samfunnsveien og Høyskoleveien ligger seks eneboliger der de fire eldste er fra ca. 1946. To eneboliger fra 1950-tallet brukes som studentkollektiv knyttet til to studentkor.

Eneboliger med studentkollektiv (foto: Hanna Husabø, 2022)

Eneboliger fra ca. 1946 (foto: Hanna Husabø, 2022)

Studentsamfunnet

Studentsamfunnet i Ås er en fortsettelse av «Elevforeningen» fra 1864. I 1934 stod Samfunnsbygningen klar til innflytting. Før den tid hadde studentene fristet tilværelsen blant annet i festsalen i Ås Gjestgiveri (Sagaveien 3). Samfunnsbygningen er bygget i funksjonalistisk stil i 1934 og tegnet av arkitekt Thorleif Jensen. Det modernistiske tilbygget, Aud Max, ble reist i 1971 med Leif Olav Moen var ansvarlig arkitekt. Begge bygningene er fredet av Riksantikvaren.

Samfunnsbygningen fra 1934, (foto: Kjersti Sørli Rimer)

Aud Max, 1971 (foto: Trond A. Isaksen/NMBU)

13. Nye næringsveier

Industriens første fase

Syverudbekken har et fall på ca. 50 meter fra sitt utspring i Østensjøvannet før den renner ut i Årungen. Langs bekken var det oppgangssager og kverner som utnyttet vannkraften, særlig i flomtidene om våren og høsten.

I forkanten Sagbakken husmannsplass under Askjum, 1880-ca.1920 (foto: Vidar Asheim)

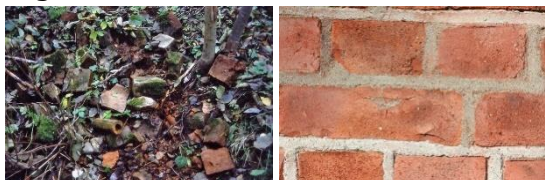
Gårdene Askjum, Bølstad, Dylterud og Syverud hadde egne sager og kverner i bekken, Saga på Bølstad er nevnt i skriftlige kilder så tidlig som i 1611 og var i drift i mer enn 300 år til 1914. Rester av damanlegg, steinmurer og fundamenter langs Bølstad-/Syverudbekken er spor etter virksomhetene i dag.

Dylterud teglverk, 1850-1860-tallet, grunnmuren til fyrhuset

Et stykke opp fra Årungen ved Syverudbekken lå Dylterud teglverk

som leverte teglstein til byggingen av Ås kirke på 1860-tallet. Her er det som var en bekkedal blitt forvandlet til en åpen flate på flere mål. Dette skyldes store uttak av leire til teglproduksjonen på stedet. Man finner i området hauger med skraptegl samt en steinmur etter fyrhytta på teglverket.

Rester av tegl fra Dylterud teglverk (foto: Ås Historielag)

Teglstein fra Dylterud teglverk i muren til Ås kirke (foto: ÅKLA)

I Ås var det i 1860-årene fire teglverk i drift - om lag halvparten av teglverkene i Follo. Foruten mursteiner, takpanner og gulvfliser produserte de rør til drenering. I begynnelsen av århundret var det vannhjul som eltet leira og på slutten av århundret var det dampkraft.

De fire teglverkene var:

1) Dylterud teglverk

2) Et teglverk som produserte drenerør inne på området til NMBU. på 1860- tallet

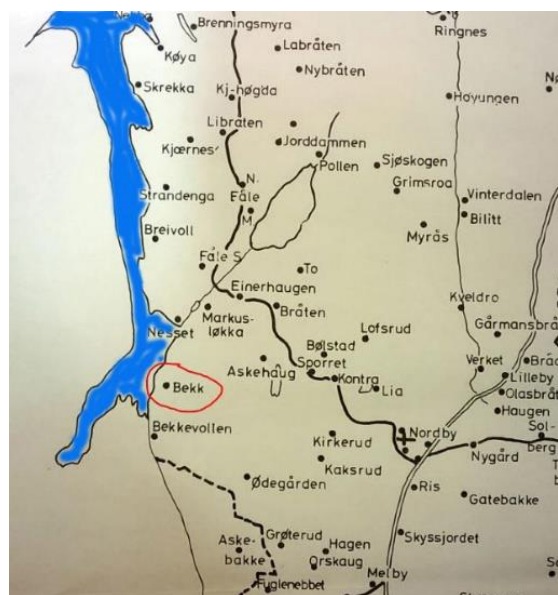
3) Nordby teglverk, grunnlagt i 1790, i drift til 1870-tallet. Denne lå ved husmannsplassen Verket, som hadde fått sitt navn nettopp fra teglverket. Verket var en husmannsplass under Nordby Vestre. I 1804 var det 4 årlige brenninger der hvor det ble brent 13.000 takstein og 6000 murstein pr. brenning. Ved Nettet hadde Nordby teglverk opplagsplass og kai.

4) Teglverket ved Bekk, ca. 1790 – 1920-tallet. Teglverket hadde på 1890-tallet ovnshus, tørkehus og maskinhus. På 1920-tallet beskrevet av et øyevitne at teglverket hadde to piper og flere hus.

Bekk teglverk innerst i Bunnefjorden - de to pipene i bakgrunnen og lagerskuret, 1920-tallet (foto: ÅKLA/H.P. Bjørnstad)

Mursteinene og taksteinene fra teglverket ble lagt i kjerre og fraktet med hest til brygga på Bekk, hvor teglproduktene ble lastet på store båter. I dag kan man kun se noen rester av dammen ved demningen på Bekk. Foruten teglverk var det også sagbruk som benyttet seg av vannkraften i bekken Bekk på Bekk.

Bekk og Nordby teglverk (kart, Trygve Vik)

Industriens 2. fase

Isdrift

Feylingdammen var, og er en kunstig oppdemmet dam, opprinnelig anlagt for isskjæring. Fra denne gikk det en isrenne ned til Linneflauet. Der var det ishus hvor isblokkene ble lagret før utskipning. Dammen eksisterer fortsatt i dag under navnet Kjærnesdammen. Isdriften startet sannsynligvis før 1885. Det var isdrift ved alle vann i Ås: Pollevannet, Østensjøvannet og Årungen.

Isdrift ved Feylingdammen, ca 1900 (foto: utlånt fra Ingar Jonassen)

Hoelstad teglverk

Hoelstad teglverk, 1897-1936 (foto: Widerøe)

På storgården Holstads grunn ble det etablert et teglverk i 1896, og denne ble forbundet til jernbanen med et sidespor samme år. Hoelstad teglverk skulle utvikle seg til å bli et av landets større verk med 60 ansatte i høysesongen. Etter norgeshistoriens lengste streik ble Hoelstad teglverk nedlagt i 1936. Arbeiderboligene ble revet på 1970-

tallet og siste rest av teglverket forsvant da pipa på Holstad teglverk ble skutt ned i 1981.

Pipa på Holstad teglverk rives i 1981 (foto: ÅKLA)

Trevareindustri

I mellomkrigstiden oppstod flere møbel-, trevare- og skifabrikker i Ås. Fellesnevneren var behandling av tre. Miljøene var fra nord til syd: på Nesset, Solberg og i den sydlige del av Ås stasjonsby. Skal man snakke om moderne industri i Ås av et visst omfang, blir bearbeiding av tre det viktigste. Denne produksjonen hadde sin glanstid fra 1930 til 1950-tallet. På 1970-taller var det aller meste borte.

Til sammen jobbet det mer enn 160 mennesker i trevareverksteder i glansdagene rundt 1950. Da var 10-20 sysselsatt på Nesset, ca. 85 på Solberg/Nygård og resten fordelt på 7 bedrifter i Ås sentrum.

Ås møbelfabrikk, 1920-tallet, emballering av møbler (foto: Brynildsen/ÅKLA)

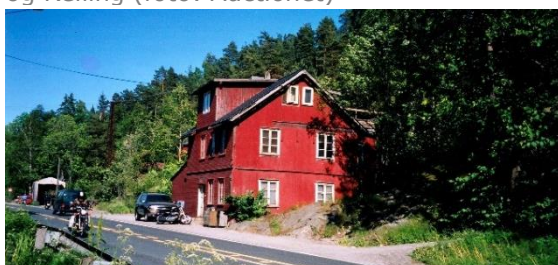

Studentsamfunnets bibliotek, 1935, innredet med møbler fra Emil Imsdahl (foto ÅKLA)

Viktige trevarebedrifter fra 1900-tallet var Imsdahls snekkerverksted, Aas trevarefabrikk, Moerveien trevarefabrikk, Ås møbelfabrikk og Haaheim og Brynildsen i stasjonsbyen, Petter Hansens skifabrikk på Nesset, Ski trevarefabrikk, Rasmus Solberg møbelverksted og Hagen Johansen skifabrikk på Solberg. Rasmus Solberg møbelverksted solgte møbler til hele verden og er representert i Nasjonalmuseets samling.

Sybord produsert av Rasmus Solbergs Møbelverksted, 1960-tallet, design: Raastad og Relling (foto: Auktionet)

Petter Hansens skifabrikk ved Nesset (foto: Aase Weydahl Ottesen, 2006)

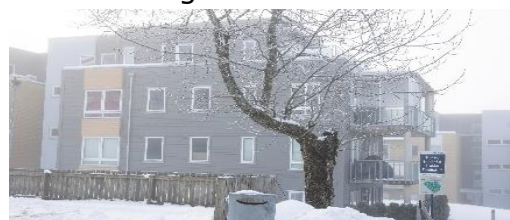
Moerveien Trevarefabrikk, 1950 (foto: ÅKLA)

Hagen Johansen skifabrikk på Solberg i Nordby ble bygget i 1923. Den var i sin tid en av en av landets største skifabrikker med sågar et eget sagbruk. I 1939 ble det produsert 20.000 par ski i året her.

Hagen Johansen skifabrikk (foto: Herman Sæter ØB)

Skiene ble produsert av importert hickorytre fra USA. Det var eksport til en rekke land og skifabrikken var med sine 50 ansatte i en periode den nest største arbeidsplassen i Ås etter NLH. I 1957 brant fabrikken ned. Den ble aldri bygget opp igjen, men minnet er tatt vare på med veinavnene Hagen Johansen veien og Skifabrikkveien samt et enslig hickorytre plantet i skifabrikkens velmaktstider.

«Ski-treet», et hickorytre plantet av HagenJohansen

14. Holstad- tettstedet som forsvant

Holstad eller «Horstad» som er den gamle uttalen av navnet, har fra gammel tid vært et kryss hvor veien fra svenskegrensen og Kråkstad mot Bunnefjorden og Oslo har møtt veien fra Kroer og Ås til Ski. På stedet har veiene også passert Bølstadbekken. I 1859 kom det som senere skulle bli Riksvei 6 frem til Holstad og i 1879 kom Østfoldbanen. Dermed var Holstad blitt et sted hvor bekk, veier og jernbane fra alle himmelretninger krysset hverandre.

Holstad gamle skole, 1869-1904, i dag på Follo museum (foto: Ås Rotary)

Holstad skole, 1904-1992, slik bygningen står i 2022 (foto: Ås Historielag)

I 1869 kom den første faste skolen til stedet. Denne ble erstattet i 1904 av en ny skolebygning i tegl, litt sør for det gamle sentrum, og var i drift helt fram til 1992. I 1997 flyttet Steinerskolen i Ås inn i det tidligere kommunale skolebygget.

I 1913 fikk Holstad en egen jernbanestasjon etter lobbyvirksomhet fra Holstad teglverks eier, Hans Hoelstad. Samme mann flyttet så sitt eget landhandleri fra gården til en ny bygning tvers overfor jernbanestasjonen. Denne bygningen står der fortsatt i dag. Holstad stasjon er der fortsatt selv om stasjonen ble nedlagt i 1992 da jernbanetraséen ble lagt om.

Holstad stasjon, i drift fra 1913-1994 (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg, 2021)

Tidligere Holstad landhandleri og postkontor (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg, 2021)

Holstad sentrum ca. 1920. Fra venstre: den gamle skolen, landhandelen med poståpneri, teglverket og arbeiderboliger samt Holstad stasjon (foto: ÅKLA)

15. Kystkultur

Utskipning

Neset var om ikke et ladested så i hvert fall et sted for utskipning av trelast fra 1600-tallet, kanskje også så tidlig som på 1500-tallet til Hollandske oppkjøpere. På 1700-tallet foregikk det også utskipning av trekull til Moss jernverk. Deretter fulgte stor utskipning av nikkelmalm fra Neset på 1800-tallet, der Romsåsen gruver ved Askim hadde bygget kai og pakkhus.

Iseksport

Utskipning av is foregikk rundt forrige århundreskifte fra Linneflauet, litt nord for Nebba brygge. Der endte isrenna fra Feylingdammen, en kunstig anlagt isdam i åsen øst for Nebba brygge. Ved Linneflauet var det havnerett og brygge samt ishus hvor isblokkene ble lagret i påvente av utskipning.

Fergetrafikk

Fra 1856 til 1967 var det regulær fergetrafikk mellom Oslo og de tre bryggene Neset, Kjærnes, Nebba, og de andre bryggene langs Bunnefjorden. Fra midten av 1800-tallet dukket det opp villa- og småhusbebyggelse ved bryggene.

Fergen legger til ved Nebba brygge, 1920 (Foto: ÅKLA)

Mange av disse husene ble leid ut til sommergjester. Feriehus ble bygd, og i mellomkrigstiden dukket det opp store hyttekolonier som Bekk, Strandenga og Nebba.

Inntektsgrunnlaget for kystbefolkningen

Strandsittere eller husmenn på plasser som Linneflauet, Nebba, Kjøya, Bogen, Skrekka og Bekkevollen drev i den eldste tiden med fiske og jakt samt noe tømmerfløting ved siden av jordbruket.

Nebba strandsitterplass og brygge, 1994 (foto: Ås Historielag)

Neset, ca. 1970 (Foto: Norrønaflly)

Fisket var til tider rikt i Bunnefjorden og flere fiskeskøyter var stasjonert i Ås. Fra Neset ble det trukket gjennomsnittlig 70.000 makrell årlig i 1840-årene, og på Strandenga mellom Breivoll og Kjærnes 40.000 makrell. Så overtok et stort rekefiske rundt forrige århundreskifte. Hele 11 reketralere var da i sving i Bunnefjorden og Vestfjorden. I våre dager skal den siste yrkesfisker med base i Ås ha nedlagt sin virksomhet.

Fiskeskøyta Bris ved brygga på Bekk, mellomkrigstiden (foto: ÅKLA)

Å jobbe for andre var ikke alltid like populært hos kystbefolkningen langs den 6 kilometer lange kystlinjen i Ås. Binding av kranser, plukking av blomster og bær gav også inntekter til lokalbefolkningen. Markedet for produktene var Oslo som var en dags rotur unna.

Båt laster dynamitt ved Kjærnes brygge på 1950-tallet (Foto: ÅKLA)

Oppsummert kan en hevde at en kombinasjon av fiske, gårdsbruk, høsting av utmarka, isdrift, fraktefart med jekt eller robåt med seil, husflid og småhandel samt sist, men ikke minst, innkvartering av sommergjester, var de viktigste næringene i denne delen av Ås.

16. Fritidskultur og hytter

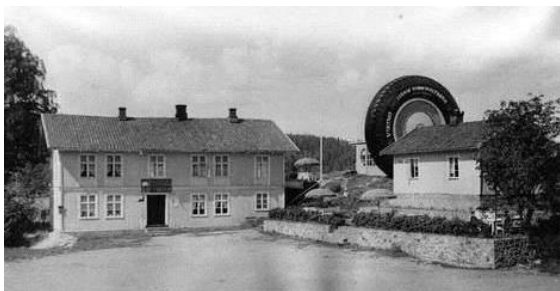
På Ringnes ble det anlagt en skysstasjon etter at Mosseveien var ført fram dit i 1860. Da jernbanen kom til Ås i 1879 ble en lokal skysstasjon (Åsheim) opprettet der. Behovet for hesteskyss på Ringnes forsvant, men bevertningsfunksjonen bestod.

I 1955 kjøpte Oscar og Mathilde Dahl-Hansen serveringsstedet. Fra 1955 og fram til motorveien ble åpnet i 1970, var Hjulet et populært utfartssted, også kalt østkantens svar på Frognerseteren. «Drive-in» restauranten var et stopp i vakre omgivelser og en destinasjon for bil-, motorsykel-, buss- og sykkelturner.

Ringnes med Hjulet, ca. 1960 (foto: Oppegård historielags kalender, 1996)

Selve det enorme hjulet, som går igjennom den tidligere restauranten, ble oppført i 1934. Ansvarlig for dette reklamestuntet var direktør for Viking Askim gummivarefabrikk, P. M. Røwde.

Den gamle skysstasjonen på Ringnes sammen med det nyoppførte hjulet på 1930-tallet (foto: ukjent)

Hjulet står der fortsatt i dag, og er nylig oppusset av nåværende eier. Veistubben langs Gjersjøen har dessuten fått navnet Hjulet av Ås kommune.

Da motorveien kom i 1970, gikk det nedover med «Hjulet» og de andre serveringsstedene ved Gjersjøen, inkludert Seiersten kiosk og Tangen.

Ringnes med "Hjulet", som står der fortsatt i dag (foto: Dronegutta/Viken fylkeskommune, ca. 2019)

I dag er det kun et gatekjøkken på Ringnes igjen av serveringsstedene i området. På rasteplassen på Tangen er det i dag et historisk opplysnings-skilt reist av Viken fylkeskommune som minner om det som en gang var.

Videre vestover langs Høyungsletta, ligger Tusenfryd fornøylespark som ble åpnet i 1988. Ikke like kjent for alle er forløperen Mosseveien Dyrepark. Denne ble innviet 11. august 1961, og var i drift i fram til 1985.

Inngangspartiet til dyreparken ved Mosseveien like før åpningen i 1960 (foto: ÅKLA/Fred Hallager Juul)

Dyreparken ved Mosseveien hadde opp igjennom årene både nordiske og eksotiske dyr, deriblant bjørner, elger, kameler og aper (eksempelvis sjimpanser og java-aper) samt fugler som flamingoer, påfugler og ender. Noen enkle tivoli-attraksjoner fantes også. 150.000 på et år var det høyeste besøkstallet.

Den lange sklien i dyreparken, 1960-tallet (foto: AS Gunnar Winsnes)

En kan si at området ved Høyungsletta huser Norges lengste underholdningsparkhistorie i nyere tid. Først lå Dyreparken her fra 1961 til 1985, og deretter kom Tusenfryd fra 1988 og frem til i dag med 450.000 årlige besøkende. For ordens skyld, dyreparken ved Kristiansand ble åpnet først i 1966. I dag er det bare andedammen, uten ender, ved inngangspartiet til Tusenfryd som står igjen etter Dyreparken ved Mosseveien.

Andedammen ved inngangspartiet til dyreparken, 1960 (foto: ÅKLA/Fred Hallager Juul)

Øverst andedammen ved inngangspartiet til Tusenfryd, her uten ender. (Foto Carl F. Høeg) 2017)

Litt sydøst for Tusenfryd ligger lokaltrafikkhistoriskmuseum som er en underavdeling av museet ved Majorstua. En kan kalle det museet som aldri åpnet.

Lokaltrafikkhistorisk museum, Høyungsletta, 1974 (foto: Fred Hallager Juul)

Museet består av en om lag 300 meter lang trikkelinje, vognhall, hovedbygningen til Slemdal stasjon

fra 1898, en likeretterstasjon, Narvesenkiosken "Tyrihans", en hvilebrakke fra Stortorvet og flere andre historiske bygninger. Anlegget må sannsynligvis flyttes som følge av ny E18.

Slemdal stasjon, lokaltrafikkhistorisk museum, Høyungsletta (foto: Carl F. Høeg, 2017)

Videre sydover og vestover ligger Nesset, det gamle fergeleiet og bygdesenteret innerst i Bunnefjorden. I 1927 kom Nesset Bad og restaurant, et populært utested som varte til begynnelsen av 1960-tallet, da restauranten Den Hvite Hest overtok etablissementet. Restauranten brant ned i 1960. I dag er det kun Nesset kiosk som er tilbake av serveringsstedene på Nesset.

Tømrrernes feriehjem på Bekk (foto: Christian Clausen/ØB)

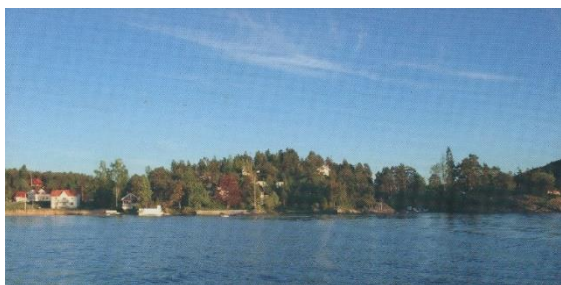
Som en slags videreføring av kystkulturen i Ås ble flere hyttefelt reist både sør og nord for Nesset i

mellomkrigstiden. I 1931 kjøpte Tømrernes fagforening eiendommen Bæk. Fram til 1940 ble det bygd 75 hytter i åsen nord for gårdsbygningene her. Adkomsten til hyttefeltet var kort fra fergeleiet på Nesset. Derfra lot det seg gjøre å pendle fra hytta til jobb i Oslo i sommerhalvåret.

Hovedbølet til Tømrernes feriehome, de opprinnelige husene på Bæk gård. (foto: Stiftelsen Byggfag)

Nordover fra Nesset finner vi Breivoll friområde og deretter hyttefeltet Strandengen, som i likhet med Tømrernes feriehome oppstod på 1930-tallet. Lengst nord langs kysten i Ås kommune ligger Nebba, et kombinert hytte- og boligområde med røtter lenger tilbake i tid. Alle disse hyttegardene hadde fergeforbindelse til Oslo, fram til 1960-tallet, fra henholdsvis Kjærnes og Nebba brygge.

Strandengen (foto kopiert fra: "Strandengen Vel. 75 år, 2010)

Breivoll gård og friområde, i Ås kommunes eie siden 1960-tallet, nå utleid til DNT (foto: UT.no)

Ferie- og fritidsruten sørover langs Gamle Mossevei er ved veis ende ved Årungen.

På Berg sanatorium ved østbredden av innsjøen, hadde Knut Hamsun årlige skriveopphold fra 1897 til 1904. Tuftene etter hans skrivestue er fortsatt synlige i terrenget.

Berg gård ved Årungen, sanatorium fra 1890-tallet-deretter pensjonat i første halvdel av 1900-tallet (foto: Widerøe, 1963)

Meierienes feriested på Kinnsåsen er nylig kjøpt av Ås kommune. Hestehagetangen i nordvest bærer minner om en provisorisk "campingplass" fra mellomkrigstiden. Til slutt kan trekkes frem knapt synlige rester av Oslo Tobakk-arbeideres feriehome ved Sollia.

17. Idrett

NMBUI, tidligere NLHI, er det eldste idrettslaget i Ås kommune og ble stiftet allerede i 1902. Deres første idrettsbane var Høgskolebanen, som var en grusbane rett sør for dagens Aud Max. Storebrand stadion, rett vest for Høgskolebanen, ble innviet i 1950 etter en donasjon fra nettopp forsikringsselskapet Storebrand. Da fikk Høgskolebanen, logisk nok, navnet Lillebrand.

Storebrand og Lillebrand (i bakgrunnen), 1950-tallet (foto: NMBU/Widerøe)

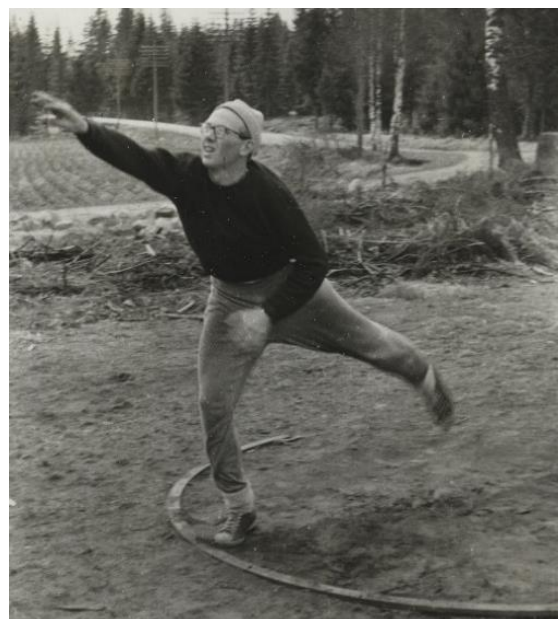
Lillebrand, Håndballkamp mellom Milorg-jenter fra Follo og Ås-jenter på idrettens dag 3. juni 1945 (foto: ÅKLA)

I 2021 gjennomgikk Storebrand en grundig rehabilitering med legging av nytt gressteppe og nye løpebaner, samtidig som Lillebrand ble rehabilitert. NLHI brukte gymnastikksalen på Åsgård skole til innendørsidrett frem til 1934 (revet i 2021), deretter egen gymnastikksal i studentsamfunnet og fra 1989 GG-hallen.

Studentskienn i Böhmerwald, 1941 (foto: ÅKLA/Jon S. Vik)

Holstad idrettslag ble stiftet 5. juni 1947 med friidrett, hurtigløp på skøyter og ski i porteføljen. Etter å ha fristet tilværelsen på diverse sletter i Askjum-skogen, stod Holstads nye idrettsbane, Skuterudsletta, ferdig i 1955. Der foregikk det skøyter om vinteren og friidrett om sommeren.

Friidrett på Skuterudsletta (Foto: ÅKLA/Holstad Idrettslag)

I dag bærer Skuterudsletta preg av å være lite brukt til idrett. Den eneste idrettslige aktiviteten er nå Petanque i et hjørne av sletta - i regi av Vi over 60 Holstad. Holstad Volleyball er den eneste aktiviteten i Holstad

Ås Idrettslag ble stiftet i 1922 og har i dag ni grupper: Basketball,

Friidrett, Friskis og Svettis, Håndball, Idrettsskole, Orientering, Ski, Svømming og Trim.

I 1963 ble Ås stadion innviet. Før den tid hadde man vært henvist til NLHIs baner. Når Åshallen ved Ås videregående skole så kom i 1977 var Ås IL blitt selverbet med anlegg for alle idrettene – med unntak for skøyter og hopp som ikke utøves lenger i Ås kommune.

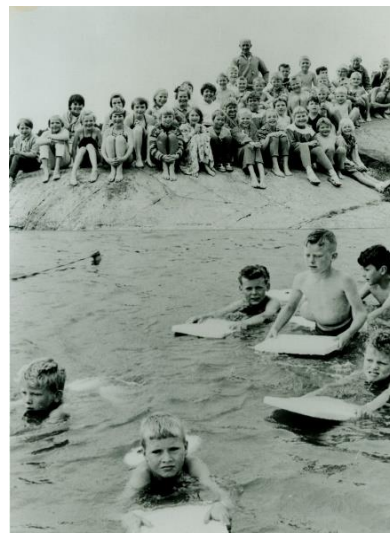
Skøyteløp på Østensjøvannet, primo 1950-tallet (foto: ÅKLA/Holstad Idrettslag)

Nordby Idrettslag ble stiftet i 1946 og har i dag fotball, håndball, langrenn og vannpolo. Tidligere også friidrett samt slalom og hopp i Verkenbakken. Vannpolo foregår i Nordby svømmehall, Ås kommunes eneste 25-meters basseng.

Årungen rostadion ble innviet av kronprins Olav i 1957. På slutten av 1980-tallet ble rostadionet bygget ut til nasjonalarena for roing.

Årungen rostadion (foto: Norges Roforbund)

Svømmekurs ved Årungen i regi av "Geggen" (Foto: ÅKLA)

Hopp og hoppbakker

HoppSPORTENS æra er pr. 2022 over i Ås. Alle idrettslagene, samt nå nedlagte Kroer Skiklubb, hadde tidligere hopp på agendaen. Det er registrert og beskrevet 45 tidligere hoppbakker i Ås. De aller siste bakkene som var i bruk var tidligere nevnte Verkenbakken i Nordby, Norderåsbakken, Kroerbakken (med kommunerekorden på 42 meter fra 1982) og Lille Kirkebakken. Da sistnevnte bakke i Kroer ble revet i 2021, er alle anleggene i Ås nedlagt.

Lille Kirkebakken i Kroer, revet i 2022 (foto: Bonsak Hammeraas/Ås Avis)

Da gjenstår det kun å nevne Ås Tennisklubb. Denne ble grunnlagt i 1976. Klubben har tre grusbaner sentralt plassert i Idrettsveien ved Ås stadion.

18. Krigens kulturminner

2. verdenskrig

Sammenlignet med Frogn var det liten krigsaktivitet i Ås under 2. verdenskrig. Kun en trefning fant sted hvor to tyskere ble skutt ved den gang NLH i forbindelse med en sabotasjeaksjon mot jernbanen i mars 1945. Hvordan det gikk med tyskerne vet man ikke.

Av 23 omkomne med tilknytning til Ås under 2. verdenskrig var 8 jøder. Det er lagt ned snublesteiner flere steder til minne om jødiske innbyggere som ble drept av nazistene. På Kroer skole er det en snublestein til minne om 14 år gamle gårdsgutten og skoleeleven Robert Reiss. På NMBU er det en snublestein til minne om Isak Glick, en ingeniør på NLH. Ved Solfallskroken er det nedsatt fem snublesteiner til minne om medlemmer av Bild-familien. Til sammen 6 personer av denne familien på 11 ble drept av nazistene.

Snublesteiner ved Solfallskroken (foto: Vidar Asheim, 2018)

På småbruket Lurenga ved Årungen utspant det seg en tragedie i 1943. Huset ble nedbrent av tyskerne, og

to av sønnene i familien Nordli ble arrestert. Den ene ble torturert i hjel på Grini og den andre døde i en tysk konsentrasjonsleir, våren 1945. På Lurenga står det et skilt til minne om brødrene som var aktive i den kommunistiske motstandskampen.

Tyskerne i Ås var i hovedsak forlagt til en brakkeleir øst for Ås stasjon og bygninger tilknyttet NLH (NMBU). Brakkene ble tatt i bruk av Follo Yrkesskole etter krigen. I dag befinner Ås Videregående seg på stedet.

Tyskerbrakkene ved Ås stasjon, 1948 (foto: ÅKLA/Widerøe)

Ved siden av dette hadde okkupasjonsmakten et «hemmelig» anlegg i Askjumskogen, halvveis nedgravd i jorden med solide murer av stein. Dette tjente som staller, men sannsynligvis også som et våpen- og ammunisjonslager. Anlegget er skiltet som en del av kulturstien i Askjumskogen.

Tyskernes anlegg i Askjumskogen (foto: Ås kommune)

Et hovedkvarter for hjemmestyrkene i Ås under krigen var "Smiths hule", oppkalt etter forsker Folmer Smith.

Han stilte en jordkjeller for lysimeterforsøk - på Kjerringjordet sør for NMBU til rådighet for hjemmestyrkene. Jordkjelleren er der fortsatt i dag i uendret, men i forfallen stand.

Hjemmestyrkene foran Smiths hule. Legg merke til armbindene. Nr. 1 fra venstre, nr. 2 ukjent og nr. 3 Folmer Smith (foto: ukjent)

Smiths' hule, (foto: Bonsak Hammeraas, 2015)

I de siste dagene før fredsslutningen 8. mai 1945 var hjemmestyrkene i Ås forlagt til Bølstad. Staben var på selve gården og 40 mann fra styrkene var i en teltleir vest for gården. 8. mai ble hovedstyrken innkalt og avvæpningen av tyskerne, og interneringen av NS-folk, startet umiddelbart.

Før øvrig er minnene over de falne med tilknytning til Ås er tatt vare på ved en minnestein i Ås sentrum og et monument på Aud Max over falne studenter.

Minnetavle over hjemmestyrkene, Bølstad (foto: Carl F. Høeg)

Andre krigsminner

Av eldre kultuminner knyttet til militæret og beredskap er det et bevart telthus på Riis gård fra 1770-årene. Et telthus var et miltært lager for lokale avdelinger i mobiliseringshæren. Telthuset i Norby var knyttet til Skydsjordet eksersplass.

Norby telthus før det ble flyttet til sin nåværende plassering ved Riis gård (foto: MIA, Arne Støen, 1981)

Det skal også finnes rester av forskansninger i Nøstvetmarka fra Den store nordiske krig samt et påbegynt forsvarsanlegg fra den kalde krigs dager i østre Fålesloråsen datert til 1948.

19. Kunstnere i Ås

Kunstmaleren Harald Sohlberg (1869-1935) er kanskje Norges nest mest berømte kunstner internasjonalt etter Edvard Munch. I perioden mellom 1912 og 1916 tilbragte han flere somre i Ås og bodde blant annet i Villa Glimt i Moerveien.

Han malte flere bilder med motiver hentet fra gårdslandskapet sør for Ås sentrum. I anledningen 150-årsjubileet for Harald Sohlberg, avholdt Ås kommune en utstilling med foredrag og påfølgende motivvandring i Sohlbergs fotefar. Dette var en lokal oppfølging av jubileumsutstillingen i Nasjonalgalleriet.

Harald Sohlberg i Ås, sommeren 1912 (foto: privat)

Bildene under er av noen av Sohlbergs bilder fra denne utstillingen, sammenstilt med en avbildning av motivene fra 2019.

«Lys og skygge», Sohlberg 1916

Fra tunet på Mellom Brekke mot Nordre Brekke (foto: Jørn Medlien)

«Markens grøde», Sohlberg 1916

Fra Vestre Hogstvet, Abberud til venstre og Høyås til høyre, 2019 (foto: Jørn Medlien)

«Åkerlandskap med gård», Sohlberg 1912

Fra Hestehagen vest for Burum (foto: Jørn Medlien)

Ås-kunstneren Odd Tandberg (1924–2017) var en pionér i norsk abstrakt etterkrigskunst sammen med sentrale kunstnere som Gunnar S. Gundersen og Ludvig Eikaas. Odd Tandberg var grafiker, skulptør og maler. Han hadde en rekke monumentale nasjonale utsmyknings oppgaver som regjeringsbygget samt NVE- og NHO-bygningene.

I Ås er han kjent for flere skulpturer i det offentlige rom, blant annet «Livskraft» i rådhusets borggård, «Uten tittel» ved Ås ungdomsskole og «Håp» på Odd Tandbergs plass. Samtidig med avdukingen av sistnevnte skulptur, ble gatestubben i Ås sentrum omdøpt til Odd Tandbergs plass. Odd Tandberg og billedkunstneren Elen Grøn-Hansen fra Ås giftet seg i 1947. De tok over

hennes oppveksthjem i Raveien 1, også kalt Grøn-Hansen-gården, i 1962. I dag er huset i Ås sentrum fra 1902 best kjent under navnet Tandberggården.

Den Ås-baserte kunstneren Karin Sundbye, f. 1928 er en av Norges mest markante tekstilkunstnere. Hun er innkjøpt av Nasjonalgalleriet og har vært representert ved mange kollektiv-utstillinger i utlandet og separatutstillinger i Norge. Hun underviste i en årrekke på Statens Håndverk og kunstindustriskole, og har kjempet fram en likestilling for tekstilkunst på linje med andre kunstuttrykk.

I Ås er hun representert med billedvev i Ås Rådhus. I 2006 mottok hun Kongens Fortjenstmedalje i gull.

Odd Tandberg: «Uten tittel», 1972, Ås ungdomsskole (foto: Tone Vik) «Livskraft», fontene, 1986, Ås rådhus (foto: Jens Ladehaug) «Håp», 2017, på Odd Tandberg plass (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg)
Karin Sundbye: «I en steil og stille ro», 1993 (foto: Tone Vik)

20. Stasjonsbyen

Ås jernbanestasjon fra 1879. (foto: Vidar Asheim, 2014)

Nåværende Ås sentrum oppstod som en følge av etableringen av jernbanen. Østfoldbanens vestre linje ble ferdig anlagt gjennom Ås i 1879. Stasjonsbygningen, som stod ferdig i 1879, var den første offentlige bygningen i Ås sentrum og ble bygd på grunn utskilt fra Dyster gård.

Jernbanen overtok som den viktigste ferdsels- og transportåren og det vokste frem et nytt sentrum i Ås kommune rundt jernbanestasjonen, til erstatning for Korsegården som var det gamle bygdesenteret.

Aasheim, ca. 1909 (foto: ÅKLA/Dreiers forlag)

Aasheim Landhandel og skysstasjon ble etablert allerede før 1880. Handelsvirksomheten økte, og flere bygninger kom til. I stasjonsbyen kom det flere sentrumsfunksjoner som skole, bank, rådhus, el.-verk,

lensmannskontor, bevertnings- og overnattingssteder, forsamlingslokaler, brannvesen med mer. Arealmessig ble "byen" delt mellom handels- og håndverkerkvartaler og etter hvert områder for verksteder og småindustri, samt boligområder for arbeidere og middelklassen.

Menighetshuset ved Sentralveien fra 1899 er et av Norges eldste menighetshus. Bygningen er omfattet av hensynssone for bevaring av kulturmiljø i kommuneplanen.

Menighetshuset fra 1899 (foto: Knut Dørum)

Tandberggården (Grøn-Hansengården) var den eneste bygningen som ble bygget i stasjonsbyen i perioden 1900 til 1909. Bygningen var en forretningsgård i mer enn 80 år og bostedet til kunstneren Odd Tandberg.

Grøn-Hansen eller Tandberg-gården, bygd ca. 1900. (foto: Vidar Asheim, 2014)

Åsgård og Ås skole, bygget i 1913/14. (foto: Åkla/Normann forlag.

I 1913 stod Ås skole (Rødskolen) ferdig og samtidig ble det bygget en lærerbolig (D6). Det nye Åsgård kommunelokale stod ferdig i 1914. Det rommet også Ås Sparebank, og er i dag kulturskole og festlokale. En gymnastikksal ble oppført i 1918 (del av Midtgard som nå er revet). Murbygningene og D6 er regulert med hensynssone bevaring kulturmiljø.

D6 nå Åsgård skoles lokaler, opprinnelig lærerbolig for Aas skole. (foto: Åsmund Løvdal /Ås Avis)

Ås Gjestgiveri i Sagaveien, stod ferdig i 1923. Driften av gjestgiveriet varte til 1985 og i dag benyttes bygningen blant annet til kirkekontor. Eriksengården er det eldste bolighuset i Ås sentralområde og er bygget i 1870-årene. Bygningen ligger på østsiden av jernbanen, på tomten til en husmannsplass som ble kalt «Sverige».

Gjestgiveriet, Sagaveien 3, bygget i nyklassisistisk stil i 1923 (foto: Hans E. Eldegard, 1970)

Follo Tuberkulosesanatorium senere Follo Helseheim, i dag Ås ungdomssenter, bygget i 1916 (postkort, foto Holmsen)

Lidarheim, Gamleveien 9 fra 1911, bolig til tidligere ordfører og gründer Johan Skancke. Ett av flere eldre hus i Gamleveien. (foto: Carl F. Høeg 2016)

Boligene ble i hovedsak oppført langs daværende veifar som Gamleveien, Storveien (Drøbakveien) og Moerveien. Drøbakveien ble bygget i perioden 1878-1882 fra det nye trafikknutepunktet Ås stasjon, fram

til Den høiere landbruksskole på Aas og videre til Drøbak.

Skjeseth-villaen i Kajaveien fra 1914.
(Foto: Carl F. Høeg, 2023)

Boligområdet gamle Kaja ble etablert etter år 1900 med de første professorboligene, preget av klassisisme og til dels sveitserstil. Her ligger blant annet Skjeseth-villaen i Kajaveien som opprinnelig var satt opp på jubileumsutstillingen i Frognerparken i 1914. Huset er i er Bergens-inspirert rokokkostil. I 1920-årene ble det bygget en gruppe på seks boliger i klassisk stil, som var tegnet av NLH-arkitekt Ole Sverre. De tilhørende hageanleggene var planlagt av professor Olav L. Moen. Ekspansjonen østover fortsatte etter 1930, og det kom opp sammenhengende boligområder i Kajaskogen, på Kajajordet og Søråsteigen.

Ly i Moerveien var bestyrerbolig for Ås elektrisitetsverk. (foto: Carl F. Høeg, 2016)
E-verkets uthus verksted og lager lå rett vest for bygningen.

Skogtun i Skoleveien fra 1923, bygget i jugendstil med bevart uthus (foto: Carl F. Høeg, 2016)

Vangen i Skoleveien, fra 1920 (foto: Nikolai Bjørneby, 2010)

Den første generalplanen, som skulle sikre at de nasjonale målsettingene ble gjennomført i kommunene, ble vedtatt i 1947. Ås var relativt tidlig ute i å utarbeide en generalplan, for å sikre en mer helhetlig plan for stasjonsbyens utvikling.

Villa Ystehede i Skoleveien fra 1935 er den eneste boligen i Ås sentralområde i ren funksjonalistisk stil. Arkitekt Sverre Aasland. (foto: Carl F. Høeg, 2016)

21. Etterkrigstidens arealutvikling

Ås framstod fortsatt som en bondebygd etter krigen. I 1945 var det ingen enkelt næringer som sysselsatte flere enn de ca. 1600 årsverk i landbruket. Nå er det kanskje ikke mer enn 40 årsverk igjen og i all hovedsak er det korn som dyrkes.

Landbruksnæringen har gjennomgått en stor endring ved at mange driftsenheter er avviklet og stordrift har overtatt. I 2010 drev Ås-bonden i gjennomsnitt to-tre bruk og ofte med annen virksomhet ved siden av.

Ås kommune var som tidligere nevnt, en av de første kommunene i landet som vedtok en generalplan i 1947. I tillegg til å sikre en helhetlig plan for tettstedets utvikling, var det et utbredt ønske at Ås-bygdas preg av jord- og skogbruk skulle bevares.

Etter krigen startet utviklingen av velferdsstaten og flere folkegrupper fikk ta del i velstandsøkningen på 1950-, 60- og 70-tallet. Kommunens velferdstilbud til innbyggerne, som trygdekontor, sosialkontor og sykehjem, samt kommunens administrasjonslokaler ble etablert og bygd ut.

Bolig- og næringsområder i stram kvartalsstruktur ble bygd rundt den eldre bebyggelsen. Det var mest eneboliger i hage som ble regulert, samt to områder på Kaja og Søråsteigen med flermannsboliger, rekkehus og to sammenhengende blokkområder øverst på Kaja. De eldste eneboligtomtene fra 1950-

tallet er størst og har de minste boligene. Ut over 1960- og 70-tallet blir boligene større og tomtene mindre. Kjedehusene ved Grønnslett ble oppført sist på 1970-tallet. Boligbebyggelsen fikk et tidstypisk preg ut fra de ulike tiår de ble oppført.

Tilflyttingen til Ås var stor, og befolkningsveksten mellom 1960 og 1970 førte til at ca. 700 dekar jordbruksareal ble omdisponert til utbygging av boligfelt og næringsområder i Ås.

Bilen ble etter hvert viktigere enn toget, noe som har satt sitt preg på utviklingen av Ås sentrum. Tallet på privatbiler var i 1959 blitt firedoblet på 10 år og folk ble dermed mer mobile.

Ås sentrum fortsatte å vokse med hotell og flere forretningsbygg.

Ås hotell, 1962, arkitekt Bjart Mohr (foto: Mittet)

Ås stadion ble etablert ved hjelp av mye dugnadsarbeid og stod ferdig i 1963. Ås ungdomsskole ble bygd og stod ferdig i 1965.

I 1986 ble Drøbakveien flyttet ut fra Ås sentrum og lagt i tunnel under jernbanen nord for den opprinnelige overgangen som krysset i plan med

jernbanen. Det som tidligere var Drøbakveien gjennom sentrum, ble da omdøpt til Rådhusplassen.

Rådhusanlegget

I 1960 startet planlegging og bygging av Sydfløyen (Ås rådhus) som stod ferdig i 1967. I 1970 ble Samfunnsfløyen og Kinofløyen (Ås kulturhus) innviet. Arkitekt for anlegget var Bjart Mohr. Opprinnelig var anlegget også tiltenkt en 5-etasjes kontorbygning med tilhørende kommunestyresal, mot vest.

Ås rådhus fra 1970, rett etter innvielsen av rådhuset med samfunns- og kinofløyen. I bakgrunnen ses Åsgård, det første rådhuset i stasjonsbyen Ås. (foto: Mittet)

Sistnevnte, som gjenstår før det opprinnelige konseptet er fullført etter planen, blir nok aldri bygget.

Noen år etter ble parkanlegget, Åsparken og plassen mellom byggene, Borggården ferdigstilt.

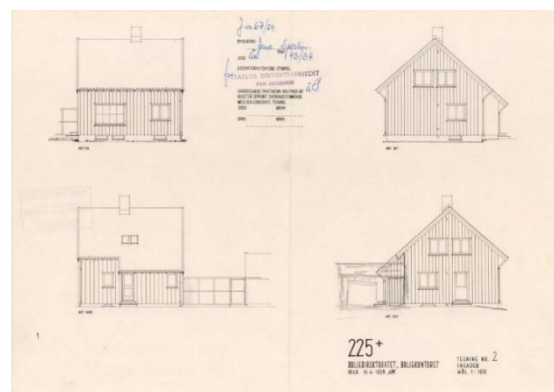
Arkitekt Bjart Mohr har også tegnet Ås sparebank (reist før Ås rådhus ble prosjektert) og Ås elektriske (1972). Sistnevnte bygg hadde samme fasade som Ås rådhus.

Husbankhus og boligfelt

Den norske stats husbank ble opprettet i 1946 og fikk en viktig oppgave med å gjenreise landet etter

krigen. Staten tok da hovedansvaret for boligpolitikken og ble raskt et viktig redskap for å finansiere den allmenne boligbyggingen. Banken skulle gjøre det lettere å låne penger til bolig, og lav rente og offentlige subsidier skulle sørge for at også arbeiderklassen ville klare boligutgiftene.

Boligpolitikken spilte en stor rolle i oppbyggingen av velferdssamfunnet og husbanken, og den statsfinansierte boligbyggingen ble ett av etterkrigstidens store velferdsprosjekt. Husbanken stilte strenge krav til boligene som den finansierte, og husbanken hadde et tett samarbeid med boligdirektoratet som skulle gi råd og veiledning om husenes utforming. Staten hadde på denne måten stor innflytelse over de nye boligene, og utgangspunktet var å sikre gode, funksjonelle boliger for alle.

Godkjent typetegning, husbankhus, 1959

I forbindelse med gjenreisningen ansatte Boligdirektoratet distriktsarkitekter som skulle godkjenne alle byggeplaner. Boligdirektoratet og distriktsarkitektene utarbeidet typetegninger for hus. Arkitekten skulle ikke bare tegne boliger, men også organisere menneskers liv

gjennom å sikre funksjonene en bolig skulle oppfylle. Husbankens forhåndsgodkjenning av byggetegninger av såkalte typehus var også et ledd i å effektivisere boligbyggingen gjennom serieproduserte hus. De fleste husbankfinansierte småhusene fram til 1970 var blitt bygd etter Boligdirektoratets og Husbankens typetegninger.

I Ås sentrum er eneboligene og flermannsboligene i Ekornveien og Måltrostveien fra 1950-tallet gode eksempler på husbankfinansierte hus.

Kaja-området og atriumhusene i den østlige delen fra 1960 tallet, er i Ås kommunes områdeplan foreslått bevart som i dag.

Flermannsbolig, 1950-tallet, Måltrostveien, Ås sentrum (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg, 2022)

Atriumhus i Bregneveien på Kaja, 1960-tallet (foto: Ås Avis)

Husbankhus, 1960-tallet, Ekornveien, Ås sentrum (foto: ÅKLA/Carl F. Høeg, 2022)

Villa i Landåskollen, 1970-tallet (foto: Carl F. Høeg, 2022)

22. Den moderne stasjonsbyen med økt press på arealene

Fra midten av 1990-tallet og fram til rundt 2010 økte den private velstanden og offentlige velferdsordninger ble rustet opp. Den gamle nøysomhetskulturen som hadde preget samfunnet i Ås, ble utfordret.

I siste del av 1900-tallet tok boligbyggingen seg opp. Året 2000 var et rekordår for boligutbygging i Ås. Flere boligfelt, de fleste bilbaserte, ble bygd ut. Planene om en fortetting av boligbebyggelsen i Ås sentrum på jordene, ble forkastet på grunn av jordvern. Det ble prioritert å satse stort på boliger for eldre, syke, funksjonshemmede og andre som har behov for tilrettelagte boliger. Det ble også satset på omfattende opprusting og utbygging av skolene.

Moer sykehjem med omsorgsboliger i bakgrunnen. (Foto: Ove Skaar, 2007)

Flere tjenester ble fjernet fra Ås sentrum. To nye kjøpesenter ble etablert i 1990-årene, et i Ski og et på Vinterbro. Det førte til at handelsstanden i Ås tapte kunder og at mange små spesialforretninger i sentrum forsvant. En utfordring for

handelsaktiviteten i Ås sentrum var også at Ås hotell ble nedlagt.

Ås Hotell før driften ble nedlagt i 2006 (Foto: Solveig Wessel/Østlandets Blad, 2006)

Det ble bygget nye skolepaviljonger med lik utforming på Rustad-, Brønnerud-, Sjøskogen- og Åsgård skole på 1990-tallet. Paviljongen på østsiden av skolegården på Åsgård skole ble revet i ca. 1995. Da hadde oppføringen av to nye store sammenhengende paviljonger startet. Disse stod ferdig i 1996. Paviljong 1 mot Søråsjordet ble revet i 2015.

Sjøskogen skole (Foto: Tone Vik/Ås kommune)

Ås stasjon ble helautomatisert og politistasjonen ble nedlagt i 2009. Brannstasjonen ble revet i 2010, og ny brannstasjon ble bygd på Haug gård i Vestbygda. Samtidig med nedleggingene kom et visst forfall av bygninger og det offentlige rom, og sentrum mistet deler av sin funksjon som et handelssenter. I tillegg var byggeaktiviteten lav i sentrum mellom 1990 og 2003.

Ås brannstasjon, 1959-2010, en omstridt riving (foto: Aase Weydahl-Ottesen, 2010)

På 1990-tallet og utover 2000-tallet ble det bygd ut større boligfelt på Vinterbro. Flere områder som tidligere var hyttefelt, for eksempel Sjøskogen og Fålesloråsen, ble transformert fra fritidsbebyggelse til boligområder. Ytterligere fortetting i områdene har fortsatt fram til i dag. På Egget langs Gamle Kongevei har det blitt bygd flere nye boliger siden 2000 gjennom fradeling og fortetting.

Allerede i 1995 ble det utarbeidet analyser for utvikling i Ås sentrum. Samme år ble bolighuset og verkstedsbygningene på Fredheim revet for å gi plass til et nytt forretningsbygg for kontor og matbutikk, Raveien 9/13.

I 2002 ble det vedtatt en reguleringsplan (strategiplan) for Ås sentrum. Planen viste at Ås sentrum skulle bygges ut med bolig-, forretnings- og næringsområder i en helhetlig estetisk plan. I ettertid kom det flere nye, mindre omfattende reguleringsplaner for sentrum. Det er blitt bygd ut sammenhengende bebyggelse langs Riksvei 152 og langs Brekkeveien. Som en følge av strategiplanen ble den eldre bebyggelsen i Raveien revet på begynnelsen av 2010-tallet. Dette skapte stort lokalt engasjement, men protestene, førte ikke frem.

Raveien 8 (foto: Oskar Puschmann)

Sentrum Øst, som ble utbygd i 2006, ligger langs Brekkeveien. Der er det 65 leiligheter og lokaler til 13 forretninger. Det førte til at Åsheimbygningen (den gamle skysstasjonen) ble flyttet, som nevnt innledningsvis.

I 2011 startet oppføringen av et nytt, stort boligkvartal på "Brannstasjonstomten". Sentrumsgården, ut mot Brekkeveien, ble revet i 2012. Tilbygget mot Moerveien, tidligere Hotellgården, tegnet av Bjart Mohr, står fortsatt. På den delen som ble revet ble det i 2013-2014 bygd et nytt boligbygg, med forretningslokaler i 1. etasje, kalt Hotellkvartalet.

Fra 2000 til 2021 ble totalt 15 bygninger revet eller totalt ombygget i Ås sentrum: Lensmann Foss' hus (1963-2008), Rådhusplassen 35 (1958-2013), Rådhusplassen 27, kraftig ombygget (1955-2013), Rådhusplassen 25 (1918-2011), Raveien 6 (1913-2013), Raveien 8 (1915-2013) og 10 (1924-2011), Ås-torget, tegnet av arkitekt Bjart Mohr (ca. 1970-2018), Moerveien 2/Funkishuset (1930-t.-2008), Brekkeveien 1 (1960-t.-2006), Åsheim (1879-2016), Brekkeveien 3 (1919-2006) og Brekkeveien 5 (1910-2012), Ås brannstasjon (1959-2010) og i 2021 den gamle gymsalen fra 1918 på Åsgård skole (Midtgard).

Midtgard ungdomshus. Tidligere sløyd- og gymsal på Åsgård skole. Revet 2021 (Foto: Nikolai Bjørneby, 2010)

Framtidens stasjonsby

Attraktiviteten til Ås vil mest sannsynligvis øke i fremtiden på grunn av nærheten til Oslo og universitetet NMBU. Det satses på nye arbeidsplasser i kommunen, spesielt i tilknytning til NMBU. I tillegg vil attraktiviteten av Ås bli forsterket ved åpningen av Follobanen og den planlagte oppgraderingen av Østfoldbanen, noe som vil gi kortere pendletid til Oslo og sørover til andre deler av regionen.

For å sikre at utviklingen av Ås styres gjennom en helhetlig plan, jfr. areal og transportplanen for Oslo og Akershus fra 2015, ble det utarbeidet en områderegeringsplan for Ås sentralområde, vedtatt i 2019. Gjennom dette planarbeidet ble det vurdert hvilke områder som kan fortettes og hvilke områder hvor eksisterende kvaliteter skal bevares og fortetting begrenses.

Fortetting og økt utnyttelse av områder trenger likevel ikke å gå på bekostning av ivaretagelse av kulturminner. Det er viktig å skille mellom viktige kulturmiljøer hvor vern bør vektlegges mest og mindre viktige kulturmiljøer som må vike for andre hensyn. Kommunen og andre aktører må tenke nytt og kreativt for å finne løsninger som gjør at kulturmiljøer kan inngå i ny bruk.

Vedlegg

Vedlegg 1 Tiltaksplan 2023-2027

Vedlegg 2 Aktuelt lovverk

Vedlegg 3 Ordforklaring

Litteratur og kilder

Del 1

Forvaltning av kulturmiljøer i Ås kommune

Kapittel 2:

- Akershus fylkeskommune, 25.11.2019: *Regional plan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus*. <https://viken.no/f/p1/ib4830f37-ac8b-4876-8cc8-c35aaa269d47/regional-plan-for-kulturminner-i-akershus.pdf>

Kapittel 8:

- Riksantikvaren: *Konsekvensutredning av kommuneplanens arealdel for tema kulturminner og kulturmiljøer*
<https://www.riksantikvaren.no/veileder/konsekvensutredning-av-kommuneplanens-arealdel-for-tema-kulturminner-og-kulturmiljoer/>

Kapittel 9:

- Riksantikvaren: *Byggesaksveileder*
<https://www.riksantikvaren.no/veileder/byggesaker/>

Del 2

Ny fagkunnskap om kulturminner

Kapittel 1

- Riksantikvaren: FNs bærekraftsmål og kulturarv
<https://www.riksantikvaren.no/klima-og-kulturminner/fns-baerekraftsmalog-kulturarv/>

Kapittel 2:

- Realdania 2015: Værdien af bygningsarven: [Værdien af bygningsarv by Realdania.dk - Issuu](https://www.realdania.dk/issu)
- Europa Nostra 2015: Kulturarven er verdifull for Europa.
[CHCfE_Report_EXS_Norway_WEB-single-pp-CUTw.pdf \(europanostra.no\)](https://www.europanostra.no/CHCfE_Report_EXS_Norway_WEB-single-pp-CUTw.pdf)

Kapittel 3:

- Riksantikvaren november 2021: Riksantikvarens strategi og faglige anbefaling for by- og stedsutvikling:
[RA_BYSTRATEGI_2021.10.26_WEB_150dpi_oppslag.pdf \(riksantikvaren.no\)](https://www.riksantikvaren.no/RA_BYSTRATEGI_2021.10.26_WEB_150dpi_oppslag.pdf)

Tilbakeblikk på Ås-historien

Kapittel 1 - Steinalderen:

NRK. Museum: "Norges beste adresse i steinalderen", Håkon Glørstad:

https://radio.nrk.no/podkast/museum/sesong/20107-8-9/I_2fcb6d33-6e89-41ee-8b6d-336e89c1eed9

Kulturminnesøk: <https://www.kulturminnesok.no/>

Intervju og e-postutveksling med arkeolog Håkon Glørstad, Kulturhistorisk museum

Intervju av Arnt Martin Kvæstad

Norark (Red.): «Før asfalt, Tusenfryd og Nøstvet» i *Norark*, 2016:

Steinalderen i Norgeshistorie: www.norgeshistorie.no,

Kapittel 2 - Bronsealderen:

www.norgeshistorie.no og www.kulturminnsok.no

Kapittel 3 - Jernalderen:

www.norgeshistorie.no og www.kulturminnsok.no

Intervju og e-postutveksling med arkeolog Anne Herstad, Viken fylkeskommune

Trygve Vik: *Ås bygdehistorie. Inntil 1850*, 1978

Espen Uleberg: «Korsegården, boplass og gravplass fra eldre jernalder» i *Follominne* 1990,

Grethe Tidemann: «Arkeologisk sporjakt ved veis ende» i *Uniforum*, 2016

<https://www.uniforum.uio.no/nyheter/2005/10/arkeologisk-sporjakt-ved-veis-ende.html>,

Ås Avis: artikkel om Kinnsåsen bygdeborg, 28.04.2022

Kapittel 4 - Tre kirkesteder:

Hans Christian Mamen: *Kroer kirke, 1925-1985*, 1985

Per J. Kvakkestad: *Nordby kirke. 1826-1976*, 1976

Asbjørn Bakken: *Ås kirke*, 1967

artikler i Wikipedia, Store Norske Leksikon og www.norgeshistorie.no,

Ås kommune: *Plan for kulturminner* 1999.

Kapittel 5 - Kulturlandskapet:

Ås kommune: *Plan for kulturminner* 1999

Riksantikvaren: Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse:

<https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/2770639>

Kapittel 6 – Hollendertid og enevelde:

Ås Idrettslag: *Turkart over Ås kommune*

Trygve Vik: *Ås bygdehistorie. Inntil 1850*, 1978

www.norgeshistorie.no

Ås kommune: *Plan for kulturminner* 1999.

Kapittel 7 - Veier og veifar:

Tore H. Wiik og Per Johansen: *Riksveiene som ble til E18*, 2015

Tore H. Wiik: *Veiene som ble til E6*, 2017

Statens Vegvesen: *Den Fredrikshaldske Kongevei. Ås*, 1998,

Viken Fylkeskommunes nettside – skilt langs Gjersjøen

Vidar Asheim: div. kart og oversikter

Trygve Vik: *Ås bygdehistorie. Inntil 1850*, 1978

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

Kapittel 8 – Korsegården – det gamle bygdesentrum:

Espen Uleberg: «Korsegården, boplass og gravplass fra eldre jernalder» i *Follominne*, 1990.

Ås Historielag/Anne Birgit Bævre: *Korsegården: Det gamle bygdesentrum*,

Liv Røed: «Skyss og herberger i Follo i gamle dager» i *Follominne 1992* og

Liv Røed: «Soleglad. Gamle Mossevei 5» i *Ås-bygda rundt bind 1*

Samtale med Per Olav Skjervold og Tertit von Hanno Aasland

Anne Bratberg: «Ågot Gjems Selmer – en forfatter fra Ås» i *Follominne 1999*

Kapittel 9 – Husmannsplasser:

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

<https://no.wikipedia.org/wiki/Husmann>

Ås historielags rusleturer

Ås Idrettslag: Turkart over Ås kommune

Kapittel 10 – Det moderne landbruket og gårdenes bygninger:

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

Knut Dørum: *Inn i velstandsnorge. Ås 1940 - 2010*, 2007

Kapittel 11 – De eldste faste skoler

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*

Liv Røed: "Ås-bygda rundt. Bind 2"

Laila Bakken (red.): *Åsgård skole 100 år. 1913-2013*, 2013

Kapittel 12 – NMBU

Erik Aas: *Bygninger ved Norges Landbrukshøgskole tegnet av arkitekt Ole Sverre*, magistergradsavhandling i kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1996

NMBUs hjemmeside, bygningshistorikk:

<https://www.nmbu.no/om/adm/eia/eiendomsinformasjon/park-bygninger/historikk>

Norsk biografiske leksikon, artikkel om Ole Sverre: https://nbl.snl.no/Ole_Sverre

Kulturminnesøk: <https://www.kulturminnesok.no/>

Kapittel 13 – Nye næringsveier

Aase Weydahl-Ottesen: «Bekk ved Bunnefjorden. Fra gårdsbruk og teglverk til Tømrernes feriehjem» i *Follominne*, 2006,

Aase Weydahl-Ottesen: «Skifabrikkene i Nordby på 1930-, 1940- og 1950-tallet» i *Follominne*, 2008

Inger Marie Tønnesen: Oversikt over industribedrifter i Ås i lokalhistorisk arkiv, Nikolai Bjørneby: *Stasjonsbyen Ås. Bind 1 Vest*, 2017

Østlandets Blad: «Gullalder med hammer og sag. Snekkergaten», 22.02.1997

Intervjuer med slektninger av bedriftseiere og ansatte

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

Kapittel 14 – Holstad tettstedet som forsvant

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

Knut Dørum: *Inn i velstandsnorge. Ås 1940 - 2010*, 2007

Kapittel 15 - Kystkultur:

Knut Dørum: *Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1850-1940*, 2007

Ås historielags rusletur nr. 25: «Neset – Nebba»

Kåre Øvreneess, Ingar Jonassen og Christina Briskerud (red.): *Nebba – et sted ved Bunnefjorden*, 2005

Liv Røed: *Ås-bygda rundt. Bind 3*, 1997

Kapittel 16 – Fritidskultur og hytter:

Viken fylkeskommune: historisk opplysningsskilt ved Tangen

Kåre Øvreneess, Ingar Jonassen og Christina Briskerud (red.): *Nebba – et sted ved Bunnefjorden*, 2005

Hanne Væren: *Velforeningen på Bæk – 50 år. 1961-2011*, 2011

Kapittel 17 - Idrett:

Holstad Idrettslags arkiv (i Ås kommunes lokalhistoriske arkiv.)

Ås Idrettslags arkiv (i Ås kommunes lokalhistoriske arkiv.)

Knut Dørum: "Bondestyre, kamp og forsoning. Ås 1950-1940", 2007.

Håvard Steinsholt: "Skihopp og hobbakker i Ås" i *Follominne* 2020

Kapittel 18 - Krigens kulturminner

Rapport over krigens kulturminner fra Ås kommune, 2015

Anne Birgit Bævre m. flere: «Fysiske krigsminner fra 2. verdenskrig i Follo» i *Follominne* 2015

Ås Idrettslag: Turkart over Ås kommune

Kapittel 19 – Kunstnere i Ås:

Wikipedia, Store Norske Leksikon, Norsk Biografisk leksikon, Norsk Kunstnerleksikon,

May Britt Guleng: «Harald Sohlberg og Ås» foredrag i Ås bibliotek, 2019

Kapittel 20 - Stasjonsbyen

Nikolai Bjørneby: "Stasjonsbyen Ås", bind 1 og 2

Kjersti Sørli Rimer. 2014 Trehusa frå Ole Sverres tid.

<https://www.nmbu.no/om/adm/eia/eiendomsinformasjon/park-bygninger/historikk/node/12712>

Kapittel 21 - Etterkrigstidens arealutvikling

Reiersen, E., Thue, E., Jensen, L. 1996 De tusen hjem. Den norske stats husbank 1946-1996)

Landbrukskontoret i Follo

Kapittel 22 - Den moderne stasjonsbyen med økt press på arealene

Riksantikvaren november 2021: Riksantikvarens strategi og faglige anbefaling for by- og stedsutvikling:

Vedlegg 1 - Tiltaksplan 2023-2027

Planens mål

Ås kommunes historie er lesbar i våre omgivelser. Bygninger og kulturmiljøer med kulturhistorisk verdi blir tatt vare på og bidrar til å skape attraktive lokalmiljøer. Ås sitt særegne kulturlandskap ivaretas og legger føringer for fremtidig utvikling.

Kulturmiljøplanen har tre strategier:

1. Kommunen skal ha oversikt over kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap
2. Kommunen skal ha rutiner for forvaltning av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap
3. Kommunen skal bidra til formidling, bevaring og skjøtsel av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap

Tiltaksplanen skal revideres hvert 4. år. Den skal gi grunnlag for prioritering av hvilke tiltak som skal inngå i den årlige rulleringen av kommuneplanens handlingsprogram og de årlige virksomhetsplanene i Ås kommune.

PBG=Enhet for plan, bygg og geodata, LA= lokalhistorisk arkiv,
KA=kulturminneansvarlig

Strategi 1 – Kommunen skal ha oversikt over kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap

Tema	Tiltak	Oppstart	Utført	Ansvar
Vurdere bygninger, boligområder og andre kulturmiljøer som bør få vern gjennom planprosesser	Utarbeide verneliste med utgangspunkt i de prioriterte kulturminnene til neste kommuneplanrullering	Januar 2023 - fortløpende fram til rullering av kommuneplan	Neste kommeplan-rullering. Revideres ved hver rullering	PBG, LA
	Kartlegge viktige kulturlandskap i kommunen. Vurdere om kulturlandskap av lokal verdi skal vises med hensynssone bevaring i arealdelen, jf. Follo kulturlandskap (2008)	Januar 2023 - fortløpende fram til rullering av kommuneplan	Neste kommeplan-rullering. Revideres ved hver rullering	PBG
Registreringer	Registrere og kartfeste bygninger fra før 1950	Januar 2024	Desember 2027	KA LA
	Registrere og kartfeste husmannsplasser	Januar 2023	Desember 2027	LA
	Registrere og kartfeste krigsminner	Januar 2023	Desember 2027	LA

Strategi 2 – Kommunen skal ha rutiner for forvaltning av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap

Tema	Handling	Oppstart	Utført	Ansvar
Kompetanse	Styrke kompetanse på fagområdet hos saksbehandlere og politikere	August 2023	Fortløpende	KA, enhetsleder for PBG
Rutiner	Etablere interne rutiner og retningslinjer for saksbehandling	August 2023	August 2024	KA, enhetsleder for PBG
	Kartlegge og tydeliggjøre hvilke kulturminner i kommunens eie som krever ekstraordinær istandsetting og vedlikehold slik at kommunestyret kan ta stilling til ekstra tilskudd i årlige budsjetter.	August 2023	Fortløpende	PBG
Nettverk	Delta i/være pådriver for at det etableres et interkommunalt nettverk i fylkeskommunen om kulturminner i kommunene (Follo, Asker og Bærum)	Januar 2024	Fortløpende	KA
	Videreføre samarbeid med frivillige organisasjoner som Ås historielag, Ås turlag, evt. kystlag med flere.	Fortløpende	Årlig og i forkant av rullering av tiltaksplanen	KA
	Styrke samarbeidet med frivillighet, både som brukere og som viktige aktører for å bevare kulturminner, f.eks. i forbindelse med Brønnerud grendehus og D6-huset.	Fortløpende		PBG

Strategi 3 – Kommunen skal bidra til formidling, bevaring og skjøtsel av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap

Tema	Handling	Oppstart	Utført	Ansvar
Formidling	Orienterer nye politikere om arbeidet med kulturminner i Ås kommune	Høsten 2023 (Ved ny kommunestyre -periode)	Fortløpende hvert fjerde år	PBG

Temaplan for kulturmiljø i Ås kommune 2023

Formidling	Lage digitalt hefte av «Tilbakeblikk på Åshistorien» som eventuelt kan trykkes og formidles til innbyggere og skoler	Januar 2024	Høst 2024	LA, KA
	Utarbeide en plan for skilting av utvalgte, prioriterte kulturmiljø i samarbeid med organisasjoner og relevante aktører. Jobbe for at alle som bidrar med skilting utfører aktsomhet i forhold til kulturlandskapet slik at det tas hensyn til omgivelsene, og at skiltene utforming og plassering gjøres skånsomt og uten å virke unødig visuelt påtrengende.	Januar 2025	Desember 2026	LA, KA
	Flytte permanent utstilling av Nøstvetkulturen til et mer sentralt sted	Januar 2026	Desember 2026	LA, KA
Bevaring	Vurdere regulering av Korsegården-området	Januar 2026	Juni 2027	PBG
	Vurdere å bevare gamle skolebygg gjennom kommuneplanen	Ved neste rullering av kommuneplanen	Ved neste rullering av kommuneplanen	PBG
	Vurdere å bevare prioriterte kurturminner med særlig verneverdi ved neste rullering av kommuneplanen	Ved neste rullering av kommuneplanen	Ved neste rullering av kommuneplanen	PBG
	Vurdere tiltak for å styrke og ivareta verdier i kulturlandskap ved inngrep og ved tildeling av kulturlandskapsmidler i landbruket.	Fortløpende	Fortløpende	PBG, landbrukskontoret
Skjøtsel	Opprette dialog og samarbeid med grunneiere med tanke på skilting, rydding og skjøtsel av	Våren 2025	Fortløpende	Fylkeskommunen, PBG,

Temaplan for kulturmiljø i Ås kommune 2023

	kulturminner, inkludert arkeologiske kulturminner og kulturlandskap, inkludert biologisk viktige elementer (f.eks. store eiker, slåttemarker, utmarksbeite, gårdsdammer)			eiendom, landbrukskontoret
Istandsetting	Opprette en kulturminnepris	Januar 2025	Fortløpende	PBG, KA, LA
	Etablere dialog med grunneiere og organisasjoner med tanke på vedlikehold og ivaretagelse av kulturminner	Våren 2024	Fortløpende	KA

Vedlegg 2 – Aktuelt lovverk

Plan- og bygningsloven

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71>

Plan- og bygningsloven (pbl) er det viktigste redskapet kommunen har til å drive arealplanlegging og byggesaksbehandling. I plan- og bygningsloven er *bruk* og *vern* sidestilt, og loven er således kommunens eget redskap til å bevare kulturminner og kulturmiljø. De færreste av kulturminnene i kommunen er hjemlet i lov om kulturminner. Langt de fleste faller inn under kommunens eget ansvar og forvaltes gjennom plan- og bygningsloven.

Gjennom planarbeidet skal alle kjente automatisk fredete kulturminner og miljøet rundt sikres. I forbindelse med kommuneplanen og reguleringsplaner kan områder bli sikret ved regulering med hensynssone kulturmiljø. Slik bruk av plan- og bygningsloven kan også gi bygninger og bygningsmiljøer en bevaringsstatus. Loven gjør det i tillegg mulig å regulere interiør til bevaring. Den åpner også for å stille krav til både nye og eksisterende byggverk, for å ivareta bevaringshensyn og estetikk.

Dette er bestemmelsene i loven som kan anvendes ved forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer:

Kapittel § 1-1. Lovens formål

Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner. Planlegging etter loven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

Kapittel 3 - Oppgaver og myndighet planleggingen:

§ 3-1. b) sikre jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer.

Kapittel 11 – Kommuneplan:

§ 11-8. c) Hensynssoner i kommuneplanens arealdel d) Sone for båndlegging etter kulturminneloven

Kapittel 12 – Reguleringsplan:

§ 12-5, pkt. 5) Arealformål i reguleringsplaner og i reguleringsplan, vern av kulturmiljø eller kulturminne

§ 12-6 Hensynssoner i kommuneplanens arealdel skal legges til grunn for utarbeiding av reguleringsplan.

§ 12-7, pkt. 6) Bestemmelser i reguleringsplan for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør.

Kapittel 29 - Krav til tiltaket:

§ 29-2 Visuelle kvaliteter. Ethvert tiltak skal prosjekteres og utføres slik at det etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering.

Kapittel 31 - Krav til eksisterende byggverk:

§ 31-1 Ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk. Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart.

§ 31-4 Pålegg om dokumentasjon og utbedring. Pålegg kan bare gis der utbedring vil gi vesentlig forbedring av byggverkets eller installasjonens funksjon som tilsies av tungtveiende hensyn til universell utforming, helse, miljø, sikkerhet eller bevaringsverdi.

Lov om kulturminner (kulturminneloven)

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Kulturminneloven definerer kulturminner som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes videre områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminneloven inneholder de sterkeste virkemidlene en har i arbeidet med kulturminnevern. Kulturminneloven har som formål å ta vare på kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer av nasjonal verdi. Loven tar for seg kulturminner som er automatisk fredet, samt kulturminner og kulturmiljø som fredes etter vedtak av Riksantikvaren.

Loven forvaltes av fylkeskommunen ved avdeling for kulturarv. Alle planer som kommer i berøring med kulturminner slik de er definert i kulturminneloven, skal sendes fylkeskommunen til uttalelse. Sentrale bestemmelser i loven er § 3 om forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner, § 8 om tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner og § 9 om undersøkelsesplikten:

§ 3. Forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner. Ingen må - uten at det er lovlig etter § 8 - sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje.

Er marken over et automatisk fredet kulturminne eller i et område som nevnt i § 6, tidligere nyttet til beite eller innmark, kan den fortsatt nyttes til disse formål hvis ikke vedkommende myndighet bestemmer noe annet. Uten tillatelse av vedkommende myndighet må det ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere.

§ 8. Tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner. Vil noen sette i gang tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som er nevnt i § 3 første ledd, må vedkommende tidligst mulig før tiltaket planlegges iverksatt melde fra til vedkommende myndighet eller nærmeste politimyndighet.

§ 9. Undersøkelsesplikt m.v. Ved planlegging av offentlige og større private tiltak plikter den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd, jfr. § 8 første ledd.

Andre lover

Både naturmangfoldloven og jordloven er viktige virkemidler for ivaretagelse av landskapet og større kulturmiljøer i jordbrukslandskapet og i utmarka. Det er viktig å kunne vurdere natur- og landbruksinteresser i sammenheng med kulturminneinteresser for å oppnå en god landskapsforvaltning.

- Lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven) 2009
§ 1. Lovens formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern

§ 33. f) (mål for områdevern) natur preget av menneskers bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdier, og tilrettelegging for bruk som bidrar til å opprettholde naturverdiene

§ 36. Som landskapsvernområde kan vernes natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende.

- Lov om jord (jordlova) 1995

Loven har som formål (§ 1) å legge til rette for at arealressursene kan bli brukt til gagn for samfunnet og de som lever av landbruket. Loven har også som formål at forvaltningen av arealressursene skal være miljøforsvarlig og blant annet ta hensyn til jordbruksarealer og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for mennesker, dyr og planter.

§ 1. Denne lova har til føremål å leggja tilhøva slik til rette at jordviddene i landet med skog og fjell og alt som høyrer til (arealressursane), kan verte brukt på den måten som er mest gagnleg for samfunnet og dei som har yrket sitt i landbruket. Arealressursane bør disponerast på ein måte som gir ein tenleg, variert bruksstruktur ut frå samfunnsutviklinga i området og med hovudvekt på omsynet til busetjing, arbeid og driftsmessig gode løysingar.

Ein samfunnsgagnleg bruk inneber at ein tek omsyn til at ressursane skal disponerast ut frå framtidige generasjonar sine behov. Forvaltninga av arealressursane skal vera miljøforsvarleg og mellom anna ta omsyn til vern om jordsmonnet som produksjonsfaktor og ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for menneske, dyr og planter.

Vedlegg 3 – Ordforklaring

Ordforklaringer er en alfabetisk liste med forklaring på sentrale ord som ofte brukes i kulturminneforvaltningen.

Askeladden – Den offisielle databasen over alle fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge, i tillegg til listeførte kirker. Eier og driftes av Riksantikvaren. Databasen er tilgjengelig for offentlig forvaltning.

Automatisk fredet kulturminne – Synlige og ikke synlige arkeologiske kulturminner eldre enn 1537, erklærte stående byggverk fra perioden 1537-1650 stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537-1649 stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537-1649, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skipsfunn eldre enn 100 år.

Bevaringsverdig – Kulturminne /kulturmiljø som oppfyller flere kriterier for vern og dermed bør bevares på en eller annen måte. Brukes synonymt med verneverdig.

Faste kulturminner – Kulturminner som er fysisk forankret til grunnen.

Fornminne – Var mellom 1951 og 1992 benevnelse på automatisk fredet kulturminne fra tida før 1537.

Forskriftsfredet – Byggverk, anlegg og områder i statens eie som er fredet ved å vedta forskrift om fredning, ikke ved enkeltvedtak iht. kml § 22a.

Fredet – Beskyttet gjennom særlover som blant annet kulturminneloven og naturmangfoldloven. En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes ved fredning er kulturminneloven og naturmangfoldloven.

Immaterielle kulturminner – Ikke-materielle kulturminner, som for eksempel musikk, eventyr og stedsnavn.

Innsigelse – Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og en rekke andre myndigheter kan fremme innsigelse, det vil si en protest eller innvending mot forslag til arealplaner etter plan- og bygningsloven. Så lenge det foreligger en innsigelse, kan kommunen ikke vedta planen endelig.

Istandsetting – Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholds nivå, slik at bare vanlig vedlikehold vil være nødvendig senere. En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset bygningens eller anleggets egenart.

Krigens kulturminner – Materielle eller immaterielle kulturminner etter andre verdenskrig og okkupasjon.

Kulturarv – Favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv fra tidligere tider. Er i denne planen brukt om faste kulturminner i det fysiske miljøet.

Kulturlandskap – Et kulturpåvirket landskap, formet av samspillet mellom naturgrunnlaget og menneskelig virksomhet. Kulturlandskapet avspeiler naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Det har vært mest vanlig å bruke begrepet i tilknytning til landbruk.

Kulturmiljø – «Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng», jf. kml § 2. Kulturmiljø blir brukt både om kulturlandskap med gårdsanlegg og andre kulturminner, og om bygningsmiljøer, tettsteder og byområder.

Kulturminne – «Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til», jf. kml § 2. Definisjonen omfatter alt som er skapt av mennesker, fra de første helleristningene og boplassene til de nyeste byggverk. Ordet kulturminne alene sier ikke noe om hvor verdifullt et kulturminne er.

Kulturminneforvaltning – Det offentlige kulturminnevernet.

Kulturminneverdi – Verdier som tillegges et kulturminne. Forvaltningen, organisasjoner, eiere, brukere eller andre kan vurdere kulturminnets verdi på ulike måter. Verdivurderingen kan endres over tid. Kulturminneforvaltningen deler gjerne verdiene inn i tre grupper: kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

Kulturminnevern – Betegnelse på all aktivitet som har til hensikt å verne kulturminner. Kulturminnevern er en del av det overgripende miljøvernet.

Kulturvern – Vern av immaterielle og materielle overleveringer om levesett, kultur og historie.

Landskap – Landskapet er den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet. Begrepet landskap kan sies å være mer nøytralt enn kulturlandskap, og fokuserer ikke på eventuell påvirkning, innhold eller avgrensning.

Listeført kulturminne – Et kulturminne som etter en kulturhistorisk vurdering er identifisert som verneverdig og oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være listeførte. Eksempler på listeføring er Listen over særlig verneverdige kirker, Landsverneplaner og Fartøyvernlista.

Løse kulturminner – Kulturminner som ikke er forankret til grunnen, som for eksempel gjenstander og redskaper.

Maritime kulturminner – Kulturminner knyttet til kysten og sjøen.

Nyere tids kulturminne – Kulturminner fra tiden etter reformasjonen i 1537 og fram til i dag.

Regional kulturminneforvaltning/kulturminne-myndighet –

Fylkeskommunen er regional kulturminneforvaltning. Fylkeskommunen er delegert myndighet fra Riksantikvaren for deler av kulturminnelovens bestemmelser, og er da regional kulturminnemyndighet.

Rehabilitere – Sette i stand, modernisere eller utbedre eldre bygninger.

Rekonstruere – Oppføre på nytt/gjenskape hele eller deler av et kulturminne i overenstemmelse med tidligere utforming.

Restaurere – Tilbakeføre en bygning slik at den framstår slik den trolig så ut tidligere eller opprinnelig. Bygningen kan bli endret vesentlig under arbeidet.

Skjøtsel – Regelmessige vedlikeholdstiltak, for eksempel vegetasjonspleie, for å ivareta et kulturminne og /eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt, stier og ramper inngår også i skjøtselsbegrepet.

Tuft – En tuft er en betegnelse på fundamentet til et hus. Ordet tuft brukes helst hvis huset er fjernet, og en ser bare restene av jordvoller, en grop i bakken eller en grunnmur, som vitne om at huset har vært der. Dette er altså ikke en ruin, siden rester, utover selve tuften, etter byggverket mangler

Vedtaksfredet – Byggverk, anlegg og områder som er fredet ved vedtak etter kml §§ 15, 19 eller 20.

Verneverdi – Se kulturminneverdi

Verneverdig – Brukes om kulturminner og kulturmiljø som bør bevares på en eller annen måte og brukes synonymt med bevaringsverdig.

Ås kommune

